

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СЕМОТЮК СОФІЯ ДМИТРІВНА

УДК 343.137.5:343.14: 343.131

**МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОКАЗУВАННЯ ЗА УЧАСТЮ
НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО В ДОСУДОВОМУ
РОЗСЛІДУВАННІ**

081 Право

08 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **С. Д. Семотюк**

Науковий керівник – **Мельник Оксана Вікторівна**

кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Семотюк С.Д. Моральні засади доказування за участю неповнолітнього потерпілого в досудовому розслідуванні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ. – Київ, 2026.

У дисертації вперше на монографічному рівні комплексно досліджено моральні засади доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого.

Акцентовано, що система захисту прав потерпілих дітей спирається не лише на розгалужену систему нормативно-правових актів національного законодавства, а також на міжнародне законодавство.

Досліджено ключові терміни та положення основних нормативно-правових актів, що покликані забезпечити захист прав потерпілих неповнолітніх від кримінальних правопорушень, з урахуванням їх особливо вразливої психіки та створення дружніх умов, що сприяють безбар'єрності.

Проведено історичний та порівняльно-правовий аналіз впливу ціннісних морально-етичних установок на процес доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого.

З урахуванням думок вчених у галузі філософії та кримінального процесу розроблено визначення поняття «моральна допустимість доказу», під яким розуміється вимога закону, що пред'являється до форми доказів, – властивість, яка не вступає у суперечність із правовими основами доказової діяльності, що означає відповідність порядку його отримання й закріплення загальноновизнаними морально-етичними вимогами.

У роботі доведено, що правові та моральні заборони доказування визначені як такі, що мають загальну ціннісну спрямованість, взаємопов'язані та взаємозумовлені правові приписи, що перешкоджають застосуванню

незаконних та неприпустимих з морального погляду методів під час провадження слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, а також установлюють особливий порядок провадження слідчих (розшукових) дій, які обмежують права та свободи особи.

Установлено, що захист прав потерпілих дітей визначається гуманістичними та демократичними світовими тенденціями, підвищенням ролі права як основного регулятора суспільних відносин. Таке право зливається з моральними нормами, що жодною мірою не применшує його соціальної цінності. Особливо ця тенденція є досить важливою у кримінальному судочинстві. Міжнародною спільнотою приділяється пильна увага різним проблемним аспектам законодавчої регламентації моральних засад доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх осіб, що є складником системи гарантій забезпечення конституційного права на свободу та особисту недоторканність.

Спрямовано зусилля на формування уявлення про ідею збереження та захисту прав дітей як предтечу формування механізму захисту прав людини.

Доведено, що вимагають перегляду механізми відновлення/захисту прав дітей не лише від протиправних дій, що пов'язані із кримінальним правопорушенням, але й від некомпетентних/необережних дій співробітників, які ведуть кримінальний процес, тобто гарантії реалізації захисту прав потерпілих дітей та посилення спеціалізації всіх дотичних до нього вповноважених осіб.

Визначено дієвий показник скерованості дій у цьому напрямі на рівні держави, ним є схвалений Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023 Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки, де захисту прав потерпілих дітей приділено окрему увагу.

У роботі зроблено аналіз упровадження наведеної державної політики, де в усіх областях України з 2023 року стартували пілотні проєкти, реалізуються принципи (стандарти), тобто спектр орієнтирів щодо захисту прав

дітей у зв'язку з імплементацією міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дітей.

З'ясовано, що для потреб кримінального процесу щодо спілкування з дитиною потерпілою, можливо виділити три складники, про які варто пам'ятати та враховувати під час досудового розслідування, щоб не зашкодити дитині ще раз (перший раз шкода була завдана кримінальним правопорушенням щодо неї): варіабельність індивідуального вікового психологічного розвитку; існування кризових вікових періодів, для кожного з яких відбуваються свої особливості; симптоми, схильності та особливості поведінки потерпілої дитини, які повинні викликати настороженість та привести її до психолога.

У роботі наведено низка судових рішень, що сприяють зміні вектора в державі на користь потерпілих дітей та захисту їх ментального здоров'я. Відповідно, посилено роль психолога під час проведення процесуальних дій за участю неповнолітнього потерпілого.

Доведено, що врахування думки потерпілої дитини важливе через ряд причин: 1) потерпіла дитина «терапією голосом» вивільняється від того, що сталося, звільняється від «жертви», проговорюючи ситуацію; 2) може сприяти застосуванню процедури відновного правосуддя щодо іншої дитини; 3) не закривається зі своїм болем наодинці, отримуючи низку психосоматичних розладів, а розповіддю спонукає дотичного до її захисту дорослого здійснювати, зокрема превенцію подальших подібних правопорушень. У цілому, такий принцип спрямований на потерпіло-орієнтований підхід.

Для визначення співвідношення моральних та правових принципів у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх потерпілих важливо розуміння загального вектора спрямування – діалектичного зв'язку між мораллю та правом.

Запропоновано внести зміни до ст. 27 КПК України щодо надання дозволу на проведення судового засідання в закритому залі, якщо це

суперечить інтересам моралі, а також якщо в судовому засіданні бере участь потерпіла дитина.

На нашу думку, співвідношення моральних та правових засад кримінального провадження за участю неповнолітнього потерпілого відбувається у площині загального та спеціального.

Доведено необхідність допиту потерпілої дитини в судовому залі. На наш погляд, саморефлексія та свідомість особи, що проводить допит чи спілкування – є важливою передумовою успішного інтерв'ю. Віддалена комунікація як одна з незлічених витрат помітно притупляє та приглушує багато непомітних чи слабко відчутних сенсорних (пов'язаних із чуттям, з органами чуття) сигналів, що притаманні «живому» спілкуванню.

Під час розслідування кримінальних правопорушень за участю потерпілої дитини пошук та систематизація історії дитини видається мультисенсорною операцією, що вимагає від правоохоронців дбайливого, уважного та наполегливого використання всіх процесуальних засобів та багато часу. Планування та пошук інформації з відкритих джерел є ключовими першочерговими діями.

На нашу думку, максимально наближеним до вимог безбар'єрності [47], що проголошена українським суспільством як мотивація до змін, є доцільність спрощеного допиту потерпілої дитини та необхідність активного впровадження практики ст. 225 КПК України, тобто використання процедури допиту потерпілої дитини під час досудового розслідування за участю слідчого судді.

Запропоновано авторську систематизацію причин виникнення морально-етичних проблем доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого, до яких віднесено: мінімізацію переліку слідчих (розшукових) дій; відсутність учасників кримінального процесу, чиї права повинні забезпечуватися під час кримінального провадження, та неможливість забезпечити їх недостатню процесуальну дієздатність; відсутність процесуальних підстав для залучення та допуску захисників та представників; обмеженість термінів ухвалення рішення тощо.

Доводиться, що участь неповнолітнього потерпілого у проведенні слідчого огляду пов'язана з підвищеним навантаженням на його психіку та може викликати у таких осіб психологічний стрес. Установлені законодавцем гарантії проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх потерпілих не завжди є ефективними у вирішенні питання запобігання вторинній віктимізації та психологічному захистові неповнолітніх потерпілих. Потрібне розроблення та закріплення цілої низки норм, спрямованих на зменшення негативного впливу кримінального судочинства на моральні чесноти, духовне та психічне здоров'я неповнолітніх учасників, зокрема потерпілих. Насамперед необхідно впровадити основний принцип надання психологічної допомоги неповнолітнім учасникам процесу, і особливо потерпілим, шляхом обов'язкового залучення до процесу спеціаліста у сфері вікової психології та педагогіки. Така підтримка вкрай необхідна неповнолітньому потерпілому саме під час проведення слідчого огляду. Цей принцип тісно пов'язаний із визначенням статусу спеціаліста в галузі вікової психології та педагогіки, покликаною реалізувати надання психологічної допомоги неповнолітнім учасникам. На сьогодні кримінальний процесуальний закон не знає такого учасника як спеціаліст у галузі вікової педагогіки та психології, а використовує лише у різних ситуаціях два різних терміни – «педагог» і «психолог», без чіткого визначення процесуального статусу цих учасників кримінального провадження. Все це не дозволяє належним чином захищати інтереси неповнолітніх потерпілих. Як гарантії, спрямовані на мінімізацію негативного психічного впливу процесу на неповнолітніх потерпілих, повинні виступати й особливі правила проведення слідчого огляду за їх участю.

Визначено, що показання неповнолітнього потерпілого є видом процесуальних джерел доказів (підвидом показань), якому властиві всі їх ознаки. Аргументовано, що показання неповнолітнього потерпілого слід інтерпретувати як відомості, які мають значення для розслідування, що містять дані про джерело поінформованості, безпосередньо сприйняті та отримані

належною посадовою особою під час проведення допиту та зафіксовані у протоколі слідчої (розшукової) дії.

Спрямовано увагу на тому, що крім правових положень, що визначають порядок та умови допиту неповнолітнього потерпілого, важливу роль відіграють і етично витримані правила поведінки з метою встановлення психологічного контакту, що завадить настанню комунікативного опору.

Щодо забезпечення прав дитини запропоновано внести до норм КПК України положення про участь у допиті неповнолітнього педагога та психолога чи психіатра, незалежно від позиції слідчого, який визначає їх процесуальний статус. Ця вимога абсолютно відповідатиме морально-правовим критеріям кримінальної процесуальної діяльності під час доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітнього потерпілого.

Установлено, що проведення пред'явлення для впізнання за участю неповнолітніх потерпілих має бути засновано на ситуаційному підході. Одним із найважливіших факторів, що визначають характер ситуації, має стати вік неповнолітнього потерпілого. До того ж моральний аспект пред'явлення для впізнання нерозривно пов'язаний із правами, що надаються неповнолітньому потерпілому законом. Він може заперечити проти здійснення дій, які, на його думку, можуть бути небезпечними для здоров'я або здатні принизити його гідність. Проте остаточне розв'язання питання проведення цих дій залишається все ж таки за слідчим та лікарем або спеціалістом, що бере участь у певній слідчій (розшуковій) дії. Якщо лікар визнає, що сама дія або її наслідки не становлять небезпеки для здоров'я, зокрема неповнолітнього потерпілого (оскільки це визначається за медичними критеріями), то слідча (розшукова) дія може бути проведена, звичайно ж за умови, коли не порушуються моральні засади. У будь-якому разі слідчий повинен забезпечити виключення таких дій, які принижують гідність учасників пред'явлення для впізнання й особливо – неповнолітнього потерпілого.

Доведено, що під час проведення освідування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітнього потерпілого, мораль виконує

забезпечувальну функцію і виступає як додаткова гарантія чіткого, точного й неухильного виконання правових норм. Практично всі принципи, що закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві й реально діють у кримінальному судочинстві, засновані на моральних принципах, що відображають етичну суть належного у кримінальному процесі. Вимоги моралі не можуть схвалювати зразки протиправної поведінки, оскільки й право не підтримує аморальних вчинків; моральний і правовий критерії оцінки вчинків, попри їх істотні відмінності, містять єдині орієнтири поведінки людей.

Підтримано думку про необхідність доповнення закону нормою, яка дозволяла б освідуваному неповнолітньому потерпілому, (або його представникам) заявляти клопотання про відвід понятих і спеціалістів від участі в проведенні освідування, пов'язаного з оголенням тіла, якщо є підстави вважати, що вони негативно ставляться до освідуваної особи й можуть розголосити обставини, що стосуються її особистого та сімейного життя. Разом із тим, визнано за наявності клопотання обстежуваного або його представників, про відвід слідчого з морально-етичних міркувань, доручити безпосереднє обстеження освідуваної особи лікарю. Слідчий може не бути присутнім під час безпосереднього вивчення тіла особи, що оглядається, і з власної ініціативи, якщо він вважає, що це дасть позитивний ефект і зніме зайві негативні емоції в освідуваної особи.

Моральна шкода, що завдається неповнолітньому потерпілому під час отримання зразків для порівняльного дослідження, необхідних для проведення судових експертиз, пов'язана з поширеними уявленнями про приниження гідності безпосередньо фактом вилучення зразків і пов'язаними з цим медичними маніпуляціями. Ця дія сприймається особою як щось образливе й принизливе, на що не можна не зважати. Тож рішення про вилучення зразків для порівняльного дослідження, має ухвалюватися слідчим із урахуванням конституційних гарантій прав і свобод неповнолітнього потерпілого.

Ключові слова: *безбар'єрність, дитина, домашнє насильство, дружній до дитини, інтереси дитини, криміналістична профілактика, кримінальне*

провадження, мораль обов'язку, моральні вимоги, моральність, неповнолітній потерпілий, протидія насильству, розслідування кримінальних правопорушень, слідчі (розшукові) дії, досудове розслідування, допит неповнолітнього, «зелена кімната», тактичні прийоми допиту.

ANNOTATION

Semotiuk S.D. Moral principles of evidence with the participation of a minor victim in a forensic investigation. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 – Law. – National Academy of Internal Affairs. – Kyiv, 2026.

The dissertation is the first time at a monographic level that the moral principles of proof in criminal proceedings involving a minor victim have been comprehensively investigated.

It is emphasized that the system for protecting the rights of child victims is based not only on an extensive system of regulatory legal acts of national legislation, but also on international law.

The key terms and provisions of the main regulatory legal acts designed to ensure the protection of the rights of minor victims of criminal offenses, taking into account their particularly vulnerable psyche and creating friendly conditions that promote barrier-free access were studied.

A historical and comparative legal analysis of the influence of moral and ethical values on the process of proving evidence in criminal proceedings involving a minor victim has been conducted.

Taking into account the opinions of scholars in the field of philosophy and criminal procedure, a definition of the concept of "moral admissibility of evidence" has been developed, which refers to the requirement of the law imposed on the form of evidence, a property that does not conflict with the legal foundations of evidentiary activity, which means the compliance of the procedure for its receipt, consolidation with generally recognized moral and ethical requirements.

The article proves that legal and moral prohibitions of proof are defined as having a common value orientation, interrelated and interdependent legal prescriptions which prevent the use of illegal and morally unacceptable methods in the course of investigative (search) and other procedural actions, and also establish a special procedure for conducting investigative (search) actions which restrict the rights and freedoms of a person.

It is established that the protection of the rights of child victims is determined by humanistic and democratic global trends, and by the increasing role of law as the main regulator of social relations. Such law merges with moral norms, which in no way diminishes its social value. This trend is especially valuable in criminal proceedings.

The international community is paying close attention to various problematic aspects of legislative regulation of the moral principles of evidence in criminal proceedings involving minors, which is part of the system of guarantees for ensuring the constitutional right to liberty and security of person.

Efforts are being made to form an understanding of the idea of preserving and protecting children's rights as a precursor to the formation of a human rights protection mechanism.

It is proved that the mechanisms for restoring/protecting children's rights not only from unlawful actions related to a criminal offense, but also from incompetent/negligent actions of employees conducting criminal proceedings need to be revised, i.e., guarantees for the protection of the rights of child victims and strengthening of the specialization of all authorized persons involved in it.

An effective indicator of the direction of actions in this area at the state level has been identified, namely the Comprehensive Strategic Plan for Reforming Law Enforcement Agencies as Part of the Security and Defense Sector of Ukraine for 2023-2027, approved by the Decree of the President of Ukraine of May 11, 2023, No. 273/2023, which pays special attention to the protection of the rights of child victims.

We present an analysis of the implementation of this state policy, where pilot projects have been launched in all regions of Ukraine since 2023, and principles

(standards), i.e. a range of guidelines for protecting children's rights in connection with the implementation of international standards of child-friendly justice, are being implemented.

It is found out that for the needs of the criminal process in relation to communication with a child victim, it is possible to distinguish three components which should be remembered and taken into account during the pre-trial investigation so as not to harm the child again (the first time the harm was caused by a criminal offense against him/her): variability of individual age-related psychological development; existence of crisis age periods, each of which has its own characteristics; symptoms, tendencies and behavioral features of the child victim which should cause alertness, etc.

The work presents a number of court decisions that contribute to a change in the vector in the state in favor of child victims and the protection of their mental health. Accordingly, the role of a psychologist in conducting procedural actions involving a minor victim has been strengthened.

It has been proven that taking into account the opinion of the child victim is important for a number of reasons: 1) the victim is freed from what happened, freed from being a “victim” by talking through the situation; 2) it can contribute to the application of restorative justice procedures to another child; 3) the child does not remain alone with his or her pain, suffering a number of psychosomatic disorders, and by telling the story encourages the adult involved in his or her protection to prevent further similar offenses. In general, this principle is aimed at a victim-centered approach.

In order to determine the correlation between moral and legal principles in criminal proceedings involving juvenile victims, it is important to understand the general vector of direction - the dialectical relationship between morality and law.

The author proposes to amend Article 27 of the CPC of Ukraine with regard to granting permission to hold a court hearing in a closed room if it is contrary to the interests of morality, and also if a child victim participates in the court hearing.

In our opinion, the correlation between the moral and legal principles of criminal proceedings involving a minor victim is in the plane of general and special.

The author proves the need to interrogate a child victim in a courtroom. In our opinion, self-reflection and consciousness of the person conducting the interrogation or communication are an important prerequisite for a successful interview. Remote communication, as one of the countless costs, significantly dulls and muffles many elusive or subtle sensory (related to the senses, with the senses) signals that are inherent in “live” communication.

When investigating criminal offenses involving a child victim, searching for and systematizing the child's history seems to be a multisensory operation that requires law enforcement officers to use all procedural tools carefully, attentively and persistently and to spend a lot of time. Planning and searching for information from open sources are key priority actions.

In our opinion, the closest to the requirements of barrier-free accessibility proclaimed by Ukrainian society as a motivation for change is the expediency of simplified interrogation of a child victim and the need for active implementation of the practice of Article 225 of the CPC of Ukraine, i.e., the use of the procedure for interrogation of a child victim during a pre-trial investigation with the participation of an investigating judge.

The author proposes the author's systematization of the reasons for the emergence of moral and ethical problems of proof in criminal proceedings involving a minor victim, which include: minimization of the list of investigative (search) actions; absence of participants to the criminal proceedings whose rights should be ensured during criminal proceedings and the inability to ensure their insufficient procedural capacity; lack of procedural grounds for engaging and admitting defense counsels and representatives; limited timeframe for decision-making, etc.

It is proved that the participation of a minor victim in an investigative examination is associated with an increased burden on his or her psyche and can cause psychological stress in such persons. The guarantees established by the legislator for conducting investigative (detective) actions with the participation of

minor victims are not always effective in preventing secondary victimization and psychological protection of minor victims. It is necessary to develop and enshrine a number of norms aimed at reducing the negative impact of criminal proceedings on the moral virtues, spiritual and mental health of underage participants, including victims. First of all, it is necessary to regulate the basic principle of providing psychological assistance to juvenile participants in the process, especially victims, by mandatory involvement of a specialist in the field of age psychology and pedagogy. Such support is extremely necessary for a minor victim during the investigative examination. This principle is closely related to the definition of the status of a specialist in the field of age psychology and pedagogy, who is called upon to provide psychological assistance to juvenile participants. Today, the criminal procedure law does not know such a participant as a specialist in the field of age-related pedagogy and psychology, but uses only two different terms “teacher” and “psychologist” in different situations without clearly defining the procedural status of these participants in criminal proceedings. All of this does not allow for proper protection of the interests of minor victims. Special rules for conducting investigative examinations with their participation should also serve as guarantees aimed at minimizing the negative mental impact of the process on juvenile victims.

It is determined that the testimony of a minor victim is a type of procedural source of evidence (subtype of testimony) which has all their features. It is argued that the testimony of a minor victim should be interpreted as information relevant to the investigation which contains data on the source of awareness, directly perceived and received by the relevant official during interrogation and recorded in the protocol of investigative (detective) action.

The author emphasizes that, in addition to the legal provisions defining the procedure and conditions for interrogating a minor victim, ethically sound rules of conduct are also important in order to establish psychological contact that will prevent the onset of communication resistance.

In terms of ensuring the rights of the child, it is proposed to include in the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine a provision on participation of

a minor teacher and a psychologist or psychiatrist in the interrogation of a minor, regardless of the investigator's discretion, and to determine their procedural status. This requirement would be more in line with the moral and legal criteria of criminal procedural activity in the course of evidence in criminal proceedings involving a minor victim.

It is proved that in the course of examination in criminal proceedings involving a minor victim, morality performs a safeguarding function and acts as an additional guarantee of clear, accurate and strict implementation of legal norms. Almost all the principles enshrined in the criminal procedure legislation and actually applied in criminal proceedings are based on moral principles that reflect the ethical essence of what is proper in criminal proceedings. The requirements of morality cannot approve of patterns of unlawful behavior, since law does not support immoral acts; moral and legal criteria for assessing actions, despite their significant differences, contain the same guidelines for human behavior.

The author supports the view that the law should be supplemented with a provision that would allow the minor victim being examined (or his/her representatives) to file a motion to disqualify witnesses and specialists from participating in the examination involving body nudity if there is reason to believe that they have a negative attitude towards the examined person and may disclose circumstances related to his/her personal and family life. At the same time, it should be recognized as appropriate, if the subject or his/her representatives request the investigator to be recused for moral and ethical reasons, to entrust the direct examination of the person under examination to a doctor. The investigator may not be present during the direct examination of the body of the person being examined on his/her own initiative, if he/she believes that this will have a positive effect and will remove unnecessary negative emotions from the person being examined.

The moral damage caused to a minor victim when samples are taken for comparative research necessary for forensic examinations is related to widespread perceptions of humiliation by the very fact of sample collection and related medical manipulations. This action is perceived by the person as something offensive and

humiliating, which cannot be ignored. Therefore, the decision to seize samples for comparative research should be made by the investigator, taking into account the constitutional guarantees of the rights and freedoms of the minor victim.

Key words: *barrier-free, child, domestic violence, child-friendly, child interests, criminal prevention, criminal proceedings, morality of duty, moral requirements, morality, minor victim, countering violence, investigation of criminal offenses, investigative (search) actions, pre-trial investigation, finish the minor, “green room”, tactfully take the drink.*

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Семотюк С.Д. Розвиток моральних засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх потерпілих в частині запровадження спеціалізації суддів у справах дітей. *Право і суспільство*. 2024. № 1. С. 234–239. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.35>
2. Семотюк С.Д., Мельник О.В. До питання визначення моральних засад предмету доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих. *Наукові перспективи*. 2024. № 3 (45). С. 887–897. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-887-896](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-887-896)
3. Семотюк С.Д. Взаємодія слідчого з оперативними працівниками на першопочатковому етапі розслідування сексуальних злочинів у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 7. С. 499–509. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-7\(25\)-499-509](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-7(25)-499-509).
4. Семотюк С.Д., Мельник О.В. Аксіологічне значення міжнародного гуманітарного права та кримінального права у забезпеченні прав дітей. *Журнал Східноєвропейського права*. 2025. № 131. С. 154–161. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14911470>

Тези доповідей, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Віксич С.Д. Моральні засади доказування під час досудового розслідування за участю неповнолітнього потерпілого в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану*: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., м. Київ, 18 лист. 2022 р. Київ, 2022. С. 159–162.
2. Віксич С.Д. Показання неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні: значення моральних засад під час їх отримання. *Сімдесят треті*

економіко-правові дискусії: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наук.-практ. конф., Україна, Тернопіль – Польща, Переворськ, 22–23 бер. 2023 р. Тернопіль–Переворськ. 2023. С. 55–58.

3. Віксич С.Д. Моральна діяльність під час досудового розслідування за участю неповнолітнього потерпілого. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали Міжвідомчої наук.-практ. конф., м. Київ, 28 квіт. 2023 р. Київ, 2023. С. 37–39.

4. Семотюк С.Д. Моральні засади як гарантії забезпечення прав потерпілого у кримінальному провадженні. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., Україна, Тернопіль – Польща, Ополе, 16–17 січ. 2024 р. Тернопіль–Ополе, 2024. С. 61–64.

5. Семотюк С.Д. Апологетичний погляд на перспективи розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції щодо неповнолітніх потерпілих. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції*: матеріали круглого столу, (Київ, 28 берез. 2024 р.). Київ, 2024. С. 324–327.

6. Семотюк С.Д. Принципи моралі в діяльності слідчого під час розслідування кримінальних правопорушень за участю неповнолітнього потерпілого. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора Ю.І. Азарова, м. Київ, 2 трав. 2024 р. Київ. 2024. С. 257–260.

7. Семотюк С.Д., Мельник О.В. Вибір законного представника дитини як моральний обов'язок уповноваженої особи. *Захист прав дитини в умовах військової агресії*: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., м. Одеса, 31 трав. 2024 р. Одеса, 2024. С. 157–161.

8. Семотюк С.Д. Місце захисту прав дитини в кримінальному провадженні як предтеча формування механізму захисту прав людини. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини*: матеріали

Всеукраїнського круглого столу, (Кам'янець-Подільський, 25 черв. 2024 р.). Кам'янець-Подільський. 2024. С. 67–70.

9. Семотюк С.Д., Мельник О.В. До питання визначення віктимної поведінки розумово відсталих малолітніх потерпілих у кримінальному провадженні. *Дев'яносто треті економіко-правові дискусії. Серія : Соціальні та гуманітарні науки* : матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції, м. Львів, Україна, м. Ополе, Польща, 28–29 січня 2025 р. / редкол. : О. Патряк та ін. ГО “Наукова спільнота”, WSZIA w Opolu. Львів : Шпак В. Б., 2025. С. 75–77.

10. Семотюк С., Мельник О. Попередження можливих кримінальних процесуальних конфліктів за участю потерпілої дитини з травмою розвитку, що пов'язана зі зневагою. *Сучасні психотехнології в роботі психолога і правника*: матеріали науково-практичного круглого столу, (НАВС, кафедра психології Навчально-наукового інституту права та психології, 14 трав. 2025 р.). Київ, 2025. С. 52–56.

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень.....	21
ВСТУП.....	22
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНИХ ЗАСАД ДОКАЗУВАННЯ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО В ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ.....	34
1.1. Історія становлення та розвитку моральних засад доказування за участю неповнолітнього потерпілого в досудовому розслідуванні.....	34
1.2. Методологічні засади дослідження.....	56
1.3. Міжнародні стандарти здійснення доказування за участю неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні.....	67
 Висновок до розділу 1.....	 89
 РОЗДІЛ 2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОРАЛЬНИХ ТА ПРАВОВИХ ЗАСАД У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО.....	 90
2.1. Моральні засади як гарантії забезпечення прав неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні.....	90
2.2. Забезпечення окремих правових засад у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого.....	112
2.3. Співвідношення моральних та правових засад у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого	132
 Висновок до розділу 2.....	 147

**РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ МОРАЛЬНИХ ЗАСАД ЯК ГАРАНТІЇ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО ПІД
ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ТА СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ.....150**

3.1. Реалізація моральних засад під час огляду за участю неповнолітнього потерпілого.....150

3.2. Реалізація моральних засад під час допиту у кримінальних провадженнях за участю неповнолітнього потерпілого.....164

3.3. Реалізація моральних засад під час пред'явлення для впізнання за участю неповнолітнього потерпілого.....181

3.4. Реалізація моральних засад під час освідкування за участю неповнолітнього потерпілого.....191

3.5. Реалізація моральних засад під час призначення та проведення експертизи.....206

Висновок до розділу 3.....216

ВИСНОВКИ.....217

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....227

ДОДАТКИ.....263

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄРДР	–	єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄС	–	Європейський Союз
КК	–	Кримінальний кодекс
КПК	–	Кримінальний процесуальний кодекс
МВС	–	Міністерство внутрішніх справ
НПА	–	нормативно-правовий акт
НПУ	–	Національна поліція України
НСРД	–	негласні слідчі (розшукові) дії
ООН	–	Організація Об'єднаних Націй
п.	–	пункт
р.	–	рік
с.	–	сторінка (сторінки)
СОГ	–	слідчо-оперативна група
СПЕ	–	судово-психіатрична експертиза
СРД	–	слідчі (розшукові) дії
ст.	–	стаття
ч.	–	частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Кримінальна процесуальна система зазнає кардинальних змін у кожному нову історичну епоху. Нині реформування системи захисту прав дітей, включаючи спеціальну освіту, передбачає підготовку компетентних дорослих в усіх дотичних сферах, починаючи з інспекторів Служби освітньої безпеки [171], психологів [199] та ювенальних слідчих Національної поліції України [253].

Для виконання зазначених завдань у державі реалізовується Національна стратегія захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затверджено операційний план заходів з її реалізації у 2025–2028 роках, затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 липня 2025 р. № 708-р. [192].

За офіційними даними, з лютого 2022 року державою захищено права та інтереси 8608 дітей, з яких більше половини постраждали від війни. До суду скеровано обвинувальні акти щодо вчинення 4033 злочинів проти дітей, засуджено 1613 осіб. Зареєстровано 867 кримінальних проваджень, пов'язаних зі злочинами проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Скеровано до суду 541 обвинувальний акт, вирoki отримали 240 осіб. Також із метою захисту прав і свобод дітей у минулому та поточному роках до суду пред'явлено 858 позовів на суму понад 7,2 млрд грн, з яких на цей час задоволено 635 позовів на суму понад 1,58 млрд грн. [176].

Водночас задля реалізації суспільного спротиву окремого жахливого виду злочинності щодо дітей, а саме – злочинів на сексуальному ґрунті, Офіс Генерального прокурора України сформував Реєстр засуджених за вказані злочини щодо малолітніх потерпілих, оскільки щодо цієї найуразливішої категорії малолітніх дітей, на жаль, спостерігається суттєве збільшення росту злочинності.

За даними Офісу Генерального прокурора України відносно понад 500 осіб внесені відомості до Єдиного реєстру засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи.

Створений Реєстр стає дієвим кроком для припинення таких злочинів. Відповідно до поданої оприлюдненої інформації «до нього увійшли також і ті, чия судимість за злочини знята або погашена в установленому законом порядку до Реєстру внесено дані про всіх кривдників дітей, які вчинили злочини до його створення. Це більш ніж 600 злочинців» [245].

Офіс Генерального прокурора України неодноразово звертав увагу на поширення інформації щодо належного реагування правоохоронних органів на випадки порушення прав дітей та посиленої уваги до них. Резонансними є випадки, що висвітлені в медіа, до прикладу, про гвалтування на Київщині малолітньої дитини – власної доньки, матірю зі співмешканцем [144]; про трьох неповнолітніх на Закарпатті, які вчинили сексуальне насильство над неповнолітньою [250]; про три довічні вироки за фактами найтяжчих злочинів проти дітей на Харківщині та Дніпропетровщині [195]; про запрошення віддаленого знайомого 7-ми річної дитини в автомобіль для примушування зйомки порноконтенту в Києві [271]; справу про вбивство Максима Матерухіна на фунікулері в Києві [66]. На всі ці випадки держава мусить запровадити рішучі дії, оскільки непокарання злочинців або їх латентність призводить до іншого протилежного ефекту – суїциду серед дітей.

За даними Офісу Генерального прокурора України кількість самогубств серед дітей у віці 14-16 років за 2025 рік зросла на 17% [252].

Як справедливо зазначено в Декларації прав дитини «дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження» та «беручи до уваги, що людство зобов'язане надати дитині все найкраще, що воно має» [55], український законодавець зробив низку рішучих кроків для гідного розвитку, виховання та життя дітей в суспільстві. Окреме місце серед них належить дітям-потерпілим, інтереси яких поділяються на два

види: ті, що стосуються безпосередньо наслідків кримінального правопорушення, а також ті, що виникають та розвиваються під час кримінальних процесуальних відносин із дорослими людьми.

Як зазначив Руслан Кравченко, було направлено звернення до Верховної Ради із пропозицією посилити покарання за вбивства та згвалтування дітей. Він запропонував запровадити безальтернативне довічне ув'язнення за злочини особливої тяжкості проти неповнолітніх [248].

Свого часу ще Януш Корчак [287] стверджував, що головні зусилля дорослих спрямовані, в основному, на те, щоб зробити дитину зручною для себе. Це, безумовно, непоправно, а ні для самої дитини, а ні для совісті дорослого. Та сьогодні настали часи, коли впевнено та поступово відбувається зміна свідомості всіх уповноважених осіб в бік вирішення не своїх власних потреб, а інтересів дитини, що складають пріоритет під час окреслення завдань. Так, жодне завдання кримінального процесу не може бути успішно вирішено, якщо ціною цього буде повторна травматизація дитини. Для сфери кримінального процесу відношення до потерпілої дитини стає тим лакмусом людяності, що може свідчити про прогрес свідомого ставлення та моральних чеснот.

Основна моральна вимога застосування норм кримінального процесуального законодавства будь-якою вповноваженою особою повинна полягати в такому простому формулюванні, що для потерпілої дитини будь-який захист буде недостатнім, якщо в межах людських відносин не зроблено все можливе. У цьому аспекті представлена робота є спробою розв'язання тих «болючих» проблемних питань, що постають перед уповноваженими службовими особами під час реалізації моральних засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх потерпілих.

Базисом для формування основних положень цього дослідження стали ґрунтовні праці вчених-криміналістів і процесуалістів щодо вагомих положень досудового розслідування злочинів, зокрема, за участю дітей: В. Г. Дрозд, А. В. Іщенка, Н. І. Клименко, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова,

Н.В. Кулакової, О.Г. Кулика, Є. Д. Лук'янчикова, О. В. Мельник, Н.В. Павлової, В. М. Плетенця, Л.Д. Удалової, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька та ін.

Серед сучасних наукових розроблень, які мають спеціалізований теоретико-прикладний характер, а також є підґрунтям для формування окремих позицій дисертації щодо визначення моральних засад доказування у кримінальних провадженнях стосовно неповнолітніх потерпілих, варто виокремити такі дослідження: О. В. Мельник «Моральні засади доказування у досудових стадіях кримінального процесу» (Київ, 2006) та М.В. Попович «Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи» (Київ, 2023).

Проте на сьогодні відсутні комплексні наукові дослідження, присвячені з'ясуванню моральних засад під час доказування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх потерпілих, що зумовлює суттєві труднощі у процесі доказування, прояви некомпетентності та недалекоглядності під час захисту дітей на етапі доказування. Водночас, як відомо, справа закону прописана в серцях, про що свідчить совість їх та думки їх, що або обвинувачують, або виправдовують одна одну.

Наведені обставини визначили актуальність окресленої проблематики, її наукову, теоретичну та практичну значущість й зумовили вибір теми цього дослідження особливо під час його написання в умовах воєнного стану.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки; положень Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (Указ Президента України № 5/2015 від 12 січня 2015 року); Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України № 392/2020 від 14 вересня 2020 року); Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України № 501/2015 від 24 березня 2021 року); Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року (Розпорядження Кабінету Міністрів України № 708-р від 14 липня 2025 року); Плану заходів із виконання обов'язків та

зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи (Указ Президента України № 24/2011 від 12 січня 2011 року); Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки (Указ Президента України № 273/2023 від 11 травня 2023 року; планів науково-дослідницьких робіт Національної академії внутрішніх справ.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розв'язання конкретного наукового завдання з аналізу та розроблення моральних засад доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих. Для виконання окресленої мети визначено розв'язання таких завдань:

– здійснити аналіз особливостей становлення та розвитку інституту моральних засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого;

– визначити методологічні засади дослідження впливу моральних засад на процес доказування у кримінальному процесі за участю потерпілої дитини;

– здійснити науковий аналіз міжнародних стандартів здійснення доказування за участю неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні;

– описати та систематизувати гарантії забезпечення прав неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні щодо виконання засад кримінального провадження;

– описати співвідношення моральних та правових засад у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого;

– визначити особливості та проблеми застосування моральних засад під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій за участю потерпілої дитини: огляду, допиту, пред'явлення для впізнання, освідчування та під час призначення/проведення експертизи.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають під час реалізації моральних засад доказування за участю неповнолітніх потерпілих в

досудовому розслідуванні.

Предметом дослідження є моральні засади доказування за участю неповнолітнього потерпілого в досудовому розслідуванні.

Методи дослідження. У дисертації використано сукупність методів, зокрема, загальнонаукові й спеціальні методи, які є засобами наукового пошуку. В основі їх застосовування є діалектичний метод, завдяки якому окремі елементи досліджуються у взаємодії та взаємозалежності.

Формально-логічні методи застосовувались під час аналізу матеріалів кримінальних проваджень, вироків суду, нормативно-правових актів, наукових положень та концепцій, які відображають специфіку дослідження (розділи 1–3). *Порівняльно-правовий метод* використано під час аналізу правових питань у сфері охорони дитинства, під час аналізу норм кримінального та кримінального процесуального законодавства (розділи 1–3). *Системно-структурний метод* використано у процесі формування загальної характеристики історії розвитку застосування моральних засад під час кримінального провадження за участю неповнолітньої потерпілої, визначенні міжнародних стандартів здійснення доказування за їх участю (розділ 1). *Функціональний метод* застосовано для формулювання особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) за участю потерпілої дитини (підрозділи 3.1–3.5). *Методи порівняльного правового прогнозування* застосовано під час формулювання конкретних пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері застосування моральних засад під час доказування за участю неповнолітніх потерпілих (підрозділи 1.1, 1.3, 2.3, 3.3). *Статистичний метод* та *соціологічний метод* застосовувалися для аналізу оперативної та слідчо-судової практики, результатів здійсненого анкетування та узагальнення статистичних відомостей за темою дослідження (розділи 1, 2, 3). *Метод синтезу* був використаний під час формулювання висновків та пропозицій за темою дисертації.

Емпіричну основу дослідження становлять результати аналізу судово-слідчої практики, дані узагальнень судових рішень, які містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень, дані офіційної статистичної звітності

Офісу Генеральної прокуратури та МВС України за 2022–2024 рр. за темою дослідження; результати вивчення 218 кримінальних проваджень і результатів аналізу 386 обвинувальних вироків за участю потерпілих дітей (Вінницька, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Львівська, Одеська, Полтавська, Тернопільська, Харківська, Черкаська, Чернівецька та м. Київ); зведені результати опитувань 248 респондентів (слідчих, дізнавачів, працівників ювенальної превенції).

У роботі також було використано особистий досвід автора на посаді слідчого в Чернівецькій області.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що дисертаційна робота є першим у вітчизняній науці комплексним монографічним дослідженням щодо з'ясування моральних засад доказування за участю неповнолітніх потерпілих в досудовому розслідуванні, у якому сформульовано низку наукових положень і рекомендацій, що вирізняються науковою новизною, мають важливе теоретичне та практичне значення.

Незважаючи на ґрунтовний внесок сучасних авторів в аналіз проблем захисту прав дітей, на сьогодні комплексного дослідження, присвяченого з'ясуванню моральних засад доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих, не здійснювалося.

Основні положення, що виносяться на захист:

вперше:

– розроблено визначення поняття «моральна допустимість доказу», під яким розуміється вимога закону, що пред'являється до форми доказів, властивість, яка не вступає в суперечність із правовими основами доказової діяльності, що означає відповідність порядку його отримання, закріплення загальноновизнаними морально-етичними вимогами;

– запропоновано авторську систематизацію причин виникнення морально-етичних проблем доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого, до яких віднесено: мінімізацію переліку слідчих (розшукових) дій; відсутність учасників кримінального процесу, чий

права повинні забезпечуватися під час кримінального провадження, та неможливість забезпечити їх недостатню процесуальну дієздатність; відсутність процесуальних підстав для залучення та допуску захисників та представників; обмеженість термінів ухвалення рішення тощо.

– запропоновано розглядати принцип синергії як моральної засади кримінального провадження, що представляє базову необхідність у об'єднанні зусиль різних відомств та організацій з метою захисту прав потерпілих неповнолітніх та дітей з особливими потребами, перш за все, в умовах воєнного стану;

– визначено необхідність формування інституту захисту прав потерпілих дітей як предтечі захисту прав людини;

– акцентується увага на врахуванні вповноваженими особами трьох основних складників під час проведення процесуальних дій з потерпілою дитиною: варіабельність індивідуального вікового психологічного розвитку; існування кризових вікових періодів, для кожного з яких відбуваються свої особливості та симптоми, схильності та особливості поведінки потерпілої дитини, що повинні викликати настороженість та привести її до психолога;

– визначено основну моральну вимогу «*primum non nocere*», в підтвердження якої в роботі наводяться рішення суду на захист ментального здоров'я потерпілих дітей;

удосконалено:

– розуміння необхідності розглядати вимогу безпечного спілкування як морально-етичну засаду кримінального провадження, що дозволяє спілкування з потерпілою дитиною лише уповноваженою на те особою;

– систему етапів протидії дискримінації щодо потерпілих неповнолітніх у кримінальному провадженні, що полягає, зокрема, в оцінці фактів, установленні причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, виявленні інтересів (потреб) сторін, впровадженні альтернативних домовленостей та реалізації можливих «здорових» відносин;

– підхід, в основі якого загальновизнані міжнародні стандарти та моральні засади доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітнього потерпілого, де базовими елементами є такі: а) спеціалізація компетентних державних органів, які здійснюють кримінальне провадження; б) участь спеціаліста, представника інтересів неповнолітнього потерпілого; в) спеціальні процедурні гарантії для неповнолітніх потерпілих як учасників слідчих (розшукових) дій; г) широке залучення громадськості, інститутів громадянського суспільства до кримінальних процесуальних проваджень за участю неповнолітніх потерпілих; д) пом'якшення окремих особливостей засади змагальності;

– установлені законодавцем гарантії проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх потерпілих та пропозиції для ефективного розв'язання питання запобігання вторинній віктимізації та психологічного захисту неповнолітніх потерпілих;

– напрям розвитку державної політики шляхом обов'язкового залучення у кримінальний процес спеціаліста у сфері вікової психології та педагогіки з визначенням його процесуального статусу;

– показання неповнолітнього потерпілого, що слід інтерпретувати як відомості, які мають значення для розслідування, що містять дані про джерело поінформованості, безпосередньо сприйняті та отримані належною посадовою особою під час проведення допиту та зафіксовані у протоколі слідчої (розшукової) дії.

набуло подальшого розвитку:

– положення щодо морально-психологічного контакту, спрямованого на створення сприятливої обстановки допиту неповнолітнього потерпілого;

– рекомендації з метою забезпечення прав дитини щодо включення до норм КПК України положення про участь у допиті неповнолітнього потерпілого: педагога та психолога чи психіатра, незалежно від розсуду слідчого, визначивши останнім їх процесуальний статус;

– думка щодо проведення пред'явлення для впізнання за участю

неповнолітніх потерпілих, що має бути заснована на ситуаційному підході, під час реалізації якого найважливішим фактором, що визначає характер ситуації, повинен стати вік неповнолітнього потерпілого;

– потерпілоорієнтований підхід, поцілений на безбар'єрне спілкування з уповноваженими особами неповнолітнього потерпілого, а також на врахування думки потерпілої дитини з метою: 1) потерпіла дитина «терапією голосом» вивільняється від того, що сталося; 2) може сприяти застосуванню процедури відновного правосуддя щодо іншої дитини; 3) не залишається зі своїм болем наодинці, отримуючи низку психосоматичних розладів, а своєю розповіддю спонукає дотичного до її захисту дорослого здійснювати, зокрема превенцію, подальших подібних правопорушень.

– теоретичні положення щодо проведення окремих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на одержання доказової інформації за участю неповнолітнього потерпілого в умовах дружніх до дитини та в її інтересах;

– рекомендації внести до КПК України статтю та викласти її в такій редакції:

«Окремі засади кримінального провадження для захисту прав дітей:

з метою захисту прав неповнолітніх потерпілих форма кримінального провадження повинна втілювати такі засади:

1) повага права дитини на збереження індивідуальності, беручи до уваги громадянство, ім'я та сімейні зв'язки, 2) гуманізм та повага до віку та вразливостей; 3) право вільно висловлювати погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю; 4) сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є потерпілою чи свідком; 5) сприяння в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу й гідність неповнолітнього; 6) безоплатна допомога перекладача, якщо неповнолітній не розуміє мови, що застосовується, чи не розмовляє нею; 7) право на нетравматичне спілкування; 8) право на обов'язкову участь представника

неповнолітнього потерпілого особою, яка має право бути захисником; 9) швидкість проведення кримінального провадження; 10) право на закритий судовий розгляд».

– запропоновано внести зміни до низки статей чинного КПК України, зокрема, ст. 27, 225, 485, 487.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені у дисертації положення та рекомендації можуть бути використані та використовуються в:

– *науковій діяльності* – для подальшого вдосконалення доказування щодо реалізації моральних засад у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих на базі сформульованих і викладених теоретичних положень, висновків і рекомендацій (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 08.07.2024);

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін: «Кримінальний процес», «Складання процесуальних документів на стадії досудового розслідування», «Складання кримінальних процесуальних документів», «Судові та правоохоронні органи України», а також під час підготовки підручників, посібників, текстів лекцій і навчально-методичних матеріалів, проведенні семінарів і практичних занять з кримінального процесу (акти впровадження Національної академії внутрішніх справ від 08.07.2024, Дніпровського державного університету внутрішніх справ від 07.12.2024);

– *практичній діяльності* – для вдосконалення діяльності правоохоронних органів України (акти впровадження ГСУ Національної поліції України від 30.10.2024; Головне управління Національної поліції в Івано-Франківській області від 18.07.2024; Управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції у м. Києві від 20.12.2024).

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дисертації оприлюднені на круглих столах, науково-практичних конференціях, зокрема: «Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану» (м. Київ, 18 лист. 2022 р.), «Сімдесят треті економіко-

правові дискусії» (Україна, Тернопіль – Польща, Переворськ, 22-23 бер. 2023 р.), «Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку»(м. Київ, 28 квіт. 2023 р.), «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (Україна, Тернопіль – Польща, Ополе, 16-17 січ. 2024 р.), «Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції»: матеріали круглого столу (Київ, 28 бер. 2024 р.), «Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Київ, 2 трав. 2024р.), «Захист прав дитини в умовах військової агресії» (м. Одеса, 31 трав. 2024 р.), «Національні та міжнародні механізми захисту прав людини» (м. Кам'янець-Подільський, 25 черв. 2024 р.), «Дев'яносто треті економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки» (Польща, м. Ополе, 28-29 січ. 2025 р.), «Сучасні психотехнології в роботі психолога і правника» (м. Київ, 14 трав. 2025 р.).

Публікації. Основні положення, висновки та пропозиції, сформульовані за результатами дисертаційної роботи, відображено у чотирнадцятьох наукових працях, зокрема в чотирьох наукових статтях, опублікованих у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук, а також у десятих тезах наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Робота містить основну частину (вступ, три розділи, які логічно об'єднані у дев'ять підрозділів, висновки), список використаних джерел і додатки. Загальний обсяг дисертації становить 296 сторінки, з яких основний текст – 226 сторінок. Список використаних джерел містить 309 найменувань на 36 сторінках. Додатки викладено на 34 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНИХ ЗАСАД ДОКАЗУВАННЯ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО В ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

1.1. Історія становлення та розвитку моральних засад доказування за участю неповнолітнього потерпілого в досудовому розслідуванні

У системі судочинства та кримінальної процесуальної діяльності відображається комплекс проблем соціально-економічного, морально-етичного та правового характеру. Тому проблема моральних засад у кримінальному провадженні, зокрема під час доказування, викликає не тільки теоретичний інтерес для вітчизняної правової науки, а й перебуває під пильною увагою громадськості, в тому числі, міжнародної спільноти.

Як справедливо зазначає колишній федеральний прокурор Південного округу Нью-Йорка, «розумні закони – гарантія справедливості і не більше, ніж хороший рецепт – гарантія смачної справи. Закон – це лише інструмент, і без участі людини він залишатиметься таким же бехдиханним і прісним, як скрипка, яку не виймають з футляра. Закон не здатен змусити нас любити чи поважати одне одного. Закон не може скасувати ненависть чи здолати зло, навчити милосердя чи викоренити апатію. Найкращі цілі закону як на добро, так і на зло щодня впроваджують саме люди. Милість дарують або відбирають - люди» [179].

Водночас О. Кулик зазначає, що «внесення змін ... може більш або менш суттєво, залежно від змісту законодавчих новел, впливати на кримінальну ситуацію в Україні, сприяючи зростанню або зменшенню чисельності окремого виду або видів кримінальних правопорушень. Зважаючи на ці зміни, кримінальна ситуація в країні може ускладнитися або стати більш врегульованою, а навантаження на правоохоронні органи може зрости або

зменшитися. Також має місце й те, що внесення деяких змін до КК України помітно не відбивається на кримінальній ситуації в країні» [110, с. 138].

Демократизація суспільства, серйозне реформування кримінального процесуального законодавства дозволили переосмислити саме поняття доказування і, зокрема, його морально-етичний зміст. Особливу значущість у цьому сенсі набуло питання ролі моральних засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх осіб, забезпечення та захисту прав і свобод цих осіб у кримінальному провадженні.

Закон і справедливість – основні критерії правосуддя. Діючи від імені держави, ґрунтуючись на правових та моральних засадах, правосуддя покликане забезпечувати справедливість щодо тих, чиї права та інтереси вона зачіпає. Не лише закон, а і його застосування мають відповідати нормам моральності. У зв'язку з цим правоохоронна діяльність, вінцем якої є правосуддя, має демонструвати нерозривну єдність правових і моральних норм.

Дослідження історії становлення та розвитку моральних засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого та огляд наукових джерел, присвячених зазначеним питанням, дає змогу оцінити стан дослідження обраної проблематики та визначити перспективи подальшого розвитку. Наукове дослідження ми здійснювали за чотирма основними напрямками: 1) дослідження категорій «мораль» та «моральні засади» та їх значення у кримінальному процесуальному праві; 2) співвідношення моральних та правових засад у кримінальному провадженні; 3) здійснення доказування за участю неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні; 4) реалізація моральних засад під час проведення слідчих (розшукових) дій. Водночас наразі відсутнє комплексне дослідження реалізації моральних засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого.

Мораль – це певна форма свідомості, сукупність принципів, правил і норм поведінки, що регулює поведінку людей у суспільстві, не будучи оформленою в систему правових приписів; реальне явище, що являє собою

основу для людських вчинків; ціннісно-сміслове ядро культури. Її практичне існування забезпечує громадський осуд [196, с. 7].

Проблема в тому, щоб декларативні конституційні норми були не лише прописані у кримінальному процесуальному законодавстві, а й реалізовані у вітчизняній правозастосовній практиці, зокрема під час доказування. Для її вирішення необхідна оновлена ідеологія судової та правоохоронної діяльності, основу якої становить правовий світогляд та усвідомлення вищої ролі права у житті суспільства. Ця вітчизняна ідеологія повинна бути адаптована під міжнародні засади здійснення доказування за участю неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні.

Мораль, поширюючись на практично всі сфери життя суспільства, жодну з них не регулює самостійно. Її завжди супроводжує право або релігійні норми, традиції або звичаї. На відміну від простого звичаю або традиції, моральні норми одержують обґрунтування у вигляді ідеалів добра і зла, належного, справедливого тощо, причому на відміну від права, виконання вимог моралі санкціонується лише формами духовного впливу (схвалення або осуду) [73, с. 110].

Моральні норми являють собою особливий тип соціальних норм, що поширюються на всіх і втілюють у собі вищі моральні цінності (добро, честь, гідність, порядність, обов'язок тощо). Вони є вимогами до людини як до члена певного суспільства. Дієвість цих вимог залежить від ступеня їх засвоєння людиною, від формування її внутрішніх уявлень, переконань щодо власної та чужої поведінки, від її самоконтролю, який називається «совістю» [247, с. 51].

Моральні засади – це фундамент моральності нашого суспільства та кожної людини. Аналізуючи семантику термінів «право» та «мораль» О.В. Мельник зазначає, що у широкому сенсі поняття моралі розуміють як систему норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства. Моральні принципи являють собою підвалини успішної реалізації законодавства. Маючи складні відносини, мораль і право регулюють усі сфери громадського життя. Їх норми безпосередньо, повсякденно впливають і на

мотиви поведінки посадових осіб, які здійснюють кримінально-процесуальні функції. Мораль і право, переплітаючись, створюють життєво необхідний для суспільства конгломерат загальнолюдських цінностей та вимог, які призводять до розвитку окремих індивідів та людства в цілому [127, с. 6].

Усі моральні норми мають певну сферу свого застосування, і вже за межами цієї сфери норма може втратити будь-який сенс. Тому закон, зокрема, кримінальний процесуальний, повинен бути зорієнтований на моральну свідомість кожної людини і громадянина, бути правовим [217, с. 72]. Оскільки право створюється суспільством, а закон – державою. Закон може бути неправовим, якщо його зміст стає свавіллям державної влади. Подібні закони можна визначити як формальне право, тобто право з точки зору форми, але не змісту. Наведені положення підтверджують актуальність розроблення та втілення моральних тенденцій у кримінальне процесуальне право [127, с. 7].

До структури моралі традиційно включають наступні елементи: моральні норми, моральні принципи, моральні ідеали, моральні критерії.

Моральна норма – це соціальна норма, котра регулює поведінку людей у суспільстві, відношення людей один до одного, до суспільства в цілому і до себе самого. Моральна норма визначає зміст поведінки особи, тобто саме те, які дії прийнято вчинити у певній ситуації. Можна сказати, що це звичаї, котрі є в цьому суспільстві, у певній соціальній групі. Звичаї відтворюються в житті суспільства через традиції, авторитет і владу дисципліни, яка є загальноновизнаною та підтримується всіма, громадську думку, переконання людей у необхідності належної поведінки у певних умовах [81, с. 12].

Моральні принципи є однією із форм реалізації моральних вимог, яка у найзагальнішому вигляді характеризує моральність, котра існує у певному суспільстві. Через ці принципи висловлюються основні вимоги, які стосуються моральної сутності особи, характеру взаємовідносин людей, визначають певний напрямок діяльності та є базисом окремих, конкретних норм поведінки. Якщо моральна норма наказує, які саме вчинки має здійснювати людина, як

поводитись у типових ситуаціях, то моральний принцип дає людині загальний напрямок діяльності [81, с. 13].

Крім принципів, що характеризують сутність тієї чи іншої моральності, розрізняють так звані формальні принципи, які стосуються вже способів виконання моральних вимог. Такими, наприклад, є свідомість та протилежні їй формалізм, фетишизм, фаталізм, фанатизм, догматизм. Принципи цього роду не визначають змісту конкретних норм поведінки, проте також характеризують певну моральність, показуючи, наскільки свідомо виконуються моральні вимоги.

У той же час існують різні погляди щодо тотожності моралі та моральності. Ми підтримуємо думку вчених, які заперечують абсолютну тотожність понять моралі та моральності. Згідно з найбільш поширеною з них, засновником якої є Георг Вільгельм Фрідріх Гегель, розрізняється суб'єктивна мораль, що корениться в свідомості індивіда, та об'єктивна моральність, що виявляється в суспільстві, в суспільних інститутах. Під мораллю Гегель розумів самовизначення волі індивіда, що виявляється в його намірах та уявленнях, а під моральністю – вираження та реалізацію моральнісних цінностей в суспільних інститутах (сім'я, громадянське суспільство, держава) [35, с. 143-144].

Під час вивчення кримінального процесу необхідно звертати увагу на те, як і в чому виявляється вказана Гегелем об'єктивна моральність – *Sittlichkeit* і повинна проявлятися суб'єктивна мораль – *Moralität*. Це дає можливість з'ясувати, як треба діяти, щоб кроки судового діяча до цілей правосуддя не суперечили моральному обов'язку людини [126, с. 38].

На можливість різного трактування понять моральності та моралі вказав В. А. Бачинін. Проте автор зазначив на очевидність того, що сфера соціальної, практично-духовної діяльності людей, що охоплюється ними обома, настільки складна, що використання того та іншого понять з різним змістовно-функціональним визначенням є не тільки можливим, але і необхідним. Шляхи тут можливі різні. Якщо враховувати, що в теорії права стало вже класичним

розмежування між природним та позитивним правом, то аналогічний поділ можна вважати цілком прийнятним і в етичній теорії. Таким чином, виникає пара схожих (взаємозв'язаних і взаємодіючих), але не тотожних понять-концептів — природна моральність і позитивна мораль [10, с. 105].

Перш ніж перейти до дослідження цієї проблеми, зазначимо, що саме в силу нерозривного зв'язку кримінальних процесуальних і моральних норм, впливу останніх на правове регулювання кримінальної процесуальної діяльності указані питання були предметом наукового аналізу кількох поколінь учених у галузі кримінального процесу. Роботи видатних дореволюційних юристів становлять фундамент сучасних підходів до розуміння значення моральних основ кримінального процесу. Далі вчені зацентувались на проблемах етики кримінального процесуального доказування та етики професійних учасників кримінального процесу. Сучасний етап розвитку науки кримінального процесу характеризується дослідженнями науковців щодо моральних основ судочинства, допустимості використання певних засобів доказування в кримінальному провадженні.

Водночас у науці кримінального процесу залишаються недостатньо розробленими та потребують окремого комплексного дослідження питання щодо моральних засад доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих. На нашу думку, вплив моральних норм на доказування у кримінальному провадженні надзвичайно важливий, тож моральні засади слід зарахувати до системи найважливіших чинників, що детермінують розвиток доказування у кримінальному провадженні, про що свідчать також 78 % опитаних нами респондентів.

Зважаючи на нерозривний зв'язок кримінального процесуального та кримінального права, формою реалізації якого є саме кримінальний процес, аксіоматичним на думку В. М. Трофименко виглядає твердження Т. М. Москалькової щодо того, що навіть найбільш моральний закон не може досягнути своєї мети, якщо він реалізується неморальними методами. У цьому плані не втрачають актуальності думка щодо надзвичайного значення моралі

під час судового розгляду, зокрема про те, що в кожній судовій дії поряд із питанням: «що» необхідно здійснити, виникає питання про те, «як» це здійснити [251, с. 146]. Указане, безумовно, стосується не тільки судових стадій кримінального провадження, а і його загалом, адже на кожному його етапі законність і етичність кримінального процесуального інструментарію забезпечує дотримання прав і свобод учасників кримінального процесу й у такий спосіб – реалізацію принципу верховенства права.

У зв'язку з цим абсолютно правильно зазначає В.О. Коновалова, що, ґрунтуючись на загальних принципах моралі, які регулюють поведінку особи в суспільстві та зумовлюють розвиток і формування судово-етичних правил, у жодному разі не можна знаходити обставини, які дають змогу відхилитися від цих вимог, пояснюючи це метою й завданнями діяльності. Засоби, якими досягається мета судочинства, повинні відповідати вимогам законності й судово-етичним нормам. Усе, що суперечить таким вимогам, неприйнятно, які б слідчі «вигоди» це не обіцяло [97, с. 137].

Низка кримінальних процесуальних норм, які регулюють порядок здійснення доказування у кримінальному провадженні, зобов'язані своїм походженням саме нормам моралі. При цьому моральні норми або безпосередньо закріплені в правових нормах, або становлять їхню основу, відбиваючи наявні (загальноприйняті) в суспільстві моральні цінності.

Проблема етики та моральних засад кримінального процесуального доказування була, є і буде актуальною проблемою кримінального процесу. Вона тісно пов'язана з такими соціальними цінностями, як справедливість, честь, гідність, репутація, свобода, совість, повага та недоторканність особистості тощо. Особливої актуальності та значущості зазначені проблеми набувають у кримінальних провадженнях за участі неповнолітніх осіб. До цієї проблеми зверталися і продовжують звертатися видні вчені-процесуалісти.

Виконання сформульованого у ст. 2 КПК України завдання кримінального провадження можливе лише за умови встановлення у кожному кримінальному провадженні мети доказування. Суд не має морального права

засудити невинного, але й не має морального права виправдати винну у злочині особу. Будь-який з цих варіантів ухвали судом вироку є насамперед відступ суду, судді від морального обов'язку.

Моральним змістом також наповнено вимогу закону про оцінку доказів за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження.

Під час дослідження моральних засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого особливо важливим стає визначення поняття «моральна допустимість доказу». На нашу думку, під цим поняттям розуміється вимога закону, яка пред'являється до форми доказів. Це є властивість, яка не вступає в суперечність із правовими основами доказової діяльності, що означає відповідність порядку отримання доказу, закріплення загальноновизнаними морально-етичними вимогами.

У той же час важливим є питання щодо визнання доказів недопустимими внаслідок порушення моральних засад під час здійснення доказування за участю неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні.

Варто підтримати думку І. Л. Беспалько, що коли, наприклад, під час проведення слідчого експерименту принижено честь та гідність осіб, які беруть у ньому участь, його результати будуть позбавлені доказового значення через порушення вимог процесуальної, а не етичної норми. За відсутності законодавчої заборони не можна вважати фактичні дані, отримані з порушенням норм моральності (етичних норм), недопустимими. З цього приводу варто зауважити й те, що нині чимало етичних (моральних) норм знайшли свою регламентацію у кримінальному процесуальному законодавстві (ст. 11 КПК України закріплює таку засаду, як повага до людської гідності, правовий зміст якої має, зокрема, і високоморальне значення). Незважаючи на велику кількість норм, які зобов'язують поважати честь та гідність громадян, досить часто все залишається лише на рівні юридичного закріплення. Практика показує, що на досудовому розслідуванні досить часто застосовується як психічний, так і фізичний вплив на особу з метою отримання інформації, яка

відповідно до приписів КПК повинна бути визнана недопустимим доказом [11, с. 196]. Підтвердженням зазначеного може слугувати кількість звернень до Європейського Суду з прав людини зі справами щодо порушень із боку органів, що здійснюють досудове розслідування. Однією із найвідоміших справ є справа «Мельник проти України» [236]. Заявник скаржився на неправомірні дії працівників правоохоронних органів. За результатами розгляду справи ЄСПЛ встановив порушення ст. 3 та ст. 13 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод.

Стаття 3 згаданої вище Конвенції проголошує, що нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню. Стаття 13 визначає, що кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [96].

У кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого проблема забезпечення належної якості правозастосовної діяльності набуває особливого значення внаслідок обумовленості реального ступеню забезпечення прав і законних інтересів неповнолітніх осіб рівнем якості, що приймаються у цій царині компетентними державними органами та посадовими особами. Тільки високої якості чи доброякісне кримінальне процесуальне рішення (як рішення високого ступеню відповідності комплексу вимог, що ставляться до нього) є цінними для кримінального провадження, оскільки здатні забезпечити ефективне вирішення комплексу його завдань. Невипадково Консультативна рада європейських суддів в одному зі своїх висновків (щодо якості судових рішень) наголошує на необхідності ухвалення судового рішення саме високої якості. Адже справедливий судовий розгляд у тому розумінні, який цьому поняттю надає ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, – це не лише результат здійснення правосуддя у вигляді справедливого рішення у справі, а й, власне, процес досягнення такого результату у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого [38, с. 3].

ЄСПЛ неодноразово розглядав справи щодо застосування катування до особи, жорсткого, нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження. Згідно з вироком Ірпінського міського суду Київської області від 02.08.2019 по справі № 367/6015/16-к суд визнав протокол обшуку з ілюстративною фототаблицею недопустимими доказами, оскільки вони відповідно до ч. 1, п. 2 ч. 2 ст. 87 КПК отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, зокрема, в разі отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження. Із показань допитаних в судовому засіданні свідків, наданих ними в судовому засіданні, судом було встановлено, що під час проведення обшуку будинку обвинувачений перебував у кайданках, що вказує на нелюдське ставлення до нього або таке, що принижує його гідність [19]. Внаслідок цього порушення доказ було визнано недопустимим.

Тож правові та моральні заборони доказування звичайно ж мають загальну ціннісну спрямованість, та є тими правовими приписами, які перешкоджають застосуванню незаконних та неприпустимих з морального погляду методів під час провадження слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій у кримінальних провадженнях за участю неповнолітнього потерпілого. Правові та моральні заборони доказування – це заходи щодо забезпечення режиму відповідності доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітнього потерпілого моральних та правових норм. Ми пропонуємо дотримання таких заборон: 1) протиправної та неналежної з морально-етичного погляду поведінки посадових осіб, які здійснюють кримінальні провадження зазначеної категорії; 2) невинуватих правообмежень; 3) протиправних та неприпустимих з морального погляду методів доказування; 4) протидії законній діяльності захисника; 5) зловживання правом з боку посадової особи, яка здійснює доказування у кримінальному провадженні.

Проте якими б високоморальними за своїм змістом не були правові норми, вони можуть втратити силу й значення у недосвідчених, грубих чи недобросовісних руках. Тому питання юридичної етики, професійного обов'язку, підвищення авторитету співробітника, виховання високих професійних та моральних якостей є важливими у діяльності системи правоохоронних органів нашої держави.

Особливої актуальності набуває питання про реалізацію моральних цінностей у сфері кримінального процесу як у законодавстві, так і в правозастосовчій практиці, оскільки вони визначають відносини суб'єктів кримінального судочинства, є орієнтиром їх діяльності і, поза сумнівом, виступають гарантією реалізації суб'єктивних прав і законних інтересів особи. Як справедливо зазначає Л.М. Гуртієва, проблема моральних цінностей, їх розвиток і охорона – важлива проблема судової етики. Шлях її вирішення один – зміцнення моральних принципів у діяльності органів юстиції, найсуворіше дотримання ними при розслідуванні та вирішенні кримінальних справ як правових, так і моральних норм [48, с. 297].

У розвитку досліджень теорії слідчої етики перспективними є аксіологічний та деонтологічний напрями, оскільки діалектична взаємодія моральнісних цінностей, норм моралі та норм кримінального процесуального права обумовлює їх дослідження як у правотворчому, так і в правозастосовному аспектах [49, с. 10].

Враховуючи, що для правової та етичної систем характерною є структурна єдність, яка включає діяльність, відносини, свідомість та норми, що їх регулюють, а також, що структуру людської діяльності складають мета, засіб, результат та форма самого процесу діяльності, до змісту етичних основ діяльності слідчого слід відносити явища як моральнісного, так і морального характеру. До структури етичних основ діяльності слідчого доцільно включати такі елементи: морально-правову свідомість слідчого, моральнісно-правові критерії діяльності слідчого та процесу її реалізації, а також кримінально-

процесуальні відносини на досудових стадіях кримінального процесу [50, с. 479].

Більш детально структуру етичних основ діяльності слідчого можна надати таким чином: морально-правова свідомість слідчого; етико-правова діяльність слідчого (моральнісно-правовий аспект мети цієї діяльності, морально-правовий аспект вибору слідчим засобів діяльності, моральнісно-правовий аспект результату діяльності слідчого); етико-правовий аспект процесу діяльності слідчого (система кримінально-процесуальних та моральних відносин слідчого із суб'єктами кримінального процесу та норми кримінально-процесуального права, моральнісні принципи, моральні настанови слідчого, що регулюють ці відносини) [50, с. 480].

Морально-правова ціннісна орієнтація слідчого виступає як засіб соціальної орієнтації у кримінальному провадженні. Отже, аксіологічний підхід дослідження діяльності слідчого передбачає визначення: 1) моральних цінностей (їх сутність, види, особливості та форми прояву), які реалізуються на досудових стадіях; 2) достатності їх правового та криміналістичного забезпечення, тобто відповідність чинного національного кримінального процесуального законодавства, яке регулює діяльність слідчого, та криміналістичних рекомендацій етичним вимогам і міжнародним стандартам у сфері кримінального судочинства; 3) достатності належної морально-правової ціннісної орієнтації слідчого; 4) відповідності діяльності слідчого як кримінальним процесуальним нормам, так і моральним цінностям особи та суспільства. Цей підхід спрямований на розв'язання таких завдань слідчої етики, як вдосконалення кримінальної процесуальної форми діяльності слідчого, визначення морально-правових критеріїв діяльності слідчого, їх дотримання під час розслідування [48, с. 299].

Аналізуючи наукові дослідження про предмет та природу судової етики Л.М. Гуртієва визначила, що деякі вчені (зокрема, Т. В. Каткова, В. С. Кузьмічов, О. В. Мельник, Ю. М. Черноус) розглядають поняття «моральні засади досудового провадження» та «етичні засади досудового

провадження» як синоніми, ототожнюють поняття «принцип етичності слідчої діяльності» та «моральні засади слідчої діяльності» та вважають, що морально-етичні принципи слідчої діяльності виражаються у тому, що при розслідуванні злочинів припустимим є застосування лише тих прийомів і засобів, які виключають порушення традиційних норм моралі й етики, заподіяння фізичних страждань, приниження честі і гідності особи» [50, с. 478].

У літературі можна зустріти наступну класифікацію етичних основ (вимог) кримінальної процесуальної діяльності слідчого [80, с. 39]:

1) моральні норми (вимоги), що не закріплені в офіційних документах, які вбирають в себе дуже широке коло звичаїв та правил, що діють в кримінальному судочинстві, торкаються неформальних, але етично витриманих стосунків між учасниками кримінального процесу. Це те, що йменується почуттям громадянського, професійного обов'язку, сумління, внутрішньої культури. Моральні норми і принципи цієї групи засновані на добрі та злі, справедливості та гуманізмі, обов'язку та сумлінності, об'єднуються в систему поглядів і переконань слідчого;

2) моральнісні (етичні) норми, які закріплені в присягах, моральних кодексах;

3) моральнісні цінності, які закріплені в правових актах, що регулюють кримінальне судочинство;

4) моральні норми, що отримали визнання та закріплення на міжнародному рівні.

Одним із важливих напрямів у галузі вдосконалення законодавства на основі норм моралі є культура кримінального судочинства, під якою розіміється високий ступінь досконалості, досягнутий суддями та іншими учасниками кримінального судочинства в процесі їх процесуальної діяльності на основі точного виконання закону і норм моральності. Загалом до культури відносять не тільки позитивні, а й негативні «зразки», якщо вони стали стійкою формою існування індивіда, інституту, спільноти [62, с. 265].

Однією з основних вимог культури кримінального судочинства є послідовне дотримання в процесі досудового слідства і судового розгляду моральних норм і принципів. У випадку аналізу засад моралі та культури кримінального судочинства варто розкрити зміст професійної поведінки особистості, що визначає ступінь правової моралі усіх учасників судового процесу [118, с. 30].

Безумовно, будь-які принципи, зокрема й принципи права, є продуктом людської діяльності, результатом якої вони виступають й інтереси якої вони задовольняють. Без урахування таких істотних моментів неможливо пояснити й зрозуміти те особливе значення принципів для послідовного узгодження людської діяльності з вимогами об'єктивних соціальних закономірностей [91, с. 92-93]. Усе це повною мірою стосується і принципів права – специфічного прояву певної частини загальносоціальних принципів у правовій системі, а відповідно, й засад кримінального процесуального права, як частини принципів права, що регулює специфічний вид державно-правової діяльності.

Питання правових засад загалом, як і засад кримінального провадження зокрема, мають глибокі історичні коріння. Свого часу Платон, Арістотель та інші давньогрецькі філософи створили логіко-гносеологічне вчення про ідеї, вважаючи, що ідеальна держава та справедливі закони можливі за умови найбільш повного втілення ідей у земному, політичному та правовому житті. Варто зазначити, що окрім суто філософського обґрунтування вчення про засади (принципи) права, багато правознавців глибоко досліджували і правову сторону питання, зокрема й засад (принципів) кримінального процесу. Західноєвропейські юристи середньовіччя, продовжуючи традиції давньогрецької філософії, зробили спробу синтезувати норми на більш високому рівні, а засади (принципи) об'єднати у цільну систему права. При цьому вони використовували римські правила в якості універсально справедливих незалежних засад (принципів). Це значно збагатило вчення про засади (принципи) права, оскільки з цього моменту вони стали вважатись приписами, що наділені нормативним змістом [124, с. 114].

Революції 1917 року стала поштовхом для значних змін у кримінальному процесі та його науковому забезпеченні. Виключно практична спрямованість та відсутність кардинальних теоретичних пошуків характеризують наукові розроблення того часу. У науці того періоду прослідковувалось тотальне заперечення досягнень філософії та юриспруденції минулих років, що звичайно ж слід визнати серйозним недоліком. Одночасно зазначений період характеризується виходом у світ наукових праць відомих юристів, у котрих відводиться особливе місце саме системі принципів кримінального процесу (М.С. Строгович, М.Л. Якуба, М.О. Чельцов). Друга половина ХХ ст. у теорії та науці кримінального процесу характеризується розвитком наряду забезпечення практичної реалізації принципів кримінального процесу (С.А. Альперт, Ю.М. Грошевий) [124, с. 114].

Прийняття Конституції України у 1996 році дало старт новому періоду розвитку науки кримінального процесу. Тепер науковці намагалися привести чинне галузеве законодавство відповідно до вимог Конституції та міжнародних стандартів в галузі прав і свобод людини [124, с. 115].

Усе частіше в літературі стали зустрічатися думки про необхідність закріплення у тексті нового КПК України засад кримінального процесу у вигляді цілісної системи норм-приписів. Щодо ж необхідності прийняття нового КПК України йшлося у Концепції судово-правової реформи 1992 року [186].

Успішне розв'язання завдань кримінального судочинства забезпечується дотриманням як правових, так і моральних норм. Моральні засади визначають моральний характер установлених законом процесуальних дій, процесуальних відносин всіх учасників судочинства. Із правосуддям завжди було пов'язане й пов'язується нині уявлення про високі принципи моралі: справедливості, правди, гуманізму. Саме тому, говорячи про правила перевірки допустимості доказів, не можна не звернутися до деяких проблем судової етики – науки про моральні засади правосуддя та пов'язану з ним діяльність. Правила перевірки допустимості доказів нерозривно пов'язані з моральними засадами

судочинства, які або відображені в правовій нормі, або передбачають врахування їхніх вимог під час застосування правових норм, які безпосередньо не містять норм моральності. В останньому випадку саме моральні основи виступають критерієм допустимості доказів. На таке значення моральних засад судочинства звертав увагу А. Ф. Коні. Саме процесуальне право визнає законність вторгнення до галузі свого застосування вимог моральності та намагається, у тих випадках, де ці вимоги можна здійснити прямими розпорядженнями, дати їм необхідний вираз [126, с. 115].

Науковий напрям щодо реалізації моральних засад доказування у кримінальному провадженні постійно розвивається та вдосконалюється і, крім того, еволюціонує за змінами, що відбуваються в державі та суспільстві, зокрема й у законодавстві. Однією із проблем є питання про мету доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого та про межу активності слідчого та суду під час її досягнення. Професійний моральний обов'язок осіб, які здійснюють кримінальне провадження, постає як сукупність обов'язків, виконання яких призводить до отримання достовірних доказів в кожному випадку вчинення кримінального правопорушення. Націленість процесу доказування у кримінальному провадженні на отримання достовірних доказів є необхідною умовою правильного вирішення кримінального провадження та справедливості правосуддя.

Під час доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого кожний доказ підлягає оцінці з погляду належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з погляду достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення (ст. 94 КПК України). Правила оцінки доказів конкретизують один із найважливіших принципів судочинства – оцінку доказів за внутрішнім переконанням.

Так, безперечно, внутрішнє переконання судді, слідчого, дізнавача – це гарна якість особи для ухвалення рішення щодо оцінки доказів, рішення від якого може залежати доля людини. Беручи на себе рішення й оцінюючи доказ

як допустимий, належний та достовірний, потрібно завжди пам'ятати про внутрішній обов'язок перед суспільством за прийняте рішення і тому, оцінюючи доказів, суд, слідчий, дізнавач, природно повинні керуватися своєю правосвідомістю і совістю. Виникає питання, а що є правосвідомість та совість, під час ухвалення певних рішень?

Правосвідомість – це уявлення та поняття, що виражають ставлення особи (людей) до чинного права (законодавства), знання міри у поведінці людей з погляду прав та обов'язків, законності; це правові теорії та ідеологія. Право завжди впливає на правосвідомість, а останнє реалізується у праві та правосудді. Правосвідомість є нічим іншим, як вміння поважати право та закон. Основу правосвідомості завжди становить почуття власної гідності, совість, внутрішня дисципліна волі, взаємна повага та довіра громадян один до одного, до влади, а влади до громадян.

Суб'єкти кримінальної процесуальної діяльності, такі як суддя, слідчий, дізнавач, під час прийняття рішень, оцінюючи докази за внутрішнім переконанням, ґрунтуючись на сукупності доказів, що є у кримінальному провадженні, і керуючись при цьому законом і совістю, повинні виходити не з міркувань зовнішнього порядку (мається на увазі кар'єра, вигода тощо), а виключно через обов'язок перед суспільством. Совість – це практичний розум, який нагадує людині в кожному разі застосування закону про її обов'язок виправдати чи засудити. А справедливість – категорія етики й права, що формує загальні морально-правові умови спільного життя людей, що розглядається під кутом зору бажань, інтересів, обов'язків, які зіштовхуються.

Про трансформацію ідеї справедливості, здається, дуже чітко та обґрунтовано зазначив Поль Рікер: «Трансформація ідеї справедливості залежить від важких рішень, які слід приймати в обставинах невизначеності та конфлікту під знаком трагізму дії. Це може бути мова про конфлікт між нормами закону, що зовні мають однакове значення; про конфлікт між дотриманням норми та турботою про людей; про вибір, який буде вибором не між білим та чорним, а між сірим та сірим; або, нарешті, про вибір, поле якого

звужується до вибору між поганим і найгіршим [205, с. 157]. У деяких випадках неминуча розпливчастість законів і широка сфера їхньої інтерпретації, яка зростає на ґрунті вкрай низького рівня правосвідомості, може заохочувати лише свавілля в рішеннях. Під час прийняття будь-якого процесуального рішення потрібно не просто знання, переконання, що відповідає об'єктивній дійсності, а й знання, яке було отримане у законний спосіб, доказане, обґрунтоване та аргументоване. Прийняти незаконне рішення, яке виправдовується інтересами справедливості, прокурор, дізнавач, слідчий і суд не має права. Але думається, що в загальнолюдському сенсі справедливість важливіша за право, бо людина не може бути нижчою від того, що породила сама. І правові колізії мають вирішуватися з позиції справедливості, зокрема, під час оцінки доказів у кримінальному процесі, у перебігу розв'язання питання про допустимість або про визнання їх недопустимими, а не формального права. Саме критерій справедливості, як здається, має вважатися провідним під час тлумачення права взагалі.

Розглядаючи соціальну роль моралі та права в регулюванні суспільних відносин О.В. Мельник із впевненістю зазначає, що їх вплив на середовище надзвичайний. Моральні основи повинні висвітлюватися у праві, а це можливо лише за умов правової держави, яка понад усе ставить людину та гарантує захист її суб'єктивних прав. Для сучасного розвитку це стає можливим завдяки наявності таких регуляторів, для яких були б притаманні ознаки цивілізованості й загальнолюдських цінностей, своєрідних соціальних орієнтирів, які відтворюють закономірності суспільного життя [126, с. 73].

Як зазначав Ю.М. Грошевий, концентрований вираз вимог суспільної моралі, що відповідає певному періодові розвитку держави, міститься саме у принципах – приписах вищого ступеня нормативності, які відображають напрями соціальної орієнтації суспільства [106, с. 53].

Саме тому приділяється значна увага засадам кримінального провадження, зокрема, під час доказування, оскільки їх моральний зміст

вимагає гуманного ставлення до кожної особи та проголошення людини найважливішою цінністю.

Гуманізм – прогресивний напрям у суспільній думці, що характеризується захистом гідності особистості, її свободи та відповідальності.

Філософ І. Кант, обґрунтовуючи свою теорію моральності, в якій мораль розглядалася як галузь належного, сформулював гуманістичну за своєю суттю вимогу, названу категоричним імперативом. Категоричний імператив (безумовний наказ) Канта в одному з формулювань свідчить: вчиняй так, щоб ти завжди ставився до людства і в своїй особі, і в особі всякого іншого так само, як до мети, і ніколи не стався до нього тільки як до засобу. Категоричний імператив проголошує найважливіше гуманне положення, яке означає, що кожна людина заслуговує ставлення до неї як до особистості, гідна бути в центрі уваги інших, що ніхто не має права використовувати людину як знаряддя, засіб для досягнення особистих чи соціальних цілей, ставитися до неї як до певного матеріалу [300].

Кант спробував очистити етику від властивих їй норм та забобонів. За пластами емпіричних даних він намагався знайти форму морального закону, зазначаючи, що ніхто б не зважився вводити нову основу моральності і хіба що вперше винаходить її, ніби до нього світ не знав, що таке обов'язок. Кант акцентував, що він не встановлює новий принцип моральності, а лише дає нову форму. Людина повинна визнавати права і свободи інших людей і не має жодного морального права ставити себе вище за них [300]. Канту вдалося пов'язати воєдино, здавалося б, поняття автономії і загальності, що суперечать один одному, і мостом між ними став категоричний імператив у його третій інтерпретації, що обґрунтовує ідею особистісної свободи.

Ідею категоричного імперативу Канта підтримували багато мислителів. Однак її реалізація в житті, що відзначав і сам Кант, у повному обсязі неможлива.

Етичні категорії та принципи пронизують все життя людей, навіть і тих, хто не має уявлення про їхнє наукове трактування. Вони визначають зміст

права, містяться у нормативно-правових актах, зокрема тих, які регулюють конкретну діяльність юриста. Знайомство із сутністю таких моральних засад необхідно юристу як для вивчення і розуміння права, так і для практичної діяльності щодо його застосування.

У фаховій літературі висловлено позицію, що роль провадження щодо неповнолітніх полягає у введенні охоронного режиму щодо неповнолітніх, що і виступає його сутнісною ознакою та визначальною особливістю [211; 37; 41]. З таким підходом ми повністю погоджуємося, підтримуємо його, обґрунтовуючи свою позицію тим, що це провадження в кримінальному процесуальному праві виступає як прояв охоронного режиму щодо таких осіб, значення його полягає у введенні додаткових юридичних гарантій охорони прав дитини, а мета – приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Як слушно зауважувала з цього приводу О.Г. Шило, сучасні тенденції розвитку кримінального процесуального законодавства свідчать про прагнення до створення судочинства охоронного типу [275, с. 204]. Можна зазначити, що виділене в главі 38 КПК України кримінальне провадження щодо неповнолітніх слід розглядати як особливий та найбільш виразний прояв такого охоронного типу судочинства. Ця теза знаходить своє втілення в тих особливих правилах процедури, котрі містяться у цій главі та які регламентують проведення досудового розслідування й судового провадження щодо неповнолітніх. Зазначені правила містять ті додаткові юридичні гарантії охорони прав неповнолітніх, які виступають проявом охоронного режиму щодо таких учасників [212, с. 24].

Проте слід констатувати, що у кримінальній процесуальній науці можна спостерігати своєрідну перевагу інтересу дослідників на користь неповнолітніх обвинувачених або підозрюваних. Питанням кримінального провадження щодо неповнолітніх приділяється порівняно з питаннями захисту прав та інтересів неповнолітніх потерпілих або ж свідків набагато більше уваги [75, с. 63; 131, с. 1087].

На сьогодні існує потреба у систематизації та нормативному закріпленні

особливої мети та специфічних завдань кримінального провадження за участю неповнолітніх потерпілих, де вказані норми будуть утворювати основу як для визначення бажаної поведінки слідчого, прокурора, слідчого судді, суду та всіх інших осіб, що беруть у ньому участь, так для подальшого вдосконалення норм, якими воно регламентовано, до приведення змісту та сутності цього провадження відповідно до його функціонального призначення, що відповідає специфіці та особливостям і забезпечує захист прав основних його учасників – неповнолітніх потерпілих [208, с. 122].

Зокрема йдеться про те, що глава 38 КПК України має бути доповнена нормативними положеннями щодо мети цього провадження, його завдань, які визначають правовий режим здійснення кримінальної процесуальної діяльності щодо неповнолітніх. Саме тому з урахуванням наведеного В. В. Романюк запропонував ст. 484 КПК України викласти у такій редакції та доповнити КПК України ст. 484-1 таким змістом:

«Стаття 484. Порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх

1. Порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх визначається загальними правилами цього Кодексу з обов'язковим урахуванням особливостей, передбачених цією главою.

Стаття 484-1. Загальні положення кримінального провадження щодо неповнолітніх

Кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи, в тому числі якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою, здійснюється слідчим, прокурором, суддею, який спеціально уповноважений керівником відповідного органу на здійснення досудових розслідувань та судового розгляду щодо неповнолітніх, маючи при цьому відповідну підготовку.

Під час кримінального провадження щодо неповнолітнього, в тому числі під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші особи, які беруть у ньому участь, зобов'язані першочергову увагу приділяти якнайкращому

забезпеченню інтересів неповнолітнього, у тому числі здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, як правило, у спеціально обладнаному приміщенні, роз'яснювати суть та їх значення, вислуховувати його аргументи під час прийняття процесуальних рішень та пояснення під час провадження процесуальних дій, а також уживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього. Положення цього параграфу застосовуються у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, учинених особами, які не досягли вісімнадцятирічного віку.

Положення частини другої цієї статті застосовуються у випадку участі у кримінальному провадженні свідка або потерпілого, які не досягли вісімнадцятирічного віку» [209, с. 118].

Вважаємо, що таке доповнення глави 38 КПК України не тільки забезпечить більш повне врахування специфіки вказаних учасників кримінальної процесуальної діяльності, а й сприятиме якнайкращому забезпеченню, гарантуванню їх прав, свобод та законних інтересів. Із наведених міркувань зазначимо, що подальші наукові дослідження моральних засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого мають бути спрямовані на більш детальний аналіз інших норм, якими воно врегульовано, а також форм та методів його здійснення на відповідність вищевказаних меті, завданням та загальним його положенням.

Історичний та порівняльно-правовий аналіз впливу ціннісних морально-етичних установок на процес доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого, зокрема аналіз понять «моральність» і «етика», дозволив нам дійти висновку у тому, що ці поняття не є рівнозначними: мораль виникає раніше, має об'єктивний, стихійно створений характер вимог, перетворюються лише на рівні звичайних уявлень; а професійна етика – це категоричне поняття, яке визначається особливостями професійної діяльності.

1.2. Методологічні засади дослідження

Методологія зазвичай має декілька значень. По-перше, її можна розуміти як сукупність методів; по-друге – як учення про методи; по-третє – як систему принципів та способів організації та побудови теоретичної та практичної діяльності. У цьому можна переконатися, зокрема, звернувшись до філософських або тлумачних словників.

У філософському енциклопедичному словнику методологія науки визначається як один із основних розділів методології; складна й структурована самостійна теоретична дисципліна, яка вивчає весь комплекс явищ, що відносяться до інструментальної сфери науки та наукової діяльності, їх осмислення та функціонування. Методологія науки вивчає закономірний і оптимальний зв'язок наукового результату й засобів його досягнення, з'ясовує сутність пізнавального інструментарію та межі його продуктивного застосування, ефективність та відповідність задачі, що має бути розв'язана, визначає його порівняльну пізнавальну цінність [261, с. 374-375].

На подібне значення посилаються й у філософському словникові термінів та персоналій, де зазначено, що методологія – це філософське вчення про наукові методи пізнання навколишнього світу; область науки, яка вивчає загальні та спеціальні методи наукових досліджень; сукупність методів, які використовуються у будь-якій науці; принципи підходу до різних типів об'єктів дійсності й різних класів наукових задач. Змістовний підхід до методології спрямований на виявлення структури наукового знання взагалі й наукових теорій зокрема, на вивчення умов та закономірностей розгортання наукових теорій, на визначення критеріїв науковості, на дослідження понятійного каркасу сучасної науки. Формальні аспекти методології пов'язані з аналізом формальних і неформалізованих методів дослідження [260, с. 160].

У тлумачному словникові під методологією розуміється вчення про науковий метод пізнання й перетворення світу, його філософська, теоретична

основа, а також сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання [15, с. 664].

Отже, методологія сприймається як сукупність прийомів дослідження, які є у будь-якій науці, як вчення про методи наукового пізнання і перетворення світу та розуміється як вчення про науковий метод взагалі чи методи окремих наук.

Аналогічне розуміння проникло в науку та активно застосовується дослідниками всіх галузей наукового знання. У монографіях, дисертаціях, наукових статтях як методологічні засади дослідження розуміються переважно окремі методи наукового пізнання, тобто способи, прийоми, що дозволяють отримувати науково обґрунтовані результати та досягати мету та завдання дослідження. Насправді ситуація виглядає інакше. Найчастіше дослідники, не замислюючись, один за одним переписують методологічну частину, зазначену у вступі, наприклад, до дисертацій. Тим самим зміст роботи може говорити про одні реально використані методи, а вступ – про інші. Набагато суттєвішим є нерозуміння не тільки місця та значення кожного методу наукового пізнання для конкретного дослідження, а й загальної класифікації методів та істинного сенсу методології дослідження.

Так, у дисертаціях з кримінального процесу традиційно під час опису методологічної основи вказують на декілька (найчастіше – три або чотири) груп методів наукового пізнання: загальнонаукові, окремонаукові, спеціальні. Проте таке розуміння поділяється не всіма. Що ми маємо насправді?

Більшість дослідників під час опису методологічної основи своєї дисертації на чільне місце ставлять якийсь загальний метод наукового пізнання – діалектичний метод. Його називають по-різному: діалектичний метод пізнання [49, с. 3]; діалектичний метод [38, с. 7; 230, с. 15; 231, с. 7; 153, с. 8]; загально-філософський діалектичний метод [218, с. 7]; діалектико-матеріалістичний метод пізнання соціальних явищ та процесів [239, с. 18]; діалектико-матеріалістичний метод наукового пізнання соціально-правових явищ [123, с. 6] та ін.

Тут спостерігається чітке змішання таких понять як, зокрема, «загальний», «універсальний», «діалектичний», «діалектичного матеріалізму». Одні автори нібито використовують у принципі діалектичний метод без розмежування на ідеалістичний чи матеріалістичний, а інші прямо вказують на діалектичний матеріалізм (матеріалістичну діалектику). Сам факт одночасного застосування діалектичного ідеалізму та діалектичного матеріалізму має ставити під сумнів обґрунтованість усієї методологічної основи.

Є й позиції, що вказують на сукупність методів наукового пізнання, серед яких чільне місце займає діалектичний метод, і водночас цей самий метод визнається загальнонауковим поряд з формально-логічним методом та методом системного аналізу [120, с. 20].

Також є роботи, де діалектичним визнається лише спосіб вивчення, а основним є інший метод. Наприклад, в одній із дисертацій у методологічній основі містяться дедуктивний та індуктивний методи, і зазначається, що під час доведення ключових теоретичних положень для з'ясування окремих положень було використано діалектичний та системно-структурний підходи [51, с. 7].

Зрозуміло, що є багато наукових праць із кримінального процесу, які ми вивчали під час свого дослідження, де не використовується такий сценарій під час опису методології, коли «підноситься» діалектичний метод та доповнюється іншими методами. Зокрема, наводяться загальнонауковий системний метод пізнання, спеціально-наукові методи, загальнонаукові методи пізнання тощо.

Проте під час мінімального зіставлення у багатьох роботах можна виявити ряд суттєвих протиріч. Так, під час перерахування методів не проводиться чіткого розмежування між загальнонауковими й окремо-науковими (спеціальними) методами наукового пізнання [289, с. 5]. Навіть у разі наявності у роботі такого розмежування, то у багатьох випадках до загальнонаукових відносять ті методи, які є спеціальним, і навпаки (наприклад, системно-структурний метод вказується як спеціальний метод пізнання [153, с. 8].

Часто спеціальні методи (тобто методи суто кримінальної процесуальної науки) не виділяються або помилково вказуються як спеціальні (наприклад, соціологічний підхід – це метод соціології, а не кримінального процесу); неправильно трактується значення методів наукового пізнання, які застосовуються; позначені в методологічній основі методи наукового пізнання не знаходять відповідного застосування в тексті дослідження.

Основною причиною таких помилок в описі методології досліджень, на нашу думку, є відсутність чітко сформованих методів кримінальної процесуальної науки, хоча наявність власної методології є одним із основних критеріїв науковості знання, а методологія сама по собі сукупність методів (найпопулярніший погляд на методологію).

Методологія у вигляді сукупності методів наукового пізнання є найвужче її розуміння, здатне привести науку до «заривання» самої в собі або до наукових висновків і пропозицій. Насправді для прояснення ситуації слід сформулювати такі основні питання: чи дійсно методологію кримінальної процесуальної науки потрібно розуміти виключно як сукупність методів наукового пізнання чи вчення про метод; у чому полягає система методів наукового пізнання, як слід трактувати кожен із методів і в чому типові помилки дослідників під час їх застосування; чи може відсутність спеціальних методів наукового пізнання або їх недостатня сформованість свідчити про ненауковість відповідної галузі знання. Конкретним завданням у контексті нашої роботи буде виокремити методологічні засади дослідження моральних засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого.

Відповідаючи на перше питання, не можна не звернутися до доктринальних позицій, які сформувалися стосовно методології науки і в цілому до методології. Ряд авторів відносять методологію до наукової діяльності [273, с. 59]. Інші ж автори вказують, що методологія є там, де є продуктивна діяльність – об'єктивно нова (творчість, головним чином наукова діяльність) і суб'єктивно нова (упорядковує діяльність, що полягає у

встановленні норм діяльності, що функціонують, зокрема, у формі стандартів, законів, наказів тощо) [284, с. 34]. Отже, названі автори відзначають, що методологія властива практично будь-якій діяльності, чи то професійна, навчальна чи наукова. Ймовірно, ця теза може зустріти заперечення. Виходячи з того, що ми, передусім, торкаємося методології науки, залишимо роздуми щодо обґрунтованості цього твердження для подальших розроблень.

Що стосується співвідношення методу та методології, то ми солідарні з тим, що вони співвідносяться так, що в методі йдеться про відношення «людина – майбутня діяльність (пізнання явищ дійсності в їх взаємозв'язку і розвитку)», а в методології – «людина – програма діяльності (сукупність конкретних прийомів і способів для проведення будь-якого наукового дослідження)» [152, с. 221]. Більше того, ми вважаємо, що в методології йдеться не лише про програму, а й про організацію діяльності. Тим самим твердження «методологія – це вчення про організацію діяльності» [89, с. 41] сприймається нами як найбільш правильно розкриває методологію стосовно науки, зокрема кримінальної процесуальної. Тому пояснення методології як сукупності методів становить лише малу частину справжнього тлумачення методології як вчення про організацію науки. Подібне вузьке значення відсікає істотну частину методології й під час неправильного застосування може завдати шкоди не лише окремому дослідженню, а й усій науці.

Звідси перейдемо до відповіді на друге питання. Розмежування методів наукового пізнання є наслідком двох обставин: по-перше, не можна звести одні й самі методи до всіх конкретних наук; по-друге, метод є рух самого змісту й не може розглядатися поза змістом [198, с. 30]. Існує чимало різних класифікацій методів наукового пізнання. Велика наукова література в галузі методології та методів наукового дослідження переконливо вказує на це. Однією із ключових підстав для розмежування відповідних методів є межі їх застосування. У цій групі можна виділити загальний, загальнонауковий, окремо-науковий, спеціальні методи наукового пізнання.

Є й інші варіації. Найчастіше відмінність будується навколо окремо-наукових і спеціальних методів – в одних наводяться обидва методи, в інших – спеціальні охоплюються окремо-науковими, а також загальнонауковим протиставляються загальнологічні, що не є безперечною тезою.

У нашому розумінні загальний метод означає те, що він лежить в основі всього наукового пізнання та процес пізнання будується за законами, які він визначає; загальнонаукові методи походять від загального й відносяться до всіх галузей наук; окремо-наукові – беруть початок від загального та загальнонаукових методів і ведуть до окремої галузі науки; спеціальні – мають відношення до конкретної науки, окремої галузі науки.

Методологічну основу кримінальних процесуальних досліджень, незважаючи на досить широкий перелік, можна представити із сукупності наступних методів, що найчастіше застосовуються: загальні – діалектичний; загальнонаукові – синтез, аналіз, формально-логічний (логічний), системний підхід, системно-структурний, дедукція, індукція, структурно-функціональний підхід; окремо-наукові – порівняльно-правовий, соціологічний (конкретно-соціологічний), статистичний, історичний, формально-юридичний, історико-правовий. Отже, методологічна основа сучасної кримінальної процесуальної науки має шаблонний характер і полягає в основному в діалектичному методі наукового пізнання і вихідних від нього класичних загальнонаукових методах та підходах, а також окремо-наукових методах соціогуманітаристики.

Що стосується методологічної основи конкретних кримінальних процесуальних досліджень, то є певні проблеми у цьому питанні. Хибність процесу наукового пізнання позбавляє сучасних дослідників обов'язку точного розуміння та правильного застосування методів наукового дослідження. Стає практично нереальним виявлення ознак того чи іншого методу наукового пізнання у достатньо складних текстах робіт монографічного характеру. Справа ускладнюється відсутністю єдиної думки щодо значення кожного з методів та їх місця у загальній системі методів та у процесі пізнання в цілому. У таких умовах більшість авторів обмежується згадкою лише частини методів

наукового пізнання, відбувається суцільна універсалізація методологічної основи кримінальних процесуальних досліджень. Вивчення значного масиву робіт монографічного характеру з кримінального процесу дозволяє подати узагальнені результати, як негативні, так і позитивні.

Так, в одній із робіт під час опису методологічної основи наводиться таке формулювання: «методологічне підґрунтя дисертації становить комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження» з подальшим перерахуванням всіх методів, де у цьому «комплексі» змішалися методи загального, загальнонаукового, окремо-наукового рівня [14, с. 7].

Наявність спеціальних методів, як було зазначено, вказує на те, що у відповідній галузі наукового знання є властиві тільки їй методи наукового пізнання. У паспорті наукової спеціальності 12.00.09 нічого не йдеться про спеціальні методи. Так, у ньому наводяться лише напрями досліджень [159]. Паспорт спеціальності 081 «Право» фактично повторює паспорти за юридичними спеціальностями та, зокрема у п. 2.9 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність», наводить лише сфери відповідних досліджень [158].

У Стандарті вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня галузі знань 08 Право зі спеціальності 081 Право під час опису предметної області досліджень зазначаються лише такі методи, методики та технології: загальнонаукові й спеціальні методи пізнання правових явищ; методики з правової оцінки поведінки чи діяльності індивідів і соціальних груп, ідентифікації правової проблеми та її розв'язання на основі принципів права; цифрові технології тощо [237].

Також у десятках вивчених дисертацій не виявлено відповідних спеціальних методів, якщо не говорити про ті, які іменуються так помилково, а насправді під час їх згадування вказуються окремо-наукові або навіть загальнонаукові. Наприклад, до спеціальних методів відносять системний підхід (який є загальнонауковим), статистичний, математичний (є окремо-науковими), функціональний підхід, системний, порівняльний (виступають

загальнонауковими), статистичний, математичний, конкретно-соціологічний (виступають окремо-науковими). І таких прикладів багато.

Приходиться констатувати, що кримінальна процесуальна наука так і не розробила відповідних спеціальних методів наукового пізнання, які належать виключно до неї самої. Зрозуміло, що такі спроби були. Наприклад, аналіз матеріалів судово-слідчої практики найчастіше відносять до нібито спеціальних методів, проте це лише різновид такого загальнонаукового методу, як аналіз. Деякі змінюють формулювання і вказують на вивчення матеріалів судово-слідчої практики як спеціальний метод, але від цього сутність не змінюється, метод залишається одним із видів аналізу.

Проте не варто до методів дослідження відносити вивчення (літератури, досвіду, документації й т.д.) – це методологічна помилка. Вивчення може бути лише етапом дослідження, пізнання. Цей процес супроводжує всі дослідження. З вивчення літератури, об'єкта може початися дослідження, до нього можна повертатися на різних етапах пізнання для більш глибокого осмислення проблеми, тобто воно може бути вихідним або супроводжувати весь процес дослідження. Більше того, вивчення, у свою чергу, припускає застосування як спостереження, аналіз, порівняння й т. п. [43, с. 16].

До цього часу якихось вагомих пропозицій щодо спеціальних методів так і не було висловлено. Найчастіше кримінальна процесуальна специфіка лише накладається на загальнонаукові й окремо-наукові методи наукового пізнання. Незважаючи на те, що під час нашого наукового дослідження щодо моральних засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого ми зіткнулися з відсутністю чітко структурованої системи методів кримінальної процесуальної науки, а також сукупності спеціальних методів наукового пізнання, говорити про відсутність методології кримінальної процесуальної науки не можна. Це пояснюється наступним. Відсутність спеціальних методів не свідчить про повну відсутність методів науки. Про це говорять найбільш загальні та стійкі умови застосування методів наукового пізнання: кожний метод застосовується не ізольовано; жоден метод не є

панацеєю; залежно від конкретних умов кожний метод модифікується; методи можуть переноситися до різних сфер; будь-який метод використовується ефективно лише в його цілісності.

Тим самим будь-який метод, чи то загальнонауковий, чи окремо-науковий, у кожній науці, зокрема кримінальній процесуальній, він має власну специфіку. Це виразно проявилось у нашому дослідженні, наприклад, коли ми використовували загальнонаукові методи (наприклад, методи емпіричного дослідження (спостереження, порівняння, моніторинг) – під час вивчення матеріалів кримінальних проваджень зокрема) або окремо-наукові (наприклад, порівняльно-правовий – під час порівняння кримінального процесуального законодавства України з нормами міжнародних актів щодо дотримання засад здійснення доказування за участю неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні). Відсутність спеціальних методів може компенсуватися за рахунок наповнення спеціальним особливим сенсом загальнонаукові й окремо-наукові методи. Це відбувається за аналогією із наповненням кримінальної процесуальної науки різними загальними та приватними теоріями (серед яких теорії пізнання, відображення, інформації, функціоналізму, диференціації, ризиків тощо).

Наприклад, діяльнісний підхід, використали ми під час розроблення структури та основних компонентів кримінальної процесуальної діяльності щодо забезпечення окремих правових засад у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого, а вже системний підхід – під час пояснення та характеристики зв'язку компонентів такої кримінальної процесуальної діяльності. Формально-юридичний метод використовувався у нашому дослідженні під час формулювання авторського визначення моральних засад доказування, виявлення їх видів та ознак, а також для аналізу змісту текстів нормативно-правових актів, що регулюють порядок реалізації суб'єктивних прав неповнолітнім потерпілим у кримінальних процесуальних правовідносинах. Метод моделювання ми використали під час формулювання моделі розв'язання завдань, поставлених перед слідчим, зокрема, під час

пред'явлення для впізнання за участю неповнолітнього потерпілого, а методи дедукції та індукції – під час розгляду динаміки кримінальних процесуальних відносин, пов'язаних із вибором слідчих та процесуальних дій за участю неповнолітнього потерпілого. Формально-логічний метод був використаний під час аналізу елементів поняття та значення гарантій забезпечення прав неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні.

Розглянуті вище методи й методологія наукових досліджень дозволяють твердити, що методологія не може бути зведена лише до одного методу, адже кожен метод застосовується не ізольовано, а у поєднанні з іншими. «Ядром» системи методологічного знання є філософія, оскільки її принципи, закони й категорії визначають стратегію наукового дослідження, своєрідно втілюючись у конкретних формах. Головне призначення будь-якого наукового методу — на основі відповідних принципів (вимог, приписів тощо) забезпечити успішне розв'язання певних пізнавальних і практичних проблем, прирощення знання, оптимальне функціонування й розвиток тих чи інших об'єктів [151, с. 33].

Методологія – це більш ніж просто сукупність методів чи вчення про метод. Методологія науки є вчення про організацію наукової діяльності, вона є свого роду шляхом наукового пізнання, стратегією розв'язання наукової проблеми. Методологія демонструє, як відбувається наукове дослідження. Тим самим у кожному дослідженні є власна методологія, але при цьому є й універсальна для всієї науки, наприклад, кримінальної процесуальної. Методологія кримінальної процесуальної науки, зумовлена кримінальною процесуальною діяльністю із застосування кримінального процесуального закону, визначає всю парадигму цієї науки.

Специфіка цієї методології виходить із закономірностей кримінальних процесуальних правовідносин, кримінальної процесуальної діяльності та розвитку кримінального процесуального закону. Тим самим такий шлях наукового пізнання стає унікальним і несхожим на жодний інший. Об'єкт та предмет кримінальної процесуальної науки визначають її методологію, і навпаки.

Отже, сучасний стан методології кримінальної процесуальної науки взагалі та методології під час дослідження моральних засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого, зокрема, зводиться до застосування методів соціально-гуманітарних наук та кількісних методів. Для визнання та збереження науковості кримінальної процесуальної галузі знань слід чітко орієнтуватися в об'єкті, предметі та методах усієї кримінальної процесуальної науки та власного дослідження, а також враховувати низку інших методологічних установок та умов.

Звичайно ж, запропонована нами схема методології не претендує на безумовність та винятковість. Проте є її переваги: вона дозволяє простежити авторський шлях наукового дослідження, починаючи від формування передумов дослідження та постановки проблеми та закінчуючи застосуванням авторської моделі розв'язання наукової проблеми на практиці, вона може бути універсалізована. Отже, методологія кримінальної процесуальної науки загалом, та нашого дослідження моральних засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого, зокрема, має зводитися головним чином до застосування з метою наукового пізнання з одного боку методів соціально-гуманітарних наук, з іншого – кількісних методів.

Можна пояснити це тим, що суспільні відносини та суспільна поведінка лежать в основі предмета кримінальних процесуальних та загалом юридичних досліджень, а це вже соціально-гуманітарна сфера. До того ж описові методи не можуть призвести до об'єктивних, достовірних, перевірених, а найголовніше – нових знань за результатами дослідження. Емпіричні методи надають результатам досліджень обґрунтованість, переконливість та визначають цінність одержуваних результатів. Про це свідчать і набір методів наукового пізнання, що найчастіше використовуються у кримінальних процесуальних дослідженнях. Суцільна розповідь не сприяє вирішенню дослідницьких завдань, ні досягненню мети, то ж висновки, які отримані таким чином, будуть непереконливими, залишать сумніви щодо їх достовірності, а одержувані знання будуть статичними та неверифікованими.

1.3. Міжнародні засади здійснення доказування за участю неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні

У сучасному світі забезпечення прав і свобод дитини є частиною проблеми реалізації основоположних прав кожної людини як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівні. Зумовлено це тим, що на сьогодні простежується чітка закономірність зростання рівня злочинності, яка зародилася та супроводжує людство впродовж усієї історії його розвитку. Не оминуло таке негативне явище й кримінальні правопорушення, де потерпілими стають неповнолітні особи. Сучасний стан розслідування таких правопорушень все більше привертає увагу з боку міжнародного та європейського співтовариства. Наразі проблема захисту прав неповнолітніх потерпілих у кримінальному судочинстві є актуальною не тільки в окремо взятій країні, оскільки набуває транснаціонального характеру.

Успішне виконання завдань кримінального провадження багато в чому залежить від повсякденного застосування міжнародних правових стандартів та практики ЄСПЛ. Таке застосування у процесі доказування можна розглядати як спосіб запобігання можливості порушень прав і свобод людини під час досудового розслідування та судового розгляду. Також це буде сприяти прийняттю справедливих і обґрунтованих рішень усіма суб'єктами кримінального судочинства [2; 6].

Проблемам розвитку моральних засад у кримінальному провадженні, зокрема під час доказування, присвячено чимало наукових праць, у яких базове питання про зміцнення моральних аспектів кримінального судочинства, а також міжнародні засади здійснення доказування за участю неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні розглядається лише частково. Необхідність роботи у цьому напрямі визнається та не піддається сумніву. Праці вчених мають на меті підтримання та розширення уваги до різноманітних граней проблем реалізації моральних засад у кримінальному провадженні,

слідчої та судової етики, моральних якостей, зокрема, слідчого й судді, моральної оцінки їх професійної діяльності та позасудової поведінки.

На думку Д.Л. Аббасової міжнародно-правові акти та практика Європейського суду з прав людини задають тенденції правового забезпечення етичних норм у кримінальному процесі України. Інтегруючись у європейський простір, національний законодавець активно імплементує міжнародні стандарти: 1) професійної поведінки та етичної взаємодії судді, прокурора, слідчого, адвоката; 2) заборони катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність поводження; 3) недопустимості безпідставного обмеження прав і основоположних свобод людини; 4) заборони застосування обману у кримінальному процесуальному доказуванні. Ці стандарти виступають: (а) орієнтиром для реформування сфери кримінальної юстиції у концепції юснатуралізму, за якої право не тотожне закону, а поєднує в собі також мораль, справедливість, звичаї та традиції; (б) показником ефективності кримінальної процесуальної діяльності, що зміцнює авторитет України на міжнародній арені, як правової демократичної держави, у якій людина, її права та свободи визнаються найвищою соціальною цінністю [2, с. 51].

В Україні залишаються невирішеними проблеми виконання рішень Європейського суду з прав людини, а також застосування практики Європейського суду з прав людини у кримінальному судочинстві, про що свідчить повне або часткове невиконання рішень Європейського суду з прав людини, винесених проти нашої держави. З огляду на це заслуговує на увагу питання юридичної сили рішень Європейського суду з прав людини, винесених щодо іноземних держав. Деякі вчені роблять висновок, що для жодної іншої держави, крім держави-відповідача, рішення Європейського суду з прав людини не мають обов'язкового характеру. Більше того, Голова Європейського суду з прав людини у відставці Ж.-П. Коста на одній із конференцій зазначив: «Рішення Європейського суду з прав людини мають лише відносну силу *res judicata*, а не *erga omnes*, ... через що держави, яких не торкається прямо те чи інше рішення, не зобов'язанні йому відповідати» [67, с. 318].

Водночас сьогодні неврахування іноземної судової практики ЄСПЛ суттєво перевантажує суду та передбачає значні матеріальні збитки, яких можна було б не допустити. З цього приводу ЄСПЛ неодноразово робив власні зауваження під час вирішення конкретних справ. У справі «Опуз проти Туреччини» (*Opuz v. Turkey*) ЄСПЛ вказав на необхідність брати до уваги його висновки навіть в рішеннях щодо інших держав-учасниць: «... враховуючи, що Суд надає остаточне авторитетне тлумачення прав і свобод, визначених у розділі 1 Конвенції, Суд розгляне, чи прийняли національні органи влади в достатній мірі принципи, що впливають із його рішень з аналогічних питань, навіть якщо вони стосуються інших держав» [286, с. 78].

Отже, йдеться про *erga omnes* ефект судових рішень ЄСПЛ – зобов'язань, які є обов'язковими для всіх, розповсюджуються на всіх і стосуються основних цінностей міжнародного права. Цей принцип впливає зі змісту статті 1 Конвенції. Іншими словами, держави-учасники повинні дотримуватись тлумачень Конвенції, виражених у прецедентній практиці ЄСПЛ. Три головні установи Ради Європи погодили цю доктрину. В рішенні *Maestri v. Italy* ЄСПЛ виразив: «як впливає із Конвенції, ратифікуючи її, держави сторони зобов'язуються забезпечити, щоб їх внутрішнє законодавство було узгоджене з Конвенцією». Комітет Міністрів Ради Європи також закликав держави перевірити на узгодженість законопроектів, чинних законів й практику з Конвенцією [164].

Слід відмітити, що сьогодні зростає так зване «горизонтальне застосування» рішень ЄСПЛ. Держави вживають заходи для попередження визнання порушень ЄСПЛ, в результаті чого дефакто рішення ЄСПЛ, винесені щодо іноземних держав, мають юридичну силу навіть для країн, які не є сторонами спору [286, с. 78]. Однак на практиці в кримінальному судочинстві із застосуванням навіть обґрунтованих посилань на рішення ЄСПЛ виникає ряд проблем, однією з яких є забезпечення суддів опублікованим перекладом повних текстів рішень.

Ратифікувавши Конвенцію, держава покладає на себе обов'язок створення всіх необхідних умов щодо її виконання. Однією з таких умов є переклад, опублікування та забезпечення усіх зацікавлених суб'єктів повними текстами рішень Європейського суду з прав людини, про що, зокрема, йдеться у ст. 6 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [180]: держава забезпечує переклад та опублікування повних текстів Рішень українською мовою спеціалізованим у питаннях практики Суду юридичним виданням, що має поширення у професійному середовищі правників. Забезпечення суддів опублікованим перекладом повних текстів Рішень покладається на державний орган, відповідальний за організаційно-матеріальне забезпечення судів».

З наведеного випливає, що положення цього закону, головним чином, стосуються рішень суду у справах, стороною в яких є Україна (крім випадків, де йдеться про практику ЄСПЛ) з усіма наслідками, що звідси випливають, зокрема, й щодо опублікування. Це не може не позначатися на ефективності застосування практики суду, яка законом визнається джерелом права. Оскільки офіційного перекладу всіх рішень суду немає (а в них може розкриватися цінний для судочинства зміст прав людини), не можна говорити про створення належного механізму реалізації Конвенції та застосування як джерела права [6, с. 99].

Під час здійснення доказування за участю неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні велику роль грають моральні цілі та якості слідчого та судді, правильне розуміння етичних аспектів їх професійної діяльності. Переважно моральні установки дозволяють цим учасникам кримінального провадження зберегти об'єктивність і уникнути обвинувального ухилу. Відповідно слідча та суддівська етика націлена на вироблення правил та рекомендацій, що сприяють подоланню обвинувального ухилу, а також збереженню та зміцненню таких якостей, як об'єктивність, незалежність та самостійність.

На ці якості вказують і міжнародно-правові акти. Так, Бангалорські принципи закріплюють, що незалежність судових органів є основною гарантією справедливого вирішення справи у суді; у тих випадках, коли рішення у справі має бути прийняте суддею самостійно, воно діє незалежно від думки інших колег щодо складу суду; поведінка судді під час засідання суду та поза стінами суду має сприяти підтримці та зростанню довіри до об'єктивності судді та судових органів та ін. [7]. У Європейській хартії про статус суддів зазначено, що судові органи вирішують передані ним справи неупереджено, на основі фактів та відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонукання, тиску, загроз чи втручання, прямого чи непрямого, із будь-якого боку і за будь-яких причин; принцип незалежності судових органів дає судовим органам право та вимагає від них забезпечення справедливого ведення судового розгляду та дотримання прав сторін [61].

Висока моральність, чесність і непідкупність як одночасно і передумова, і результат незалежності, самостійності та об'єктивності суддів під час керівництва та здійснення кримінального процесуального доказування, а також судового розгляду кримінальних проваджень, по суті, відіграють першорядну роль у забезпеченні довіри суспільства до судової системи та авторитету судової влади.

Консультативна рада європейських суддів (КРЄС) підтвердила, що для національних правових систем і суддів зобов'язання, які впливають з міжнародних договорів, таких як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, а також договорів Європейського Союзу, є важливими [25, с. 15].

В іншому Висновку КРЄС відзначається, що етичні аспекти поведінки суддів необхідно обговорити з різних причин. Методи, що використовуються для розв'язання спорів, повинні завжди викликати довіру. Повноваження, надані суддям, тісно пов'язані з цінностями правосуддя, справедливості та свободи. Стандарти поведінки, що застосовуються до суддів, впливають із цих цінностей і є передумовами довіри до відправлення правосуддя. Довіра до

судової системи є ще важливішою у контексті зростаючої глобалізації спорів та широкого поширення судових рішень. Окрім того, у державі, що керується верховенством права, громадськість має право очікувати прийняття загальних принципів, які сумісні з поняттям справедливого суду та гарантують основоположні права. Обов'язки, покладені на суддів, були визначені з метою гарантування їхньої безсторонності та ефективності їхніх дій [26, с. 126].

Які б методи не використовувалися для відбору й підготовки суддів та якою б широкою не була їхня влада, суддям довірені повноваження й вони працюють у сферах, які торкаються самої суті людського життя. Спеціальні дослідження з цього питання констатують, що з усіх публічних установ у європейських країнах найбільше змінилася мабуть саме судова система [304].

Упродовж останніх років демократичні суспільства висували все зростаючі вимоги до своїх судових систем. Зростання плюралізму в наших суспільствах призводить до того, що кожна соціальна група намагається знайти визнання або захист, які вона не завжди отримує. Повноваження, надані суддям, регулюються не тільки внутрішнім правом – національним волевиявленням, але й принципами міжнародного права та правосуддя, як це прийнято в сучасних демократичних суспільствах. Метою довірення таких повноважень суддям є надання їм можливості відправляти правосуддя, застосовуючи закон та гарантуючи те, що кожна людина має права та/або власність, які правомірно належать їй та яких вона була або могла бути несправедливо позбавлена [26, с. 126].

На початку 1980-х років кілька фахівців у сфері захисту прав жертв злочинів виступили з ініціативою залучити ООН до розв'язання проблеми врегулювання статусу жертв злочинів. Захисники прав жертв провели низку організованих кампаній і змогли переконати тих, хто формує національну політику, що настав час змін. Насамперед вони повинні бути спрямовані на реформування системи кримінального судочинства в ім'я жертв злочинів. За дуже короткий проміжок часу захисники прав жертв отримали значну підтримку своєї ідеї, що призвело до того, що Генеральна Асамблея ООН

одноголосно прийняла Декларацію основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою [296].

Декларація стала першим міжнародним документом, предметом регулювання якого став статус жертв злочинів. Декларацію основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою часто називають «*magna carta*» прав жертв злочинів. Цей документ став прикладом для регіональних міжнародних організацій, який необхідно наслідувати, і джерелом права для держав, які проводять реформу свого кримінального законодавства [279, с. 293].

Декларація передбачає, що особи, яким внаслідок злочинного діяння завдано шкоди, включаючи тілесні ушкодження або моральну шкоду, емоційні страждання або суттєве обмеження їхніх основних прав, мають право на доступ до механізмів правосуддя та якнайшвидшу компенсацію за завдані їм збитки відповідно до національного законодавства (пункт 4). Держави-члени ООН повинні сприяти тому, щоб судові та адміністративні процедури більшою мірою відповідали інтересам захисту жертв злочинів.

Розглядаючи положення Декларації, необхідно зазначити, що відповідний документ не розрізняє поняття «жертва злочину» та «потерпілий». Декларація містить положення про жертву злочину, яке охоплює поняття «потерпілий». Під терміном «жертви» в Декларації розуміють осіб, яким індивідуально або колективно було спричинено шкоду, включно з тілесними пошкодженнями або моральною шкодою, емоційними стражданнями, матеріальною шкодою чи істотним обмеженням прав у результаті дії або бездіяльності, що порушують чинне національне кримінальне законодавство держав-учасниць, включно із законами, що забороняють зловживання владою [54].

Слід зауважити, що жертвою може бути особа незалежно від того, чи встановлено, затримано або засуджено правопорушника. Термін «жертва» включає близьких родичів та утриманців безпосередньої жертви. Щодо українського законодавства, то необхідно констатувати, що в Україні на законодавчому рівні відсутнє закріплене поняття «жертва злочину». У

кримінальному праві та кримінальному процесі юристи оперують терміном «потерпілий». Недоліком зазначеного є те, що статус потерпілого, а відповідно і його права та обов'язки, особа набуває після визнання її такою правоохоронним органом в рамках кримінального провадження [279, с. 294].

Особливо актуальним та гострим постає питання захисту неповнолітніх потерпілих. Право на судовий захист має особливе значення серед основних прав та свобод людини та громадянина. Найважливішою умовою, яка гарантує право на судовий захист, є доступ до правосуддя.

Так склалося, що конституційні та процесуальні гарантії законності та об'єктивності правосуддя націлені насамперед на підозрюваного та обвинуваченого, але ніяк не на потерпілого. Потерпілий з його правами і свободами, будучи учасником процесу, сьогодні є, напевно, найменш захищеним суб'єктом процесу і за своїм процесуальним станом мало чим відрізняється від становища свідка. Таке становище потерпілого у процесі зумовлено тим, що нашій країні громадські інтереси тривалий час були пріоритетними інтересами у всіх сферах життя, зокрема, й у кримінальному процесі. А для їхнього захисту створювалися всі необхідні умови. З цієї причини інтереси потерпілого захищалися тією мірою, якою вони не суперечили інтересам держави та суспільства. Сьогодні публічні інтереси поступаються місцем особистості, її правам та інтересам, про що свідчать 63% опитаних нами респондентів. Відповідно, переміщення пріоритетних основ висуває таку важливу проблему наукових досліджень. Зазначені питання є перспективними для дослідження, оскільки дозволяють переглянути та переоцінити багато сторін кримінальної процесуальної діяльності і водночас процесуальне становище неповнолітнього потерпілого у кримінальному судочинстві.

Засади здійснення доказування за участю неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні частково розкриваються і в інших міжнародних актах. Так, у своїй Рекомендації № R (85) 11 [201] Комітет Міністрів, згідно з положеннями статті 15 b) Статуту Ради Європи, рекомендував урядам держав-

учасниць переглянути їхні законодавства й практику відповідно до певних керівних принципів. Зокрема, на рівні поліції, працівникам поліції належить мати підготовку, яка дозволяла б їм спілкуватися з потерпілими зі співчуттям, конструктивно та підбадьорювати їх.

Потерпілий має одержати інформацію про кінцеве рішення щодо започаткування судового переслідування, окрім випадків, коли він заявляє, що не потребує її; він має бути наділений правом клопотати щодо перегляду рішення компетентного органу про невідкриття кримінальної справи та правом на пряме звернення до суду. Коли це видається доцільним і, особливо, коли йдеться про боротьбу з організованою злочинністю, потерпілому та його сім'ї має забезпечуватись ефективний захист від залякувань і можливої помсти злочинця [201].

У Рекомендації Res (2006) 8 [202] Комітет Міністрів Ради Європи відзначив, що останнім часом Комітет Міністрів ухвалив різні рекомендації щодо потерпілих, що в царині надання допомоги потерпілим відбулися значні зрушення, включаючи зміни національного законодавства та практики, що було поглиблено розуміння потреб потерпілих та отримано дані нових досліджень. Тож Комітет Міністрів рекомендував урядам держав-членів поширювати принципи, викладені у цій Рекомендації, й керуватися ними в своєму внутрішньому законодавстві та практиці.

У п. 1.1 зазначеної Рекомендації потерпілий визначається як фізична особа, яка зазнала шкоди, включаючи фізичні ушкодження або психічні травми, душевні страждання або економічні втрати, спричиненої діями або бездіяльністю, які є порушенням норм кримінального права держави-члена. У належних випадках термін «потерпілий» також охоплює найближчих членів сім'ї або утриманців прямо постраждалої особи.

Серед принципів у Рекомендації зазначені такі: держави мають забезпечити ефективне визнання та дотримання прав потерпілих в сфері прав людини; зокрема, вони мають поважати право потерпілих на безпеку, гідність, особисте та сімейне життя та визнавати негативні наслідки злочину для

потерпілих; держави мають забезпечити рівність у наданні потерпілим засобів, викладених у рекомендації; надання цих послуг та засобів не має залежати від установлення особи, що вчинила злочин, її арешту, судового переслідування або засудження [202].

Держави мають на всіх стадіях процедури забезпечувати захист фізичної та психологічної недоторканості потерпілих. Особливого захисту можуть потребувати ті потерпілі, від яких можна було б вимагати надання свідчень. Потерпілі, щодо яких існує ризик залякування, репресій або повторної віктимізації, мають стати об'єктом особливих заходів захисту. Держави мають ужити необхідних заходів для того, щоб принаймні у тих випадках, коли потерпілі можуть зіткнутися із загрозою внаслідок звільнення особи, переслідуваної або засудженої до покарання за злочин, в разі потреби могло б бути ухвалене рішення повідомити про це. Потерпілих слід інформувати про ризики повторної віктимізації та способи зниження таких ризиків, а також про сприяння в утіленні запропонованих засобів у життя [202].

Враховуючи переваги медіації для потерпілих, організаціям, що опікуються потерпілими, слід розглянути, якщо це доречно й передбачено, можливості організації медіації між потерпілим та порушником відповідно до Рекомендації Комітету Міністрів R (99) 19 щодо медіації у кримінальних справах. Ухвалюючи рішення про медіацію та під час процесу медіації слід якнайповніше розглянути всі інтереси потерпілих [202].

На сьогодні поняття «медіація» має чітке формулювання, яке представлено у п. 4 ст. 1 Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 р. № 1875-IX2 [187], воно поширюється на цивільні, сімейні, трудові, господарські, адміністративні та кримінальні правовідносини. Втім, враховуючи обраний напрям дослідження, вбачаємо за доцільне визначити медіацію під час кримінального провадження як добровільну, позасудову процедуру, під час якої підозрюваний, обвинувачений та потерпілий за допомогою медіатора намагаються врегулювати кримінально-правовий конфлікт шляхом переговорів і досягнення компромісу [284, с. 107].

У результаті застосування медіації (примирення) у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього забезпечується надання можливості всім тим, кого торкнувся злочин, відкрито розповісти про свої емоції та почуття, переживання, а також можливість задовольнити їхні потреби. Потерпілі мають право отримати репарацію, а правопорушники повинні зрозуміти причини та наслідки своєї протиправної поведінки і свідомо взяти на себе відповідальність. Не всі злочини, де потерпілий чи правопорушник є неповнолітнім, підпадають під медіаційний механізм. Здебільшого – це злочини, які спричинили нетяжкі наслідки [145, с. 56].

Комітет міністрів, відповідно до положень статті 15.b Статуту Ради Європи [239], відмітив використання медіації у кримінальних справах як гнучке, всеохоплююче, спрямоване на розв'язання проблем доповнення, або як альтернативу традиційному судовому розгляду [200].

Зазначена Рекомендація визначає основні принципи медіації, серед яких слід виділити ті, які найбільше стосуються доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітнього потерпілого: медіація повинна мати місце тільки тоді, коли всі сторони добровільно дійшли згоди з цього приводу; будь-які обговорення під час зустрічі мають конфіденційний характер та не можуть використовуватися в майбутньому, окрім випадків, коли наявна згода сторін; медіація має бути доступним заходом; вона має бути допустимою на будь-якій стадії правосуддя; медіація є незалежною та автономною в рамках кримінальної юстиції [200].

Слід відзначити, що судова практика свідчить про позитивні результати використання медіаційних процедур у кримінальних провадженнях за участю неповнолітнього потерпілого, результатом чого є укладання угод про примирення та визнання винуватості [22; 24; 21].

Київська декларація окрему увагу приділила місцю дітей та молоді у запобіганні злочинності. Так, у п. 29-30 зазначено, що слід докладати зусиль для вирішення потреб і захисту прав дітей та молоді, з належним урахуванням їх уразливості, для забезпечення їх захисту від усіх форм злочинності,

насильства, зловживань та експлуатації як у мережі Інтернет, так і оффлайн, таких як сексуальне насильство та експлуатація дітей і торгівля людьми, розширення можливостей молоді для запобігання злочинності, а також для надання молодим людям можливості стати активними агентами позитивних змін у своїх громадах для підтримки зусиль щодо запобігання вчиненню злочинів, зокрема, шляхом організації соціальних, освітніх, культурних, рекреаційних, спортивних молодіжних програм та молодіжних форумів, а також, використовуючи соціальні мережі, додатки та інші цифрові інструменти, для того, щоб їх голос звучав гучніше [85].

Слід зосередитися на захисті прав та інтересів потерпілих від злочинів і докладанні зусиль, щоб допомогти їм на кожному етапі кримінального провадження, приділяючи належну увагу особливим потребам та обставинам потерпілих. Це, зокрема, потреби, пов'язані з віком, статтю тощо, а також з наявними фізичними вадами та шкодою, заподіяною злочином, включаючи травми [85].

У міжнародному праві та українському національному законодавстві використовуються подібні підходи до визначення терміна «дитина». Відповідно до ст. 1 Конвенції про права дитини, дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше [95].

Відповідно до ст. 1 Закону України від «Про охорону дитинства» дитина – особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше [190]. Термін «дитина» дається їй у ст. 6 Сімейного кодексу України, згідно з якою правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття; малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років; неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [232].

Кримінальний процесуальний кодекс України (як й інше галузеве українське законодавство) у своєму тексті більше оперує поняттям «неповнолітній», а не «дитина», визначаючи одразу, що малолітня особа –

дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, а неповнолітня особа – малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (п.п.11-12 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Поряд із поняттям «дитина» використовується в міжнародному праві й термін «неповнолітній» (зазвичай щодо дітей, які є в конфлікті із законом). Відповідно до п. 2 «а» ст. 2 Мінімальних стандартних правил, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінських правил) [142], неповнолітньою є дитина або молода людина, яка в рамках чинної правової системи може відповідати за правопорушення у такій формі, яка відрізняється від форми відповідальності, яка застосовується до дорослого.

У європейських регіональних міжнародних документах «дитина» трактується як особа, яка не досягла вісімнадцяти років (наприклад, див. п. II «а» Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийнятих 17 листопада 2010 р. [297]).

Отже, у дисертації під час аналізу національного кримінального процесуального законодавства застосовуватиметься термін «неповнолітній» загалом рівнозначно термінові «дитина», який застосовується в нормах міжнародного та європейського права. Проблеми можливої розбіжності значень зазначених термінів ми розглядати не будемо у своїй роботі.

У 1924 році в Женеві було прийнято Декларацію прав дитини, яка стала першим міжнародним правозахисним інструментом, який безпосередньо був спрямований на захист прав дітей, зокрема й правовий [177].

Надалі з урахуванням норм і принципів основних міжнародно-правових актів було прийнято низку інших актів, що безпосередньо стосуються сфери захисту прав неповнолітніх у кримінальному процесі. Зокрема, у Розділі «Попередні зауваження» Мінімальних стандартних правилах поводження із в'язнями зазначено, що до категорії неповнолітніх слід зарахувати принаймні всіх тих молодих в'язнів, які належать до компетенції судів для неповнолітніх злочинців. Як правило, таких молодих людей не варто засуджувати до тюремного ув'язнення. Неповнолітнім та іншим в'язням приблизно одного віку,

що мають відповідний фізичний стан, слід забезпечити фізичне тренування і можливість ігор під час вправ [143].

Не менш важливе значення мають Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [139] та Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права [140], які були ратифіковані у нашій державі в 1973 р. [191]. Ці пакти передбачають захист особи від незаконного арешту й затримання, і навіть у разі їх здійснення мають дотримання всі законодавчі процедури й підстави застосування. Що ж стосується неповнолітніх осіб, то для них закріплено додаткові можливості забезпечення захисту. Зокрема, у ст. 10 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права передбачено, що обвинувачені неповнолітні відокремлюються від повнолітніх осіб і в найкоротший строк доставляються до суду для винесення рішення. Неповнолітні правопорушники під час утримання відокремлюються від повнолітніх, і їм надається режим, що відповідає їх віку й правовому статусові. Крім цього, у ст. 14 цього Пакту встановлено, що будь-яка судова постанова у кримінальному провадженні повинна бути публічною, за винятком тих випадків, коли інтереси неповнолітніх вимагають іншого. Процес щодо неповнолітніх повинен бути таким, щоб враховувались їх вік і бажаність сприяння їх перевихованню.

Спеціальним і основоположним міжнародно-правовим актом захисту прав неповнолітніх є Декларація прав дитини [55]. У преамбулі цієї Декларації визначено, що неповнолітні особи внаслідок фізичної та розумової незрілості потребують спеціальної охорони та піклування, включаючи належний правовий захист, як до, так і після народження, що має точно дотримуватися під час законодавчого забезпечення їх прав, свобод і законних інтересів, а також у правозастосовній діяльності. Реалізацією і підтвердженням цього може слугувати формування правової політики з цих питань в період зародження і побудови молоді незалежної України, що ставить в її першооснову забезпечення захисту прав людини.

Зазначена Декларація включає 10 основних принципів, які можна викласти так:

- 1) кожна дитина користується правами, проголошеними цією Декларацією без будь-яких форм дискримінації;
- 2) дитина повинна користуватися особливим захистом і повинна мати можливість для нормального здорового розвитку в умовах свободи й гідності;
- 3) дитина з моменту народження набуває ім'я і національність;
- 4) дитина повинна користуватися благами соціального забезпечення, включаючи адекватний до- та післяпологовий догляд для неї або нього та матері. Дитина повинна мати право на нормальне харчування, житло, творчі та медичні послуги;
- 5) дитині, яка є фізично, розумово або соціально неповноцінна, повинні надаватися спеціальне лікування, освіта та догляд;
- 6) дитина повинна там, де можливо, зростати під опікою і доглядом її батьків в атмосфері приязні, моральної і матеріальної безпеки. Малолітня дитина, не повинна, крім виключних обставин, відокремлюватися від матері. Суспільство та органи влади повинні забезпечити необхідний догляд за дітьми, які залишилися без піклування сім'ї або без адекватних засобів підтримки;
- 7) дитина має право на отримання освіти, яка повинна бути обов'язковою та безплатною щонайменше на початковому рівні. Дитина повинна мати можливість для гри та творчості;
- 8) дитина за будь-яких обставин повинна бути серед перших, хто отримує захист і допомогу;
- 9) дитина повинна бути захищена від усіх форм занедбання, жорстокості та експлуатації. Дитину не можна наймати на роботу до досягнення нею визначеного мінімального віку;
- 10) дитина повинна бути захищена від расової, релігійної або іншої дискримінації. Вона повинна бути вихована у дусі розуміння, толерантності та дружби між народами, миру та загального братерства [55].

Отже, Декларація прав дитини визнає неповнолітніх як повноцінних правових суб'єктів, оскільки наділяє їх власними правами, які потребують уваги й захисту. Власне, незважаючи на прийняття Загальної декларації прав

людини, міжнародна спільнота додатково підтвердила необхідність повноцінного й ефективного захисту прав людей, особливо тих, що потрапляють до сфери кримінального судочинства.

Позиція України щодо статусу Декларації прав дитини викладена у Листі Міністерства юстиції України, у якому, зокрема, зазначено, що згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Водночас у розумінні Закону України «Про міжнародні договори України» Декларація прав дитини не є міжнародним договором та не потребує надання згоди на її обов'язковість Верховною Радою України у формі ратифікації. У контексті міжнародного права такі, серед іншого, документи як декларації міжнародних організацій відносяться до так званого «soft law» і з формально-юридичного погляду не є тим жорстким правом, яке зобов'язує державу діяти в певний спосіб. Разом із тим Декларація визнається універсальним і ефективним механізмом та інструментом захисту прав дитини у світовому масштабі та діє з дати прийняття Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року [282].

Слід акцентувати увагу на зміст статті 1 Конвенції про права дитини, згідно з якою дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше. Загалом, права дитини, визнані Конвенцією, з традиційною класифікацією прав людини можуть бути поділені на чотири фундаментальні групи згідно з: 1) громадянські права (особисті); 2) політичні права; 3) соціальні права; 4) культурні права. Вважаємо, що в цьому поділі не може бути ніякого виділення традиційної групи економічних прав, оскільки загальновизнано, що дитина повинна вчитись, а не працювати. Що ж безпосередньо стосується захисту прав неповнолітніх у кримінальному провадженні, то вони віднесені до громадських прав, зокрема: заборона тортур (ст. 37); право на захист від фізичного насильства (ст.ст. 19, 34), заборона свавільного арешту (ст.ст. 37, 40) [95].

У своїй дисертації О.Ф. Вакуленко звертає увагу, що серед учених відсутня єдина позиція щодо термінологічних визначень неповнолітніх різних вікових категорій. Не визначено також й чітких критеріїв, які б вказували на залежність правового стану цих осіб щодо їх психічного, фізичного та інтелектуального розвитку. Тому, у ряді законодавчих актів використовуються такі поняття, як : «діти», «молодь», «дитина», «підліток», «малолітній», «неповнолітній». При цьому найчастіше вживається саме останнє поняття, оскільки воно означає вікову категорію осіб, які охоплюють відразу всі перераховані терміни [14, с. 61].

Поняття «неповнолітній» є спеціальним, адже визначає віковий критерій цього учасника кримінального провадження. Його використання в кримінальному судочинстві має істотне значення, тому що відповідний вік учасників кримінальних процесуальних відносин впливає не тільки на порядок розслідування кримінальних правопорушень, а й служить умовою під час вибору застосування того чи іншого виду покарання або превентивних заходів щодо неповнолітніх [14, с. 62].

Нині, як доречно зазначив А. В. Прокопенко, зважаючи на євроінтеграційні процеси, в Україні здійснюється внесення якісних змін до національного законодавства з питань охорони прав і свобод неповнолітніх, формування нових гарантій їх захисту, зокрема, у сфері кримінальної процесуальної діяльності [194, с. 118].

У нормах КПК України закріплюється принцип підвищеної юридичної охорони неповнолітніх, як того вимагають Пекінські правила. Вони підкреслюють, що особливий порядок провадження у справах неповнолітніх діє поруч із основними процесуальними гарантіями, передбаченими ст. 14 Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права [142].

Підвищена юридична охорона неповнолітніх має місце в українському законодавстві незалежно від їх правового становища (підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, свідок) або тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Охоронний режим виявляється у проголошенні у законі

привілеїв для вікової групи неповнолітніх. Це проявляється насамперед у тому, що для неповнолітнього передбачено режим подвійного представництва його інтересів – законного представника та захисника.

Виходячи з норм КПК України, неповнолітнім потерпілим особа буде лише до досягнення нею 18 років. Відповідно ж до норм розглянутих нами міжнародних документів вік є формальним, а тому гнучким критерієм, що дозволило вітчизняному законодавцю сформулювати правило, згідно з яким гарантії, передбачені для неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених), діють і після настання повноліття, якщо кримінальне правопорушення скоєно особою до 18 років. Грунтуючись на принципі змагальності й рівноправності сторін, ми вважаємо, що доцільно було у КПК України закріпити положення, згідно з яким до потерпілих, які досягли віку 18 років, але на момент скоєння злочину проти них були неповнолітніми, застосовувалися б особливі правила судочинства.

Слід акцентувати увагу на рішеннях національних судів, які під час розгляду кримінальних проваджень за участю неповнолітніх потерпілих, використовують практику ЄСПЛ, зауважуючи на необхідності використання контекстно-чутливого підходу до потерпілих, беручи до уваги їх молодий вік.

Так, Бахмацький районний суд Чернігівської області, розглянувши у закритому судовому засіданні кримінальне провадження з обвинувачення ОСОБА_4 у вчиненні кримінальних правопорушень (злочинів), передбачених ч. 2 ст. 125, ч. 1 ст. 155 КК України, відносно неповнолітньої потерпілої у своєму вирoku зазначив: «Суд звертає увагу, що захист дитини від «сексуального розбещення» є важливою гарантією прав дитини, яка закріплена в Конвенції ООН про права дитини (див. наприклад статтю 34) і вимагає від держави вжиття засобів для забезпечення покарання ефективними, пропорційними та переконливими санкціями за скоєння правопорушень, на чому наголошено і в Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. У цьому контексті Суд хоче звернутись до підходів Європейського Суду з прав людини (далі ЄСПЛ),

викладеному у справі «І.С. проти Румунії» (№ 36934/08, 24 травня 2016 року), яка стосувалась можливого зґвалтування заявниці у віці чотирнадцяти років і подальшого розслідування справи. Заявниця скаржилась, що у разі відсутності фактичних доказів нападу система кримінального правосуддя Румунії більш схильна приймати сторону чоловіків, які вдаються до зловживань, а не сторону заявника. Крім того, органи влади, відмовляючись брати до уваги вік та фізичну/психологічну вразливість заявниці, не виявили необхідності захистити її як неповнолітню особу.

ЄСПЛ встановив, що було порушення статті 3 (заборона нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження) Конвенції, виходячи з того, що розслідування цієї справи було недостатнім, зокрема, через неефективне застосування кримінально-процесуального законодавства Румунії для покарання всіх форм зґвалтування та сексуального насильства. Суд, зокрема, розглянув питання про те, що влада Румунії надала надмірного значення відсутності доказів того, що заявник виявив опір під час інциденту, виходячи з тверджень, зроблених заявленими злочинцями, в яких вони стверджували, що дівчина погодилася мати статеві зносини разом із тим, що на її тілі не було жодних ознак насильства. Крім того, ні прокурори, ні судді, які приймали рішення у цій справі, не використовували контекстно-чутливий підхід, не беручи до уваги її молодий вік, незначні психічні відхилення та той факт, що можливе зґвалтування, за участю трьох чоловіків, відбувалося вночі в холодну пору року та ці фактори посилили вразливість заявника. Дійсно, особливу увагу слід звернути на аналіз наявної згоди заявниці на сексуальні зносини з урахуванням її незначного психічного відхилення. У цьому контексті характер можливого сексуального насильства проти заявниці був таким, що існування механізмів виявлення та звітування є основою для ефективного застосування відповідних кримінальних законів та доступу до відповідних засобів правового захисту. У зв'язку з чим Судом буде приділено особливу увагу дотриманню прав дитини й захисту її від «сексуального насильства», особливостям виявлення і розслідування таких злочинів» [17].

Цікавим є Рішення у справі М. С. проти України (M.S. v. Ukraine), від 11 липня 2017 року, заява № 2091/13 Справа була розпочата за заявою (№2091/13), яку 18 грудня 2012 року подав до Суду проти України на підставі статті 34 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) громадянин України, п. М.С. (далі – заявник). Суд постановив, що особа заявника не має розголошуватися (Правило 47 § 4 Регламенту Суду). Заявник скаржився, зокрема, на те, що національні органи державної влади не спромоглися провести ефективне розслідування заяв щодо розбещення його дитини [235].

У вересні 2011 року дружина заявника разом з їхньою малолітньою донькою переїхала до свого дядька, не повідомивши заявника про місцезнаходження дитини. У зв'язку з цим заявник звернувся до Зарічного РВ УМВС України в Сумській області (далі – Зарічний райвідділ міліції) із заявою про встановлення місцезнаходження його доньки. 01 грудня 2011 року заявник знайшов її у дитсадку в селі, де проживала його дружина, та одразу перевіз дитину до своєї квартири. Наступного дня було проведено судово-медичне обстеження доньки заявника, в результаті якого на її тілі були зафіксовані легкі тілесні ушкодження. Незважаючи на численні заяви заявника про порушення міліцією кримінальної справи щодо його дружини за фактами стверджуваного викрадення і завдання дитині тілесних ушкоджень, у порушенні кримінальної справи було відмовлено. У березні 2012 року мати заявника знову звернулася до правоохоронних органів із заявами про порушення кримінальної справи у зв'язку із вчиненням колишньою дружиною заявника та її дядьком розпусних дій стосовно доньки заявника. Проте попри неодноразові вказівки прокуратури дослідча перевірка цих заяв проводилася поверхово і кожного разу міліція закривала провадження у справі у зв'язку з відсутністю складу злочину. З набуттям чинності новим КПК України у 2012 році заявник, як представник своєї доньки, знову звернувся до органів міліції із заявою про вчинення вказаних розпусних дій стосовно його доньки. У зв'язку з цим було розпочато досудове розслідування [264, с. 57].

За результатами судово-психіатричної експертизи щодо доньки заявника було встановлено, що дитина не схильна до фантазування. У рамках цього провадження їй було надано статус потерпілої та допитано. Під час допиту дитина пояснила, що у її присутності мати й дядько останньої ходили роздягненими та вчиняли дії сексуального характеру, а також, що дядько залучав до подібних дій і її саму. Незважаючи на свідчення дитини Сумським райвідділом міліції тричі закривалося провадження у справі, але прокуратура у порядку нагляду скасовувала відповідні постанови й повертала справу для проведення додаткового розслідування. Станом на 2016 рік досудове розслідування у справі ще тривало. Крім того, у червні 2012 року Зарічний районний суд м. Суми постановив рішення, яким, зокрема, визначив місце проживання дитини разом із матір'ю. Заявник оскаржив це рішення в апеляційному та касаційному порядку, однак його було залишено без змін [264, с. 57-58].

Розглянувши скарги заявника, враховуючи значні недоліки та неналежне розслідування справи Європейський суд дійшов висновку, що органи влади не виконали свого позитивного обов'язку провести ефективне розслідування у цій справі та забезпечити належний захист приватного життя дитини заявника, і констатував порушення статті 8 Конвенції у цьому зв'язку [264, с. 58].

Отже, за означеним кримінальним провадженням було проведено низку судових експертиз за участю неповнолітньої потерпілої. Зокрема, судово-психіатричні експертизи, судово-медичні експертизи.

Експерти встановили, що дитина не страждала на жодний психічний розлад на час тих подій або на час експертизи; що вона не виявляла схильності фантазувати; і що вона була в змозі пам'ятати обставини подій і давати правдиві заяви у зв'язку з ними. Втім, вона не могла розуміти значення дій, які бачила або в яких брала участь. Експерти прийшли до висновку, що дитина могла брати участь у слідчих діях. Більше того, експерти дійшли висновку, що вона була здатна робити правдиві заяви щодо заявлених фактів (визнаючи, що юний вік дівчинки не дозволяв їй розуміти значення дій, про які йдеться) [235].

Огляд перелічених міжнародних актів дозволяє стверджувати, що є причини верифікації вітчизняного законодавства для можливої оптимізації чинної моделі доказування за участю неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні, щоб правосуддя щодо осіб, які не досягли 18-річного віку, могло виконувати попереджувальну, виховну, охоронну та відновлювальну функції.

З метою розв'язання науково-практичного завдання застосування міжнародних стандартів та принципів у кримінальному процесуальному доказуванні в цілому та стосовно кримінальних проваджень за участю неповнолітнього потерпілого – зокрема, ми пропонуємо такі напрями реалізації міжнародних стандартів та принципів доказування у кримінальному судочинстві: 1) пряма дія міжнародних норм у галузі захисту прав і свобод людини; 2) опосередкована (з урахуванням вітчизняних традицій та правових установлень) дія міжнародних процесуальних норм; 3) рецептування міжнародних стандартів та принципів української правової системи; 4) вітчизняні традиції виконання судових рішень наднаціонального характеру; 5) вплив стандартів та принципів міжнародного права на правосвідомість українських науковців; 6) фільтрація міжнародних стандартів, які обмежують права особи у кримінальному судочинстві, у порівнянні з вітчизняними правовими нормами; 7) усунення можливої протидії реалізації міжнародно-правових норм.

Безумовно, що загальні та спеціальні міжнародні стандарти тісно пов'язані між собою; елементи, що становлять їх зміст, взаємоперетинаються. У той же час зміст загальних стандартів наповнюється індивідуальним, особливим змістом, конкретизується стосовно того, щодо якого неповнолітнього учасника процесу цей стандарт застосовується.

Висновки до розділу 1

Функціонування правового механізму, що втілює моральні (морально-етичні установки) у доказуванні у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих, на нашу думку, можливе за дотримання таких вимог, як: стримане та шанобливе ставлення до учасників слідчих (розшукових) дій; культура провадження слідчої (розшукової) дії та проведення розслідування в цілому; усвідомлення важливості стадії досудового розслідування для судового розгляду; неприпустимість обвинувального ухилу, тенденційності, упередженого ставлення до когось із учасників кримінального процесу; неприпустимість демонстрації процесуальної переваги, значущості; наявність належного рівня правосвідомості слідчого; дотримання норм кримінального законодавства, зокрема, тих, в яких містяться розпорядження морально-етичного характеру; пропорційність та виправданість правообмежень, що допускаються під час слідчих (розшукових) дій; урахування фактичних особливостей слідчої (розшукової) дії щодо складу його учасників; розумний та зважений підхід до визначення правового режиму та фактичного стану об'єктів, на території яких проводиться слідча (розшукова) дія.

Розроблено визначення поняття «моральна допустимість доказу», під яким розуміється вимога закону, що пред'являється до форми доказів, властивість, яка не вступає в суперечність із правовими основами доказової діяльності, що означає відповідність порядку його отримання, закріплення загально визнаними морально-етичними вимогами.

Кримінальні процесуальні норми, що забезпечують підвищений рівень захисту прав неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні, повинні ґрунтуватися на єдиному підході, основу якого покликано складати загально визнані міжнародні стандарти та моральні засади доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітнього потерпілого.

РОЗДІЛ 2.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОРАЛЬНИХ ТА ПРАВОВИХ ЗАСАД У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО

2.1. Моральні засади як гарантії забезпечення прав неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні

В умовах військового протистояння та динамічних відносин свого розвитку, Україна переживає складні часи, що неминуче впливають на внутрішні процеси в державі, зачіпляють найболючіші її вектори, що пов'язані з майбутнім нації – дітьми.

Про особливе місце захисту їх прав у кримінальному провадженні ми зазначали раніше в своїх доробках та визначали збереження прав дітей як предтечу формування механізму захисту прав людини. Ми вказували, що *саме діти є продовженням та водночас початком життя...* спілкування з ними може виявитися для них травматичним. Діти можуть почати відчувати страх, сором, ізолюваність... Такі механізми можуть бути наслідком неправильних, некомпетентних дій уповноважених суб'єктів під час їх спілкування. Головним напрямом розв'язання такої проблеми є підвищення кваліфікації всіх дотичних до дітей у кримінальному провадженні суб'єктів... Сьогодні, як ніколи раніше, інститут захисту прав дітей є не лише актуальним, а й першочерговим. Психологічні особливості спілкування з дитиною виступають визначальними, оскільки мають на меті не скільки вирішити завдання кримінального провадження, скільки захист та охорону його внутрішнього світу, «внутрішньої дитини», від стану якої залежить майбутнє життя в соціумі вже дорослої людини. Так би мовити, «всі ми родом з дитинства», а, відповідно, все має свій початок, зокрема, з дитячих травм. Втручання у психіку дитини шляхом

проведення слідчих (розшукових) дій є неприпустимим, якщо зроблено некваліфіковано та грубо [221, с. 67-68].

Отже, повинні бути дієві механізми відновлення/захисту прав дітей не лише від протиправних дій, що пов'язані з кримінальним правопорушенням, але й від некомпетентних/необережних дій співробітників, які ведуть кримінальний процес, тобто гарантії реалізації захисту прав потерпілих дітей.

Одним з дієвих показників скерованості дій в цьому напрямі є схвалений Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023 Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки. Так, в розділі II «Зміст і напрями реформування органів правопорядку» зазначено одним серед напрямів «Послідовна кримінальна політика, пріоритетом у якій є запобігання злочинності, невідворотність відповідальності, захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, *забезпечення інтересів потерпілого (ч. 2)...* удосконалення механізмів та розвиток міжвідомчої координації у сфері кримінальної юстиції, зокрема, з питань правосуддя щодо неповнолітніх, забезпечення допомоги та безпеки потерпілим і свідкам... (ч. 2.6)» [93].

Можна з впевненістю стверджувати, що Україна вступає наразі в новий вектор кримінальних процесуальних відносин, оскільки раніше пріоритетним напрямом держави вважалася політика реалізації прав підозрюваного (обвинуваченого, підсудного, засудженого). Підтвердженням цьому є думки вчених, зокрема, О.В. Капліної, яка акцентує увагу на тому, що потерпілому від злочину не присвячувалася належна увага науковців. Автор вказує, що «через публічність кримінального судочинства потерпілий «ввіряє» захист свого інтересу державі, проте його правове положення в кримінальному процесі повинне визначати гармонійне поєднання публічних і диспозитивних засад» [77, с. 223].

У своїй монографії «Гарантії прав потерпілого на досудовому розслідуванні» О.В. Щиголь підтримує зазначену думку та на підтвердження акцентує увагу на тому, що кримінальне процесуальне законодавство має бути

якісним, внутрішньо узгодженим, логічно структурованим, а також *на належному рівні закріплювати права учасників* кримінального провадження. Інакше завдання кримінального провадження стають недосяжними або ж викривлюються настільки, що втрачають свій первинний зміст, унеможливаючи ефективну процесуальну діяльність учасників кримінального провадження та реалізацію поставлених перед ними процесуальних цілей [280, с. 8].

Термін «гарантія» означає «порука в чомусь, забезпечення чого-небудь, умови, що забезпечують успіх чого-небудь» [16, с. 222].

Як відомо, кульмінацією кримінального провадження є судові стадії, власне, реалізація функції правосуддя. Суд, як єдиний орган, що чинить правосуддя, володіє цією прерогативою. Відповідно до діяльності суду справедливо буде орієнтуватися щодо виконання завдань захисту прав людини, особливо потерпілої дитини. Попередньо у цій роботі ми також зазначали, що спочатку в цивілізованих країнах усталено змінювати саме судову систему.

Згідно з п. 31 постанови ВСУ (у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у справі [№ 480/85/19](#)), «поняття моралі є оціночним і у кожному випадку порушення (не порушення) суспільної моралі має оцінюватися, виходячи з фактичних обставин. *Також варто враховувати, що протягом останніх десятиліть у суспільстві змінювалися традиції, культурні цінності, які формують суспільну мораль*» [172].

Так, відповідно до п. 7 Постанови Пленуму ВСУ «Про незалежність судової влади» від 13.06.2007 № 8 зазначається, що «...відповідно до ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі... Не допускається постановлення рішень, які спрямовані на завдання шкоди іншим особам, довкіллю, культурній спадщині; надають можливості для зловживання правом; *порушують моральні засади суспільства*» [188].

На нашу думку, моральні засади є тим підґрунтям, що формує правові засади, які, в свою чергу, безсумнівно, є гарантіями будь-яких прав людини.

Водночас будь-яка норма права не може не ґрунтуватися на тих переконаннях та суспільних сподіваннях, що притаманні певному часу розвитку конкретної держави. Україні, на жаль, у зв'язку з військовими діями, з лютого 2022 року притаманне послідовне перетворення норм всіх галузей права в бік потерпілих осіб. Воєнний стан накладає свій відбиток на відносини, створює нові права та обов'язки учасників, зокрема, кримінального процесу. Моральні засади, як ніколи раніше, виступають тригером нових звершень. Саме під час воєнного стану, на етапі між минулим та майбутнім, авторитет моральних засад стає очевидним.

Наприклад, пілотним проектом, що стартував в усіх областях України у 2023 році, виділено стандарти, тобто спектр орієнтирів щодо захисту прав дітей у зв'язку з імплементацією міжнародних стандартів правосуддя, дружного до дітей. Першим стандартом представлено позицію оцінювання ефективності роботи органу досудового розслідування та прокурора з огляду на дотримання прав дитини та забезпечення найкращих її інтересів [184]. Такими органами, що здійснюють контроль над дієвістю інституту захисту прав дітей законодавець визначає державні органи України: Офіс Генерального прокурора, Національну поліцію та Міністерство внутрішніх справ.

Провідні представники таких органів так би мовити втілюють категоричний імператив Канта, що полягає у апріорному, універсальному законі моралі. Автор вважав першопочатковим принципом категоричний імператив, вважаючи, що моральні вимоги завжди мають всезагальний характер, тобто поширюються на всіх без виключення людей, а отже, мають гуманістичний напрям. За його думкою, існує лише один фундаментальний принцип: чинити так, або завжди розглядати інших людей як цілі, а не як засоби. Такий принцип і є, власне, обов'язковістю, імперативом, командою і він є категоричним, тобто застосовується без винятків, у всіх випадках, місцях і обставинах [79].

На нашу думку, категоричний імператив Канта послужить ще доволі тривалий час для вчених під час розроблення правових положень щодо захисту

прав дітей. Ми є прибічниками категоричного імперативу. Окремі стандарти хоча і носять оціночний, етичний характер, проте, їх зміст має чіткий і зрозумілий підтекст. До прикладу, п. 21: «забезпечити адапцію умов прийняття заяв, проведення слідчих (процесуальних) дій в умовах дружнього середовища до дитини» [184].

Загалом, якщо повертатися до гарантій прав потерпілої дитини, то важливо відмітити, що гарантії як такі, в багатьох випадках розглядають крізь конкретні норми права.

Важливим орієнтиром для затосування норм права є Національна стратегія захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року [192], що визначає спрямованість державної політики щодо збереження найкращих інтересів потерпілих дітей як особливої категорії громадян України, а також їх гарантій.

Серед різних поглядів учених на цей час не існує уніфікованого підходу до визначення гарантій та його складників. До прикладу, О.М. Миколенко зазначає, що «кримінальні процесуальні гарантії як система правових засобів забезпечення успішного виконання завдань правосуддя й охорони законних інтересів усіх учасників кримінального провадження, забезпечуються і залежать від закріплених засад (принципів) кримінального провадження, які нерозривно пов'язані між собою та утворюють єдину систему» [138, с. 217]. Автор безпосередньо, передусім, пов'язує гарантії з засадами, й хоча ми підтримуємо цю позицію, все ж таки на засадах ґрунтується кримінальний процес, який доповнюють інші складники.

Водночас у своїй дисертації Ж.В. Удовенко вказує на те, що вчені намагалися сформулювати однозначні поняття гарантій, виокремити один вагомий засіб забезпечення гарантій. До прикладу, як гарантії розглядають: норми кримінального процесуального права, права учасників кримінального провадження, процесуальні обов'язки посадовців й органів, що здійснюють кримінальне провадження. Такий підхід до визначення понять гарантій негативно позначається і на практичній діяльності, що виявляється в

невпорядкованому, вибірковому використанні наявних кримінальних процесуальних гарантій, як наслідок – неефективне виконання завдань кримінального провадження. Зазначене засвідчують результати анкетування слідчих Національної поліції, з яких 54,1 % процесуальними гарантіями вважають певний окремий процесуальний засіб, 44,3 % – цілісну систему процесуальних засобів, а 1,6 % респондентів із цього питання мають іншу думку [258, с. 99].

На нашу думку, виключно гарантії в своїй системі спрацьовують на синергетичний характер кримінальних процесуальних відносин, роблять їх дієвим механізмом реалізації прав осіб у кримінальному провадженні.

Водночас цікавою є позиція О.В. Щиголь, який запевняє, що «...якщо норма закріплює умову, котра покликана забезпечувати здійснення певного права, однак на практиці її виконання породжує труднощі або ж є неможливим, гарантією таку умову назвати складно. Це означає, що гарантія є недостатньо дієвою, декларативною чи свідчить, що умова взагалі не є, власне, гарантією» [280, с. 24].

Ми цілком підтримуємо слушну позицію автора та відносимо морально-етичні засади права до гарантій реалізації прав потерпілих дітей. Ми вбачаємо, що мораль як база для поєднання нормативно-правового та діяльнісного підходів є визначальною.

До гарантій захисту у кримінальному процесі прийнято відносити засади, як визначальні стрижні, що є фундаментом реалізації феномену захисту. Саме феномену, оскільки явище набуває рис індивідуальності в кожній окремій ситуації з дитиною.

На нашу думку, морально-етичні засади кримінального провадження складають внутрішню мораль права. При цьому нас цікавить не логічне розмежування права від моралі, а розроблення та впровадження принципів, що здатні направляти цілеспрямовані зусилля всіх людей на реалізацію захисту дітей, їх психічного та фізичного здоров'я.

Для забезпечення реалізації інституту прав дітей важливим вектором держави є розуміння міжгалузевості реалізації таких засад кримінального процесу. Навіть питання досудового розслідування неможливо визначити лише користуючись положеннями КПК України, адже багато питань виходять за межі зазначеної галузі права, створюючи тісний конгломерат міжгалузевого змісту та спрямованості, психології та соціології, етики та філософії тощо.

На нашу думку, це створює синергетичний ефект в діяльності із захисту прав потерпілої дитини, наголошуючи на унікальності існування конкретної дитини в середовищі, створенні належних умов виховання, розвитку, життя як всіх в цілому, так і кожної конкретної дитини відповідно до її досвіду та світосприйняття, ставлення до того, що було скоєне проти неї тощо.

Так, на підтвердження нашої позиції наведемо таке. У Стратегії Ради Європи із прав дитини на 2022-2027 роки: «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства» визначається, що «Стратегія потрібна для розв'язання складних міжгалузевих проблем. Однієї з перешкод ефективного захисту прав дитини є тенденція до ізольованої роботи, що спостерігається на всіх рівнях – міжнародному, загальноєвропейському, національному, регіональному й місцевому. Завдяки залученню всіх ключових зацікавлених сторін стратегія здатна ефективно вирішувати багатогранні проблеми й чітко визначати функції всіх учасників. Тому глибока політична відповідальність і належне управління разом із виділенням достатньої кількості ресурсів і широкою поінформованістю суспільства про права дитини є основоположними аспектами, які забезпечують розуміння статусу дітей як повноцінних суб'єктів прав і ставлення до них відповідним чином [242].

Отже, для теорії кримінального процесу важливим є визначення нових морально-етичних засад кримінального провадження як таких, що складають гарантії захисту прав дітей. Першим серед них, на нашу думку, повинен бути принцип синергії, що полягає в об'єднанні зусиль не лише дотичних правоохоронних органів, а й ще інших органів державної влади із обов'язковим залученням психологів. На сьогодні модель «Барнахус» та

«Барнахус+» для цих потреб є найбільш актуальною, оскільки дозволяє буквально в одному приміщенні вирішити всі поставлені виклики.

Безумовно, будь-яка засада як гарантія повинна бути чітко врегульована законодавством, а мораль є внутрішнім стрижнем будь-якої норми. З урахуванням цього, варто згадати, що О.В. Мельник в роботі «Моральні засади доказування у досудових стадіях кримінального процесу» зазначала, що «моральні норми містяться в суспільній свідомості та можуть існувати у вигляді принципів, понять, ідей, оцінок. Відповідно немає ніяких вимог до їх форми, текстів з приводу моралі. Тут важливо підкреслити, що такого роду тексти створюються саме «з приводу» моралі,» а не містять моральних норм, тому що останні за своєю природою можуть не мати текстуального закріплення, документального характеру» [126, с. 15].

З огляду на це, запропонований принцип синергії як моральної засади кримінального провадження, може уявляти собою базову необхідність у об'єднанні зусиль різних відомств та організацій з метою захисту прав дитини особливо в умовах воєнного стану та щодо дітей з особливими потребами, про що свідчать опитані нами 82 % респондентів.

Як зазначає О.В. Мельник, «глобалізація, зміна технологій, перехід до інформаційного суспільства, утвердження пріоритетів сталого розвитку, інші властиві сучасній цивілізації риси зумовлюють розвиток моральних якостей як головну мету, ключовий показник і основний важіль сучасного прогресу» [126, с. 16].

Усвідомлення морального виміру є необхідністю сучасного світу. Питаннями високої моральної поведінки учасників, які ведуть кримінальний процес, завжди приділялася увага законодавця. А в умовах воєнного стану, коли загальна тривожність суспільства тільки росте та потерпілих дітей, дітей з особливими потребами та сиріт стає дедалі більше, нових рис набуває освіта не лише правоохоронців. Так, у розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2024-

2026 роки» зазначається, що важливо спрямування на отримання життєвих компетентностей та гармонійний розвиток людини як особистості, її талантів, розумових і фізичних здібностей, *виховання високих моральних якостей громадян* [193].

Як зазначає О.В. Щиголь, в теорії права та науці конституційного права гарантії концептуально розглядаються як засоби (умови, способи, механізми, інститути тощо), котрі, впливаючи на певний об'єкт, забезпечують його функціонування, приводять у дію, убезпечують від порушень, усувають негативні наслідки останніх. На нашу думку, приблизно у такому ж значенні гарантії необхідно розглядати й у кримінальному процесуальному праві [280, с. 17].

У своїх працях відомий педагог, письменник, автор багатьох праць, що формують особистість, врешті-решт, людина, яка, в прямому сенсі слова, віддала своє життя за дітей, відмовившись полишати гетто без них, визначила, що найгрубішою помилкою варто вважати розуміння, що педагогіка є наукою про дитину, а не про людину. Також Януш Корчак вказував, що сто дітей – сто людей, які не колись там, а вже зараз люди. Не маленький світ, а всесвіт, не малих, а великих..., найважливіших людських цінностей, гідностей, якостей, устремлінь та бажань.

Отже, захист прав дітей відбувається як предтеча формування захисту прав людини. Це є лакмус подальших дій, що спрямовані на захист людини, початок високої ідеї, що справедливо вважається пріоритетною в Україні. Особливо наразі, під час воєнного стану, відбувається особливе об'єднання зусиль усіх відомств для допомоги/захисту дітей, розпочинаючи від надання послуг в сфері освіти.

Вчені зазначають, що «на найвищому державному рівні створюється «ударний механізм» синергетичного походження. Синергетичний підхід під час розв'язання кримінальних процесуальних проблем досягається шляхом «впливу» зовнішніх факторів не лише на кримінальну процесуальну діяльність, а й на ситуацію, що породжує самі кримінальні правовідносини. У цьому

аспекті основні зусилля всіх об'єднаних в єдине ціле організацій повинно приділятися превенції, що має привалювати над розслідуванням кримінальних правопорушень» [170, с. 260].

Інші вчені визначають особливу турботу та акцентують увагу на тому, що «діяльність уповноважених суб'єктів спрямована на захист та відновлення порушених прав та інтересів дитини й здійснюється за наступними напрямками: 1) захист прав та інтересів дітей, які отримали статус внутрішньо переміщеної особи; 2) захист прав та інтересів дітей, які залишились на тимчасово окупованих територіях та на територіях де ведуться активні бойові дії; 3) захист прав та інтересів дітей, які знаходяться за межами території України» [68, с. 15].

За даними ООН на кінець 2023 р. 6,33 млн. українців покинули Україну через війну, а за даними Євростату у країнах ЄС статус тимчасово захисту отримали 4 240 000 українців, 33,4 % від загальної кількості біженців складають діти [4].

На нашу думку, варто визначити, що цей перелік пріоритетів може бути розширений за рахунок внесення в перелік ще однієї категорії, а саме – дітей, які знаходяться на території України, оскільки значна частина українських дітей не виїхала за межі країни. Водночас, діти, які не є громадянами України, але знаходяться на її території, також потребують захисту не лише на словах. Вони перебувають під постійними обстрілами, атаками, їх психологічний стан вимагає звернути на них увагу. Водночас вони стають жертвами багатьох кримінальних правопорушень різних видів. Саме неповнолітні сьогодні є тим фундаментом майбутнього, що повинен бути збережений в першу чергу. Діти мають пріоритет щодо дорослих щодо першочерговості збереження їх прав через неможливість самотійно себе захистити, інколи проявити думки так, щоб було зрозуміло, чим можуть викликати протиправні дії відносно себе.

На нашу думку, такий підхід обумовлений психологічними особливостями криз дітей. Пріоритетність прав дитини над звичайною дорослою людиною очевидна, оскільки труднощі, з якими стикаються підлітки,

не завжди ними долаються. Дорослі більш схильні до розв'язання нагальних проблем, в них більша здатність до їх подолання.

Як запевняє Д.С. Максименко, «багато підлітків безболісно проходять труднощі (кризи), але не всі...в усіх документах про безпеку і благополуччя дітей як державній проблемі підкреслюється необхідність *профілактики кризи в дітей*» [122, с. 7].

Для кримінального процесу щодо реалізації захисту прав потерпілого неповнолітнього здобутки психологів мають неабияке значення, оскільки кризи у дітей можуть бути наслідком як вже скоєних протиправних дій щодо дитини, так і власних провокуючих дій, що можуть викликати протиправну поведінку щодо нього.

Тому про труднощі (кризи) дітей зупинимося окремо. І самим цікавим в цьому контексті є розуміння деструктивної поведінки дитини-потерпілої, що викликає, врешті-решт, щодо себе несприятливі дії інших.

Термін «деструкція» відповідно до тлумачного словника – це порушення або руйнування нормальної структури чого-небудь [16].

Водночас Д.С. Максименко визначає деструкцію як «відсутність навичок, необхідних для подолання проблем в житті. Але навіть «погана» поведінка відбувається при виробленні навичок, але «неправильних», помилкових. Для того, щоб з'явилася бажана поведінка, необхідно соціальне навчання, якому можна навчити» [122].

Водночас варто розуміти, що уповноважені в досудовому розслідуванні представники правоохоронних органів та психологи повинні мати спеціалізацію по віковій психології дитини, кваліфікація в цьому питанні є вирішальною, про що свідчать роботи видатних вчених [5, с. 175].

Ми повністю розподіляємо таку позицію вченої, і хоча виховання дитини належить батькам, а лише потім – навчальним закладам, вбачаємо пріоритетним виховання дітей всіма дотичними до них суб'єктами в контексті змісту ч. 1 ст. 3 Конституції України, де закладено, що «людина, її життя і

здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [98].

В етиці, науці про мораль, «золотим правилом», що є відображенням високих людських цінностей, є біблійна заповідь, що є мірилом вищевказаного положення Основного закону України: «Тож усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть і ви. Бо в цьому Закон і Пророки» [59].

Зрозуміло, що розвиток в соціумі протягом всього життя змінюється. Культура, а також зовнішні фактори здійснюють вплив на всі сторони життя дитини. А в умовах воєнного стану та економічних позбавлень діти, в першу чергу, відчувають один із різновидів стресу, що не буває при нормальних сприятливих життєвих обставинах. Наприклад, дитина, яка змінила місто проживання, відчуває такі труднощі: проблему прийняття її в іншому середовищі, подолання ворожості, вироблення нових культурних навичок тощо. У такому стані дитина легко може спровокувати злочинні дії проти себе, якщо буде поводити себе виключно по «своєму уставу». Її вчинки можуть бути різкими, ніби вона підіймає «революцію».

У своїх доробках вчені в галузі психології визначають, що вчинки з'являються під час сполучення внутрішніх та зовнішніх джерел мотивації. Одна з теорій мотивації, яка може пояснити деструктивну поведінку підлітків, – *теорія перемежованих станів*. Суть її в тому, що існують переходи від одного до іншого протилежного стану, між якими існують протиріччя [122, с. 11].

До прикладу, *аутичний стан протирічить аллоїчному*, тобто буквально спочатку відповідно піклування про себе та пізніше – піклування про інших; спочатку егоцентричний – пізніше ототожнює себе з іншими або зосереджений на власних відчуттях, а пізніше – на відчуттях інших. Другою парою перемежованих станів є: *конформістський-нетативістський*. Мають такий вигляд: під час конформістського основні прояви – це покладливість, врахування правил, люб'язність, бажання знайти своє місце в суспільстві і бути з усіма заодно. Водночас під час нетативістського є ознаки непокори, бажання порушувати правила, гнівливість, недотримання сталого порядку, бажання бути

незалежним. Третя пара перемежованих станів: *власнісний-співчуваючий*. Перший стан має риси: орієнтація на застосування влади, сили; життя для нього – боротьба; жадає панування. Протилежний йому стан має риси: орієнтування на прояв турботи та піклування; життя для нього – це співробітництво; бажає ніжності та ласки. І остання пара станів, що суперечать одне одному, це *цілеспрямований та нецілеспрямований*. Перший стан передбачає: серйозність, орієнтація на мету, уникає занепокоєння, бажає прогресу досягнень. Другий стан передбачає: грайливість, орієнтацію на процес, шукає задоволення, бажання насолоди.

Ці перемежовані стани не є статичними, під впливом обставин зовнішнього світу вони здатні бути динамічними. У зв'язку з чим, найголовніше завдання – виявити мотив дитини. Саме він лежить в основі стану, в якому він знаходиться. Саме тому теорія перемежованих станів дозволяє зрозуміти, що мотивація дитини визначається мотиваційними станами.

Для розслідування кримінального провадження визначення мотиву поведінки є однією з обставин, що підлягають обов'язковому доказуванню, тобто має закріплення в ч. 1 п. 2 ст. 91 КПК України, а саме «винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, *мотив* і мета вчинення кримінального правопорушення» [107].

Деструктивна поведінка потерпілої дитини, що може спровокувати негативні наслідки щодо самої дитини, має прояв в результаті конфлікту між різними психологічними структурами. У такому випадку механізми психологічного захисту неефективні.

Як відомо, тривожні стани є результатом неможливості розв'язання внутрішніх конфліктів. Кожний дотичний до дитини на тому чи іншому етапі її життя повинен розуміти, що дитина використовує процес витеснення для того, щоб справитися з конфліктами. Тому робота з аналізу стану дитини має метою з'ясування чіткого розуміння відношення справжніх симптомів та їх джерел з минулого. Будь-яка уповноважена особа зробить спробу в такому випадку

відтворити витиснуті спогади з метою розібратися в усіх хворобливих почуттях та, врешті-решт, успішно вирішити конфлікт.

У психоаналізі Зигмунда Фрейда існують різні методики, зокрема вільні асоціації, аналіз опору, аналіз сновидінь, аналіз перенесення та контрперенесення.

Для кримінальних процесуальних відносин більш цікавою є методика вільної асоціації. В науці криміналістиці вона має назву «вільна розповідь».

Метод вільних асоціацій полягає в тому, що дитина вільно висловлює всі думки, які приходять на думку. Свідомого контролю чи фільтрації під час вільної асоціації не відбувається.

Як зазначає Д.С. Максименко, така практика вивільнення полягає в тому, що дитині пропонується розслабитися і дати можливість текти вільним потоком тому, що виникає в нього в пам'яті, при цьому він розповідає про виниклі думки, бажання, відчуття, образи. Вільні асоціації задані і не випадкові. Завдання психолога – з'ясувати, де вони беруть початок, і установити закономірності, адже спочатку така практика називалася «лікування розмовами». Будь-яка емоційна розрядка за допомогою цієї процедури називається *катарсисом*. Як правило, деструкції лежать у далекому дитинстві, пов'язані з образами на близьких за брак любові й взаєморозуміння [122, с. 13].

Як бачимо, відносини між психологом та дитиною-потерпілою у кримінальному процесі можуть бути тим місточком, що вплине на подальше життя та спілкування з навколишніми, формування відносин як в особистому житті, так і на роботі та у побуті.

На питання: чи можлива психотерапія під час допиту неповнолітнього потерпілого вчені Мельник О.В. та Попович М.В. прийшли до висновку, що для кримінального процесу психотерапія не може бути завданням, проте психотерапевтичний ефект все ж таки повинен бути присутнім. Вчені визначають кризи розвитку дитини, акцентують увагу на невтручанні в психіку дитини, мінімізацію допитів чи будь-якого іншого спілкування. Вони зазначають, що «кульмінацією можливого втручання у психіку дитини є допит.

І якщо намагання *терапевтично* вирішити завдання, що покладаються на нього розслідуванням, то мета буде виправдана коректними методами. Адже відомий вислів про те, що мета виправдовує засоби, не є абсолютним, а у питаннях моральності та ставленні до дітей під час кримінального провадження – є категорично несправедливим і неприпустимим. Неможливо дитячу «сповідь» розглядати як спосіб розв'язання завдань кримінального провадження. Доцільно шукати інші способи здобуття доказової інформації, ніж той, що отримується завдяки допиту. Безумовно, це прямий, але чи правильний шлях? Кожен здатен чесно відповісти собі сам...» [168].

Отже, ми повільно перейшли до обговорення ролі психолога та доцільності тих масштабних змін, що відбулися останнім часом в Україні щодо запровадження пілотного проєкту з метою захисту прав дітей.

Мова йде про наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01 черв. 2023 р. № 150/445/2077/5/187 «Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини у практичну діяльність» [184].

Відповідно до цього Порядку пропонується залучати до кримінального провадження, незалежно від віку неповнолітнього, *психолога*, що має відповідну фахову кваліфікацію, зокрема психологів системи освіти, соціальної сфери та поліції (враховуючи міжнародні стандарти щодо їхньої кваліфікації – дитячі психологи); *за потреби залучати їх як спеціалістів* [184].

Водночас чинний КПК України містить положення, відповідно до яких уповноважена особа має право обирати між педагогом та психологом, наприклад, під час допиту. Так, у положеннях ст. 227 КПК України визначено, що «при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря» [107]. Як бачимо, і хоча в Україні вже стартував пілотний проєкт, що передбачає активну участь психолога у

кримінальних провадженнях за участю дітей, положення КПК України все ще містять редакцію, що передбачає вибір між психологом та педагогом, тобто існує варіативність, а не обов'язковість участі саме психолога.

На користь ідеї захисту прав дітей виступають багато вчених різних галузей права та психології.

Як зазначає І.С. Ганенко, «провідна роль у захисті та відновленні прав наймолодших українців покладається на суб'єктів захисту прав дітей, а саме, на працівників ювенальної превенції, саме вони повинні активно та на належному рівні забезпечуючи права дітей у таких надскладних умовах. Значна частина роботи повинна бути спрямована на надання дітям та їх батькам чіткої інформації про їхні права, процедури захисту та ресурси, доступні для них [34, с. 56].

Створення та робота ювенальної превенції в сучасних умовах є незамінною, вирішальною. Проте, як зазначає О.В. Мельник, «ще в 312 році римський імператор Костянтин Великий після перемоги розмістив на своєму прапорі слова «in hoc signo vinces». В якійсь мірі, якщо алегорично висловлюватися і пам'ятати, що «цим прапором ти одержиш перемогу», то стає зрозумілим, що держава, яка в своїй основі збереження першочерговими завданнями визнає захист своїх дітей, має «прапор перемоги» [34, с. 64]. Робота підрозділів ювенальної превенції в цьому розумінні є значущою, оскільки безпосередньо створена для потреб захисту прав дітей.

Якщо «лікування розмовами» дає поштовх до спілкування з потерпілою дитиною в межах слідчих (розшукових) дій, то очевидним є той факт, що будь-яке отримання показань повинно бути нетравматичним, тобто не повинно завдавати болю. На практиці доволі часто виникає ситуація неодноразового неофіційного спілкування з потерпілою дитиною ще до внесення відомостей до єдиного реєстру досудових розслідувань. Кожне таке непрофесійне спілкування – історія втрати та історія травми даної дитини. Тому, на нашу думку, наступною морально-етичною засадою кримінального провадження є вимога

безпечного спілкування, що дозволяє спілкування з дитиною лише уповноваженою на те особою.

Як зазначає у своїй роботі О.В. Мельник, посилаючись на думку Децима Юнія Ювенала, – «до дитини необхідно ставитися з найбільшою повагою»... та акцентує увагу на виключності ситуації, в якій наразі опинилися українські діти. Вона зазначає, що «воєнний стан відновляє розуміння значущості реалізації та дотримання прав дітей, особливо якщо ці діти стають потерпілими у кримінальному провадженні. Але, як завжди буває в перехідні етапи, під час змін парадигми існують проміжки, коли все в очікуванні та безліч ситуацій вирішується відповідно до моральних критеріїв, що є оціночними і в залежності від особи, яка приймає рішення, можуть варіюватися. Так, будь-який прояв моралі вимірюється або мораллю обов'язку або мораллю переконання на основі здобутого досвіду» [128, с. 230].

За результатами нашого дослідження та проведеним анкетуванням практичних працівників очевидним є той факт, що мораль переконання та мораль обов'язку співвідносяться між собою як загальне й часткове, створюють тісну інтеграцію між собою. Саме мораль обов'язку виникає завдяки моралі переконання. До прикладу, п. 7 розділу «Основні процесуальні аспекти» наказу про реалізацію пілотного проєкту щодо дітей унормовується необхідність *ініціювати заміну законного представника неповнолітнього у випадках*: 1) дії законного представника спрямовані на власні інтереси або суперечать інтересам неповнолітнього; 2) є інші обґрунтовані підстави: вчинення законним представником кримінального правопорушення; наявні відомості про заздалегідь не обіцяне приховування кримінальним правопорушенням іншим членом сім'ї або показання як свідки близької особи мають важливе значення у кримінальному провадженні; законний представник унаслідок своєї бездіяльності не реалізує повноважень, наданих йому законом, та/або зловживає ними; вибуття за межі країни на невизначений строк; клопотання законного представника для його заміни та інші причини, через які законний

представник не може виконувати свої повноваження (неявка на виклик слідчого, прокурора, відсутність відомостей про місцеперебування тощо) [184].

Із прикладами заміни законного представника неповнолітнього потерпілого можна ознайомитися в реєстрі судових рішень. До прикладу, ухвала від 30 серпня 2019 року Нововодолазького районного суду Харківської області за результатами кримінального провадження, внесеним до ЄРДР 23 травня 2019 року під № 12019220390000202 щодо домашнього насильства [259].

У межах судового розгляду цього кримінального провадження законний представник малолітнього потерпілого заявила, що ніякої заяви до органів поліції про домашнє насильство відносно свого сина не писала та відмовляється від підтримання обвинувачення в суді. Водночас прокурором було заявлене клопотання до суду про заміну законного представника (матері) на представника органу опіки та піклування Нововодолазької районної державної адміністрації, оскільки інтереси законного представника суперечать інтересам та правам неповнолітнього потерпілого. Разом із тим, законний представник (матір) та обвинувачений заперечували проти задоволення клопотання прокурора, оскільки вважали, що тільки мати як законний представник може представляти інтереси потерпілої дитини. Захисник обвинуваченого, посилаючись на те, що проти волі підзахисного йти не може, просив суд у задоволенні клопотання прокурора відмовити. В результаті, суд виніс рішення про задоволення клопотання прокурора про зміну законного представника потерпілої дитини (матері) на представника органу опіки та піклування в особі Служби у справах дітей Нововодолазької районної державної адміністрації Харківської області [259].

Відповідно до ст. 31 «Основні заходи захисту» Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (ратифіковану Україною 20.06.2012) зазначено, що необхідно забезпечити уникнення контакту між жертвами та правопорушниками в суді та приміщеннях правоохоронних органів, окрім випадків, коли компетентні органи

встановлять інше в найкращих інтересах дитини або коли розслідування чи провадження вимагають такого контакту [94] .

Водночас в цій самій статті визначено, що «кожна Сторона передбачає можливість для судових органів призначати спеціального представника для жертви тоді, коли згідно з національним законодавством вона може мати статус Сторони в кримінальному провадженні, й тоді, коли особам, які несуть батьківську відповідальність, заборонено представляти дитину в такому провадженні через конфлікт інтересів між ними та жертвою» [94].

Це і є прикладом морального імперативу в дії. До речі, у своїй практиці 23 % опитаних нами респондентів зазначили, що здійснювали заміну законного представника в інтересах дитини. Це доволі високий показник свідомого ставлення до всесвіту дитини, її ментального здоров'я.

Отже, можна зробити висновок про реалізацію захисту прав потерпілої дитини, що виникла у складній життєвій ситуації, де фактично мати дитини повинна була обирати між чоловіком та своєю дитиною. Отож, мораль переконання втілюється в мораль обов'язку, тісно з нею переплітається та реалізує переконання в обов'язок захисту інтересів прав все ж таки *потерпілої дитини. Це, своєю чергою, свідчить про абсолютну перевагу у збереженні прав дитини стосовно прав обвинуваченого. Водночас, це є гарантією забезпечення прав потерпілої дитини.*

У зв'язку з наведеним вище, наступною морально-етичною засадою, що виступає гарантією є *засада поєднання моралі переконання з мораллю обов'язку службової особи у захисті прав потерпілої дитини.*

Наступним цінним моментом для розроблення рекомендацій задля захисту прав потерпілих дітей є, на нашу думку, теорія розвитку моральності. Автор дослідив проблеми діагностування рівня розвитку моральної свідомості дорослих та дітей. Ознайомившись з його теорією, можна виділити ряд закономірностей розвитку моральності у дитини. Використовуючи ці знання надалі у спілкуванні з конкретною потерпілою дитиною, можливо

пришвидшити її адаптування та сформувані націленість на діалог, що може бути нетравматичний.

Отже, автором теорії розвитку моральності є Кольберг Лоренс [303]. Він довів, що розвиток дитини відбувається за 3 напрямками, що формують ієрархію, мають чітку послідовність: 1) направлення на авторитети; 2) направлення на звичаї та традиції; 3) направлення на принципи. Водночас з урахуванням цих напрямів автор сформував стадії розвитку моральності дитини [307].

Такими послідовними етапами розвитку моральності дитини є *перша стадія* – полягає у дотриманні правил моралі, розуміючи інститут покарання, звідти й поводитьсь добре; *друга стадія* – орієнтація на заохочення за правильні дії; *третьа стадія* – дотримання моралі лише для підтримання гарних стосунків з важливими людьми, схвалення іншими поведінки дитини; *четверта стадія* – реалізація правил у зв'язку з формуванням авторитету, доброї слави; *п'ята стадія* – прийняття зобов'язань перед близькими та оточенням; *шоста стадія* – сприяння загальному порядку, загальним цінностям та установкам, прагнення щось зробити для всесвіту та оточення, при цьому фокус уваги поцілений на світ, а не на себе [307].

Отже, умовно вищезазначені стадії можливо розподілити на три блоки: *доморальний рівень* – під час реалізації такого рівня розвитку дитина сприймає норми моралі як щось зовнішнє, не ототожнює їх із собою (перші дві стадії входять саме до цього рівня); *конвенційний рівень* – під час цього рівня розвитку дитина спрямована на залежність від зовнішніх факторів, відбувається нестійкість поглядів (третьа та четверта стадії входять саме до цього рівня) та *третій рівень* – *рівень автономної моралі* – спрямований на внутрішні зміни, формування своїх власних переконань та поглядів, формуванням власної совісті та рішучості (п'ята та шоста стадії представляють цей рівень).

Під час проведення слідчих (розшукових) дій з потерпілою дитиною варто враховувати віковий ценз. Іноді трапляється, що основна робота вповноважених осіб відбувається з батьками ще до початку проведення СРД з

дитиною. У випадках з деструктивною поведінкою дитини (коли вона у конфлікті з законом) причиною поведінки може бути відображення проблем в родині в цілому. Можливо, вона сама піддається насильству та сублимує свою енергію в такий незвичний спосіб. Разом із тим, перед тим як шукати причини настання негативних наслідків для потерпілої дитини, необхідно встановити що саме перед нами, який виклик – поведінка дитини є варіантом вікової норми поведінки чи, можливо, патологічне відхилення.

Не є таємницею, що всі діти розвиваються по-різному. Різні вроджені типи темпераментів, нервової системи, схильностей та здібностей. І хоча всі діти різні, все одно існують деякі закономірності поведінки під час різного вікового стану. Заведено вважати, що віковий розвиток людини складається із криз та відносно спокійних етапів. Незважаючи на те що існує багато думок щодо встановлення віку криз дітей, всі автори схиляються до думки, що саме в дитинстві людина відчуває найпотужніші та багаточисельні прояви криз. Водночас кожна криза має свою мету, вона повинна бути досягнута, а криза пройдена.

Для потреб кримінального процесу щодо спілкування з дитиною потерпіло ми виділили три складники, про які варто пам'ятати та враховувати під час досудового розслідування, щоб не зашкодити дитині ще раз (перший раз шкода була завдана кримінальним правопорушенням щодо неї).

Отже, уповноважена службова особа повинна розуміти:

- варіабельність індивідуального вікового психологічного розвитку;
- існування кризових вікових періодів, для кожного з яких відбуваються свої особливості;
- симптоми, схильності та особливості поведінки потерпілої дитини, які повинні викликати настороженість та привести її до психолога.

На нашу думку, наведений список не є вичерпним, але це основні орієнтири для того, щоб під час досудового розслідування не зашкодити дитині. Водночас особливо важливою гарантією морально-етичного змісту є отримання орієнтувальної інформації про дитину у вигляді її більш сильних рис характеру

та інтелекту. Через розуміння сильних сторін потерпілої дитини краще можливо знайти підхід до неї, зробити адаптацію успішною, дружньою і, як результат, допомогти їй та забезпечити захист її інтересів.

Серед 33 % опитаних нами практичних співробітників 33 % заявили, що хотіли би пройти курси з вікової дитячої психології, оскільки це важливо.

Водночас в Декларації прав дитини (принцип 10) зазначено, дитина...має виховуватися...у повному усвідомленні, що її енергія та здібності мають бути присвячені служінню на користь інших людей [55].

Звісно, орієнтування слідчого (чи іншої уповноваженої особи) на особливості поведінки та характеру потерпілої дитини, є оціночною діяльністю, особливою категорією етики, науки про мораль. Від правильно сформованого уявлення про «умови, дружні до дитини» самої уповноваженої особи залежить захист конкретної дитини, її психічний, а, отже, й фізичний стан.

Видається, основною моральною вимогою до уповноваженої службової особи, яка веде процес, є необхідність реалізувати морально-етичну вимогу *Primum non nocere* (з [лат.](#), дослівно – найперше – не зашкодь). Повнота та міра, в якій буде реалізовуватися ця моральна засада є абсолютним імперативом прояву моралі у кримінальному провадженні. Щодо потерпілої дитини такий принцип є гарантією реалізації її прав.

2.2. Забезпечення окремих правових засад у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» від 1 червня 2020 р. № 585 затверджено Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження [183].

Адресатами такого звернення є: Міністерство соціальної політики, Міністерство освіти і науки, Міністерство охорони здоров'я та Міністерство внутрішніх справ. Характер та зміст постанови визначають механізм взаємодії дотичних органів державної влади, закладів освіти, охорони здоров'я, всіх закладів та установ під час забезпечення соціального захисту потерпілих дітей на етапі виявлення, розгляду звернень та повідомлень про таких дітей, гарантування їх безпеки, а також надання належної допомоги. У цьому аспекті постанова є спробою держави віддати належне місце у формуванні інституту захисту прав дітей, що стає можливою завдяки тісній співпраці та консолідації зусиль на різних рівнях, про що ми зазначили в підрозділі 2.1., акцентуючи на поєднанні зусиль щодо захисту прав дітей.

Віддаючи належне місце у формуванні політики держави, під час захисту прав дітей, різним її органам, визначається, що їх діяльність поцілена на реалізацію дотриманням таких принципів: «повага до честі, гідності дитини та неупереджене ставлення до неї; забезпечення пріоритетності прав, інтересів та безпеки дитини під час здійснення заходів її соціального захисту; належна увага до складних життєвих обставин кожної дитини; недопущення дискримінації дитини; урахування думки дитини під час розв'язання питань, що її стосуються; забезпечення конфіденційності інформації про дитину, що перебуває у складних життєвих обставинах, осіб, які її виявили, з дотриманням

вимог [Закону України](#) «Про захист персональних даних»; ефективна взаємодія суб'єктів між собою та з інститутами громадянського суспільства» [183].

Для сфери застосування кримінального процесуального закону зазначені вище принципи є вступними, вони складають підґрунтя для застосування галузевих засад.

Розберемося зі зазначеними принципами у їх взаємозв'язку з окремими положеннями КПК України.

Повага до честі, гідності дитини та неупереджене ставлення до неї.

Відповідно до етимології слова термін «повага» означає «шанобливе ставлення, засноване на визнанні чийх-небудь переваг» [71].

Згідно з Декларацією прав дитини «дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження» [55].

Відповідно до ст. 16 Конвенції ООН про права дитини «жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права... або незаконного посягання на її честь і гідність» [95].

Категорії «честь» та «гідність» вирізняються так. «Честь – це репутація, що викликає повагу оточуючих. А гідність – самоповага людської особистості як морально-етична категорія» [204].

Прикладом порушення положень ст. 3 Конвенції (заборона нелюдського та такого, що *принижує гідність*, поводження) є рішення ЄСПЛ у справі «Р.Б. проти Естонії» (R.V. v. ESTONIA, application no. – 22597/16). Сторона скаржилася на неефективний захист з боку держави щодо розслідування кримінального правопорушення (сексуального насильства), вчиненого щодо заявниці її батьком, який був виправданий через порушення процесуальних правил збирання доказів [291].

Проте, Суд, зробив висновок, що спосіб, у який кримінально-правові механізми в цілому були реалізовані у цій справі, є недосконалим, що призвело до вирішення справи на основі процесуальних підстав та, відповідно, порушення позитивних зобов'язань держави щодо виконання статей 3

(заборона нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження) і 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) Конвенції в контексті відсутності ефективного правового захисту від сексуального насильства.

Водночас для ефективного захисту прав дітей відповідно до міжнародних стандартів важливо забезпечити їхні показання на всіх етапах кримінального процесу. Закон Естонії, що стосується попереджень свідків щодо їх відповідальності, не робить різниці між свідками за їхнім віком і, отже, не передбачає винятків для дітей-свідків. У зв'язку з цим, Суд зазначає, що відповідно до Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини, *існування менш суворих правил щодо надання свідчень дитиною не повинно само по собі зменшувати значення, яке приділяється самим показанням дитини*. У цій справі свідчення заявниці було визнано неприйнятними саме через суворе застосування процесуальних норм, які не робили різниці між дорослими та дітьми. Результатом розгляду судом цього провадження стало те, що батько дитини був виправданий через порушення процесуальних правил збирання доказів.

На етапі апеляційного провадження суддя вважав, що свідчення потерпілої дитини були отримані з порушенням двох істотних вимог кримінального процесу: 1) дитину не повідомили про її обов'язок говорити правду, щоб вона могла зрозуміти наслідки своїх свідчень для свого батька; 2) дитину не повідомили про її право не давати свідчень проти своїх близьких родичів. А пізніше, під час звернення до Верховного Суду обвинувачений акцентував, наголошуючи на суперечливості та недостовірності доказів і стверджуючи, що було допущено кілька порушень кримінального процесу, включно з тими, на яких наголошує окремий суддя апеляційного суду.

23 жовтня 2015 року Верховний Суд скасував рішення окружного суду та апеляційного суду та виправдав батька заявниці. Суд постановив, що оскільки засудження обвинуваченого вирішальною мірою ґрунтувалося на показаннях потерпілої дитини, важливо суворо дотримуватися правил допиту потерпілих [291].

Разом із тим, позиція Європейського Суду з прав людини в цій справі полягає в тому, що він підкреслив, що на держави покладається обов'язок прийняти процесуальні норми, які гарантують і захищають свідчення дітей (G.U. проти Туреччини, № 16143/10, § 73, 18 жовтня 2016 року).

Баланс між морально-етичними та правовими засадами є визначальним. І хоча в судових інстанціях Естонії по цьому провадженню винесено вирок не на користь заявниці, що було спровоковано дефектом застосування правових норм, все ж таки ЄСПЛ в своєму рішенні виніс протилежне рішення, що свідчить про захист прав дитини у кримінальному провадженні.

забезпечення пріоритетності прав, інтересів та безпеки дитини під час здійснення заходів її соціального захисту

Варто розглядати цю засаду окремо по частинам. Отже, щодо *пріоритетності прав дитини* запропонований М. Поповичем принцип «дитиноцентризм» вартий внесення його в перелік засад кримінального провадження.

Автором пропонується, що термін «дитиноцентризм у кримінальному провадженні» означає, що найкращі інтереси дитини в кримінальному провадженні мають бути першочерговими та пріоритетними. На свою підтримку він нагадує норми Комплексної стратегії проти насильства, відповідно до положень якої «комплексна система» для захисту дітей: 1) розміщує дитину в центрі системи; 2) розміщує найкращі інтереси дитини в основі системи; 3) працює на сприяння, захистом та реалізацією прав дітей на захист, як це передбачено в Конвенції про права дитини; 4) приділяє особливу увагу правам вразливих груп, таких як діти, позбавлені волі, та діти, які перебувають у конфлікті із законом; 5) забезпечує, щоб всі основні учасники та системи – освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, правосуддя, громадянське суспільство, громада та сім'я – діяли для захисту та підтримки дітей [92; 169, с. 84].

Пізніше, в монографії автори пропонують зміст засади дитиноцентризму викласти в такій редакції:

«Права дитини повинні бути дотримані незалежно від його процесуального статусу.

Підставами для проведення допиту малолітньої або неповнолітньої особи потерпілого чи свідка є наявність достатніх відомостей, що вказують на досягнення його мети, але з урахуванням інтересів дитини.

На вимогу сторони кримінального провадження слідчий суддя зобов'язаний провести допит малолітнього або неповнолітнього підозрюваного, свідка чи потерпілого під час досудового розслідування.

Для допиту малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого під час досудового розслідування може бути проведене виїзне судове засідання.

Під час досудового розслідування за участю малолітнього або неповнолітнього очевидця прокурор приймає рішення у вигляді постанови про визнання особи потерпілою у кримінальному провадженні.

Для допиту в порядку ст. 225 КПК України може бути допущений слідчий суддя, який пройшов обов'язкову сертифікацію» [167].

Ми повністю підтримуємо позицію та на користь запропонованих позицій наведемо нещодавно прийняті положення ЗУ «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», що був прийнятий 22 травня 2024 року, в якому зазначається про внесення змін в ст. 269 «Потерпілий», де вказується, що в випадках вчинення адміністративних правопорушень (ст. 173-2 та 173-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення) було вчинено у присутності дитини, то вона буде визнана потерпілою незалежно від того, чи було їй заподіяно шкоди кримінальним правопорушенням [181].

Про травматичність дитини навіть від побаченого правопорушення, не лише від того, коли дитина сама безпосередньо стає потерпілим, зазначено в багатьох працях різних вчених. Саме у дітей відбуваються кризи підліткового

періоду. Якщо дитина в кризі, та ще й бачить щось протиправне, це неминуче призводить до поглиблення травми, думок про найстрашніше.

На питання чи необхідно внести подібні дебютні позиції до КПК щодо визнання дитини потерпілою у разі, коли вона є очевидцем кримінального правопорушення, більшість респондентів відповіли позитивно – 54 %.

Як зазначала Т.В. Дуткевич, хоча кризи підліткового віку пояснюються психологами по-різному, все ж таки всі вони є неминучими, є обов'язковими. Водночас криз можливо мінімізувати. Посилаючись на думку Т.В. Драгунової та Д.Б. Єльконіна, запевняє, що вона активізується лише тоді, коли дорослі не змінюють своєї поведінки у відповідь на появу в дитини прагнення до нових форм взаємин із навколишніми. Водночас проаналізувавши М. Мід та Р. Бенедикт, можна говорити про те, що наявність кризи обумовлене соціальними обставинами [58, с. 373].

На нашу думку, можливість бачити протиправну поведінку дитиною, незалежно від того, щодо кого вона була направлена, і є однією з тих обставин, про які стверджують психологи. Тобто кримінальне правопорушення здатне спричинити дитині кризу, її підтримувати, жити та, відповідно, завдати подальшої шкоди від того стану, в якому дитина опинилася: страх, відчай, сором, нездатність справитися, буквально неможливість «підвестися на ноги».

У зв'язку з цим, актуальним стає практика суду про важливість фізичного та ментального благополуччя дитини в огляді судової справи № 450/1146/14-к «Щодо правової кваліфікації заподіяння психологічної травми за ст. 166 КК України».

Суть справи полягає в тому, що вироком суду ОСОБА_8 визнано винуватим та засуджено за те, що він упродовж 2012-2013 років у с. Оброшино Пустомитівського району Львівської області злісно ухилявся від виконання обов'язків по догляду за неповнолітньою донькою ОСОБА_7. Зокрема, вчинив сімейну сварку, кричав, ображав та погрожував своїй дружині ОСОБА_9 у присутності доньки ОСОБА_7, яку примушував бути присутньою під час конфлікту, від чого у неї виник шок і вона близько 2-х годин переховувалась у

підсобному приміщенні, а потім втекла до лісу, де її було знайдено. Пізніше та систематично ОСОБА_8 вчиняв подібні дії, тобто продовжував кричати й погрожував дружині фізичною розправою, внаслідок чого вона й ОСОБА_7 зачинились в іншій кімнаті, а ОСОБА_8 продовжив образи, від чого в ОСОБА_7 виник шоковий стан, який тривав до 18:00, та після якого у неї почали виникати **думки про самогубство**, стреси, у зв'язку із чим вона розпочала лікування медикаментозне та у психолога та психіатра. Ще пізніше він кричав перед людьми на дружину та доньку, погрожував фізичною розправою, називав ОСОБА_7 «продажною», оскільки остання хотіла жити тільки зі своєю мамою, у зв'язку із чим у потерпілої погіршився стан здоров'я та вона знову розпочала медикаментозне лікування. Через декілька місяців дитина знову втекла з дому, але вже роздягнутою через те, що він погрожував та вигнав з хати, розмахував руками та говорив, що вона не його дочка. Дитина втекла до лісу, де через пів години її знайшла матір та вони обоє перехувались у будинку класного керівника ОСОБА_7, побоюючись повертатися додому.

У результаті систематичний психологічний тиск та приниження зі сторони батька ОСОБА_8 призвів до виникнення у його доньки неповнолітньої ОСОБА_7 *змішаного тривожно-депресивного розладу та специфічної ізольованої фобії (боязні батька)*. Ці розлади не були вродженими. Ця психотравма відноситься до середнього ступеня тяжкості за ознакою тривалого розладу здоров'я, тобто спричинила неповнолітній потерпілій ОСОБА_7 тяжкі наслідки.

Ухвалою Львівського апеляційного суду від 22 червня 2021 року вирок Пустомитівського районного суду Львівської області від 5 серпня 2019 року щодо ОСОБА_8 скасовано, а кримінальне провадження за ст. 166 КК закрито на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК), у зв'язку з відсутністю у діянні складу кримінального правопорушення. Натомість в результаті розгляду поданої касаційної скарги суд прийшов висновку окрема, посилаючись на відсутність у діях

ОСОБА_8 об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 166 КК, апеляційний суд указав, що вона може проявлятися лише у формі бездіяльності.

Суд зауважує, що батьки зобов'язані не тільки забезпечувати дитину умовами для проживання, навчання, побуту, дозвілля, як це вказав апеляційний суд, а й турбуватися про її фізичне, психологічний і соціальний добробут, бо найважливішим завданням батьків є здоровий розвиток дитини, який включає добре фізичне самопочуття, енергію, бадьорість; здатність витримувати фізичні навантаження, аналізувати проблеми та приймати зважені рішення, розуміти почуття свої та інших людей; уміння долати невдачі, керувати стресами, вчитися й отримувати задоволення від навчання; усвідомлення свого призначення і сенсу життя; сприйняття загальнолюдських цінностей; задоволення соціальним статусом і якістю стосунків з оточенням; ефективне спілкування та взаємодія з людьми тощо. Основною умовою розвитку дитини є здатність гармонійно *жити у змінних умовах* навколишнього середовища.

Отже, забезпечення дитини лише матеріальними засобами до існування не є свідченням виконання батьками своїх обов'язків. Обставинами, які вказують на злісний характер невиконання обов'язків з догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, можуть, зокрема, бути їх тривалість, системність, багаторазовість і так далі.

У цьому провадженні суд першої інстанції визнав доведеним, що дії ОСОБА_8 стосовно доньки були неодноразовими та викликали у дитини шок та таку реакцію, що вона на тривалий час зачинялася в кімнаті, переховувалась у підсобному приміщенні та у будинку класного керівника, тікала до лісу, боячись повертатися додому, у неї почали виникати думки про самогубство, стреси, у зв'язку із чим вона лікувалась у психолога й психіатра та медикаментозно.

Тобто кожна сварка ОСОБА_8 призводила до погіршення психічного здоров'я його доньки, що йому було відомо, проте він продовжував свої

протиправні дії, внаслідок чого ОСОБА_7 було спричинено тривалий розлад здоров'я.

Верховний Суд колегією суддів Касаційного кримінального суду прийшов до висновку, що апеляційний суд не надав належної оцінки фактичним обставинам провадження, неправильно з'ясував і визначив зміст норми, передбаченої ст. 166 КК, та не зазначив належних мотивів, з яких він виходив, постановляючи своє рішення про відсутність у діях ОСОБА_8 складу вказаного злочину, внаслідок чого ухвала Львівського апеляційного суду від 22 червня 2021 року не відповідає вимогам ст. 419 КПК, що є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону [173].

Це рішення Верховного Суду України визначає важливість збереження ментального здоров'я дитини, це одне з перших рішень в історії суду щодо захисту прав дітей та їх психологічної охорони.

Україна і без військових подій мала велику кількість кримінальних правопорушень щодо дітей, але війна збільшила такі ризики. Вчені, які дослідили реакції на стресові події запевняють, що «війна в Україні порушила відчуття безпеки та призвела до стресу, психологічні наслідки якого можуть загрожувати здоровому майбутньому... дітей. Пережитий травматичний досвід може стати причиною розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР). ПТСР – це екстремальна реакція на сильний стрес у разі загрози життю людини. *Частота виникнення ПТСР саме в момент надзвичайної ситуації низька. Зазвичай він починає проявлятися приблизно через шість місяців після травматичної події.* Якщо стрес має потужну й тривалу дію, наприклад, перебування в окупації, обстріли, повітряні тривоги тощо, то ймовірність розвитку ПТСР зростає» [283, с. 2].

Отже, можна зробити висновок, що будь-яке кримінальне правопорушення під час війни щодо дитини подвоює свій негативний відбиток на її психиці, оскільки військові часи надають закладку та самі по собі несуть травматизацію. Морально-етичні засади цих воєнних часів змушують приймати

відповідні рішення, змінювати законодавство щодо захисту прав потерпілої дитини якнайшвидше.

Водночас варто виділити те, що впливає на практику застосування законодавства правоохоронними органами та судом під час своєї діяльності щодо цього принципу.

Міжнародними актами, що мають *рекомендаційний* для України характер щодо **ООН**: Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»); Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням («Токійські правила»); Керівні принципи ООН стосовно попередження злочинності серед неповнолітніх осіб («Ер-Рядські керівні принципи»); Правила ООН стосовно захисту неповнолітніх осіб, яких позбавлено волі («Гаванські правила»); Зауваження загального порядку № 10 (2007) Комітету ООН з прав дитини «Права дітей у системі юстиції щодо дітей»; Зауваження загального порядку № 14 (2013) Комітету ООН з прав дитини *«Про право дитини на забезпечення пріоритету її найкращих інтересів»*.

Міжнародними актами, що мають *рекомендаційний характер* для України щодо **Ради Європи**: Методичні рекомендації Комітету міністрів Ради Європи *про правосуддя доброзичливе до дитини* (2010 р.); Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про правила Ради Європи щодо пробації»; Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників, щодо яких застосовуються санкції або заходи»; Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про нові способи роботи зі злочинністю серед неповнолітніх та значення юстиції щодо дітей».

Щодо забезпечення інтересів та безпеки дитини під час захисту варто згадати резонансний випадок, що стався у Донецькій області. Йдеться про кримінальне провадження щодо зґвалтування малолітнім малолітньої знайомої. Суть справи № 233/2288/22 за вчинення ним суспільно небезпечних діянь, що

підпадають під ознаки кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 301-1 КК України.

Як зазначено в постанові Верховного Суду колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду: «приблизно о 15:30 малолітній ОСОБА_7 запросив малолітню ОСОБА_11 до одного з приміщень колишньої ЗОШ № 12 з метою вчинення дій сексуального характеру та запропонував вступити з ним у статевий акт, на що остання відповіла відмовою. Малолітній ОСОБА_7 зняв із себе одяг і шляхом погроз фізичною розправою змусив малолітню ОСОБА_11 стати на коліна, після чого орально проник у її тіло з використанням геніталій, без її добровільної згоди. Після вчинення дій сексуального характеру малолітній ОСОБА_7 вийшов із приміщення колишньої ЗОШ № 12 та направився за місцем проживання.

29 серпня 2022 року приблизно о 15:30 малолітній ОСОБА_7, який, перебуваючи разом із ОСОБА_11, знаходились у приміщенні колишньої ЗОШ № 12, за вищевказаною адресою, без добровільної згоди малолітньої ОСОБА_11, орально проник у її тіло та фіксував процес орального проникнення за допомогою відеокамери свого мобільного телефону марки «Samsung» моделі «M31», без добровільної згоди малолітньої ОСОБА_11. Відеозаписи, на яких зафіксовано статевий акт із малолітньою ОСОБА_11, малолітній ОСОБА_7 розмістив до групи «Улица» в мобільному додатку «Telegram», учасниками якої є неповнолітні особи.

Відеозаписи, розміщені малолітнім ОСОБА_7 до групи «Улица» в мобільному додатку «Telegram», мають порнографічний характер та належать до дитячої порнографії» [174].

У постанові зазначено, що основним принципом, яким повинен керуватися суд під час обрання виду примусових заходів виховного характеру неповнолітньому, є забезпечення якнайкращих інтересів дитини. Водночас під час винесення судом рішення щодо малолітнього ОСОБА_7, варто розуміти ціннісність *справедливого покарання з позиції малолітньої потерпілої* ОСОБА_11. Інтереси малолітніх під час кримінального провадження повинні

бути реалізовані одночасно. Втім, на практиці, чи завжди використання п. 2 ст. 105 КК України «Обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог щодо поведінки неповнолітнього» слід розуміти таким чином, як обмеження перебування поза домівкою в певний час доби; заборону відвідувати певні місця, покладення обов'язку пройти курс лікування (за наявності хворобливого потягу до спиртного тощо)? Цей перелік заходів не є вичерпним, оскільки категорія «обмеження дозвілля та певні вимоги до поведінки неповнолітнього» має широке розуміння, ніж інші заходи виховного характеру, визначені ч. 2 ст. 105 КК України.

У законодавстві відсутній вичерпний перелік обмежень дозвілля та вимог до поведінки неповнолітнього, отже, розв'язання таких питань віднесено до дискреційних (оціночних) повноважень суду.

У цьому випадку судом були призначені додаткові примусові заходи виховного характеру у вигляді обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього, а саме: обмежив неповнолітньому ОСОБА_7 спілкування з потерпілою ОСОБА_11 ; заборонив наближатися ближче ніж на 50 метрів до місця проживання потерпілої ОСОБА_11 ; заборонив ведення листування, телефонних переговорів з ОСОБА_11 або контактування з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб; заборонив відвідування неповнолітнім ОСОБА_7 у вечірній час, з 20:00 кожної доби парків, кафе. Установив тривалість примусових заходів виховного характеру стосовно неповнолітнього ОСОБА_7 строком до досягнення ним 16 років [174].

Цей приклад рішення наповнений морально-етичним змістом, оскільки суду треба було винести справедливе рішення *для обох сторін, при цьому кожна з них – малолітня дитина.*

належна увага до складних життєвих обставин кожної дитини;

Під складними життєвими обставинами дитини розуміють будь-які соціальні, комунікаційні, вікові, родинні та інші проблеми й виклики, які

спричинюють її соціальну дезадаптацію та які вона не в змозі подолати самотійно.

У зв'язку з цим, редакція ст. 487 КПК України зосереджує увагу правозастосувача на з'ясуванні умов життя та виховання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого. У ній зазначено, що необхідно встановити:

1) склад сім'ї неповнолітнього, обстановку в ній, взаємини між дорослими членами сім'ї та дорослими й дітьми, ставлення батьків до виховання неповнолітнього, форми контролю за його поведінкою, *морально-побутові умови сім'ї*;

2) обстановку в школі чи іншому навчальному закладі або на виробництві, де навчається або працює неповнолітній, його ставлення до навчання чи роботи, взаємини з вихователями, учителями, однолітками, характер і ефективність виховних заходів, які раніше застосовувалися до нього;

3) зв'язки й поведінку неповнолітнього поза домом, навчальним закладом та роботою [107].

Разом із тим, вважаємо правильним під час кримінального провадження щодо з'ясування умов життя та виховання не розмежовувати учасників-дітей за статусом, тобто додати до назви статті та в її зміст особу потерпілого. Ми вважаємо, що морально-етичний зміст будь-якого кримінального провадження диктує правозастосувачеві розуміння встановлення перерахованих вище обставин не лише щодо підозрюваного (обвинуваченого), а й потерпілої дитини.

Так, назву статті 487 КПК України викласти в такій редакції: «З'ясування умов життя та виховання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого та потерпілого».

На нашу думку, можливе всебічне дослідження всіх обставин кримінального провадження (ст. 2 КПК), і, як результат, захист інтересів потерпілої дитини. Вважаємо, що така встановлена інформація дозволить правоохоронним органам вирахувати ризики стати потерпілою дитиною через

низку обставин, що можуть створювати підґрунтя для протиправних дій щодо неї, що підтримало 44 % опитаних респондентів.

Водночас до ст. 485 КПК України вважаємо доцільним внести зміни щодо встановлення обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Відтак, варто внести зміни й до назви статті, а також до її змісту. Пропонуємо, щоби назва статті визначалася як «Обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні *за участю неповнолітніх*». Таке формулювання дозволить зрозуміти, що обставини, які будуть установлені, стосуються водночас і *потерпілого*. Наприклад, ч. 1 п. 1 ст. 485 КПК України визначає необхідність установити стан здоров'я. Це буде важливо й для встановлення потерпілого, оскільки може з'ясуватися, що він є дитиною з особливими потребами, що й стало приводом скоєння щодо нього кримінального правопорушення, оскільки він не здатний себе захистити чи зрозуміти взагалі те, що відбувається.

Отже, пропонуємо зміст ст. 485 викласти у такій редакції:

Стаття 485. Обставини, що підлягають установленню у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх

1. Під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, крім обставин, передбачених [статтею 91](#) цього Кодексу, також з'ясовуються:

1) повні й всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати під час індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними;

2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;

3) умови життя та виховання неповнолітнього;

4) наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення.

2. Під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, за участю неповнолітніх потерпілих, також з'ясовуються:

1) повні й всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку (можливі особливі потреби), інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати під час індивідуалізації;

2) умови життя та виховання потерпілого.

недопущення дискримінації дитини;

Термін «дискримінація» відповідно до тлумачного словника сучасної української мови означає «обмеження або позбавлення прав певних категорій громадян за расовою або національною належністю, політичними і релігійними переконаннями»; в міжнародних відносинах – створення умов...у гірше становище порівняно з іншими [15, с. 298].

Термін «дискримінація» від латинської мови означає «розрізнення». Водночас у цьому зв'язку неможливо не згадати крилатий вислів Т. Котарбінського, який дещо звужує цю категорію, але він сказав, що «оцінка людини не може залежати від того, що від неї не залежить (від кольору волосся, раси, походження та ін.)».

Отже, недопущення дискримінації дитини можливо розглядати в таких значеннях: широкому та вузькому. До першого виду можна віднести такі критерії як релігія, політичні та інші переконання. До вузького: зовнішній відмінний вигляд, походження тощо, тобто те, що не обирає дитина. Крім того, можна виділити пряму та непряму дискримінацію. До непрямой відноситься, наприклад, неможливість вдягнутися за дрес кодом навчального закладу через неможливість придбати відповідний одяг.

Визначення цих критеріїв та ознак дискримінації важливе для з'ясування суті кримінального правопорушення щодо потерпілої дитини,

зокрема, висунення версій на початкових етапах розслідування та пошуку винуватих.

Шкільне середовище є основним місцем, де можуть відбуватися порушення прав дитини. Не підлягає додатковій аргументації таке висловлювання, оскільки основний час підліток перебуває саме в школі. Державна служба якості освіти виділяє ознаки, за якими відбувається дискримінація або складаються упередження в шкільному середовищі: стать, вік, гендер, раса, етнічність, релігія, інвалідність, освіта, сексуальна орієнтація, дохід, культура та місце проживання [285].

Для кримінального провадження важливим під час виконання своїх завдань є розуміння етапів встановлення недискримінації з потерпілою дитиною. На нашу думку, слід виділити такі кроки: 1) оцінка фактів, що спричинили кримінальне правопорушення щодо конкретної дитини. На цьому етапі важливо зібрати інформацію про сторони, використовувати тільки достовірну інформацію; 2) з'ясування сутності сторін (встановлення причин та умов скоєння протиправних дій), на цьому етапі варто дослідити власне ставлення до потерпілої дитини та ставлення того, хто вчинив протиправну дію щодо потерпілої дитини (можливо, дитина малозабезпечена чи з релігійної родини, чи внутрішньо переміщена тощо). У цій частині неприпустимо визнавати потерпілого винуватим, шукати провокаційну поведінку; 3) виявлення потреб сторін (на цьому етапі можливе спілкування з дорослими, які представляють дітей по обидві сторони конфлікту); 4) впровадження альтернативних домовленостей (рішень), на цьому етапі аналізуються впливи та ризики повторних протиправних дій, можливість налагодити контакт між сторонами, застосування відновного правосуддя щодо підозрюваного; 5) популяризація здорових відносин, моніторинг та превенція відносин.

Раніше ми зазначали про необхідність комплексного підходу, розгалуженого та такого, що сприяв би легкому переходу від одних суб'єктів захисту прав дітей до інших. Про принцип синергії як моральний імператив ми вказували. І в цьому випадку етап популяризації здорових відносин, моніторинг

та превенція виходять за межі кримінальних процесуальних відносин, хоча і складають логічну послідовну направленість правозастосувачів до основного завдання – захисту прав дітей.

урахування думки дитини під час розв'язання питань, що її стосуються;

На наш погляд, урахування думки потерпілої дитини важливе через ряд причин: 1) потерпіла дитина «терапією голосом» вивільняється від того, що сталося, звільняється від «жертви», проговорюючи ситуацію; 2) може сприяти застосуванню процедури відновного правосуддя щодо іншої дитини; 3) не закривається зі своїм болем наодинці, отримуючи низку психосоматичних розладів, а розповіддю спонукає дотичного до її захисту дорослого здійснювати, зокрема превенцію подальших подібних правопорушень. У цілому, такий принцип спрямований на потерпіло орієнтований підхід.

Спілкуючись з дитиною, уповноважена особа повинна бути уважною до її запитань і давати чесні відповіді, які відповідають її віку. Водночас правильним бути дозволити дитині висловлювати емоції та почуття. Категорично заборонено говорити «не згадуй цього» або «забудь про це». Дуже важливо дати змогу максимально висловитися та проявити емоції. Інколи дітям важливо розповісти й довірити дорослим свій досвід, але вони не завжди потребують порад і, тим більше, оцінок.

забезпечення конфіденційності інформації про дитину, що перебуває у складних життєвих обставинах, осіб, які її виявили, з дотриманням вимог [Закону України](#) «Про захист персональних даних»;

Такий принцип межує з положеннями ст. 222 КПК України про недопустимість даних досудового розслідування, якщо така інформація стала відома слідчому (дознавачеві, психологові та іншим дотичним учасникам), а також із засадою «гласність і відкритість судового провадження та повне фіксування технічними засобами судового засідання і процесуальних дій» (ст. 27 КПК України). Тобто конфіденційність має свій відбиток на етапі і досудового розслідування, і в судових стадіях.

У змісті цієї статті перераховані лімітовані випадки можливості зачинення судової зали. «Слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні упродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у разі:

- 1) якщо обвинуваченим є неповнолітній;
- 2) розгляду справи про кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи;
- 3) необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи;
- 4) якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом;
- 5) необхідності гарантування безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні [107].

Пропонуємо внести зміни до п. 1 ч.1 цієї статті та викласти в такій редакції «якщо *потерпілий* та обвинувачений є неповнолітній». На нашу думку, проведення судового засідання в відкритому загальному порядку може спричинити стигматизацію (грец. στίγμα — тавро, клеймо) та повторну травматизацію потерпілій дитині, тому пропонуємо судові засідання проводити в закритому режимі, якщо потерпілий є неповнолітнім.

Вбачаємо, що розголос подій медіа хоча і має профілактичну скерованість дій, проте, якщо хоча й існувала маленька можливість зашкодити розповсюдженням інформації потерпілій дитині, така інформація повинна бути обмежена для використання. У судовому залі це лише можливість проведення засідання в закритому режимі.

ефективна взаємодія суб'єктів між собою та з інститутами громадянського суспільства

Під цією засадою розуміються такі платформи захисту дітей, що мають свій прояв у тому, що потерпіла дитина знаходить нові ресурси подолання стану жертви чи іншого ненормального психологічного стану. Відомо, що діти, які є постраждалими від сексуальних злочинів, взагалі мовчать і не

промовляють ні слова. З такими дітьми фокус уваги поцілений на арттерапію, до прикладу.

В Україні наразі багато спільних платформ. Так, успішно працюють: онлайн- та офлайн-групи психологічної підтримки для підлітків, батьків, опікунів та освітян «ПОРУЧ» від ЮНІСЕФ та громадської організації «Волонтер»; дитячі точки «Спільно», в них можна отримати психологічні та медичні консультації, взяти участь у групових заняттях для дітей, дізнатися про доступні соціальні послуги у громаді, послуги для дітей з інвалідністю та про інші можливості.

Серед онлайн-платформ можна виділити: 1) «Розкажи мені». Платформа надає безкоштовну психологічну допомогу; 2) соціальний проект «Разом». Проект надає безкоштовну психологічну допомогу. Можна обрати групову терапію або індивідуальні 30-хвилинні консультації із психологом; 3) Інтернет-платформа «Хаб стійкості» Психологічна допомога постраждалим від війни.

Водночас дієвими є гаряча лінія безоплатної психологічної допомоги від Національної психологічної асоціації, що надає аудіо- та відеоконсультації. Спеціалісти лінії надають кризові й інші типи консультацій, у разі необхідності скеровують до інших спеціалістів. Також працює благодійний фонд «Голоси дітей», що здійснює психологічну підтримку батьків та дітей під час війни. В межах фонду активна безкоштовна телефонна лінія психологічної підтримки для дітей та батьків.

Різноманітні види допомоги дітям та їх батькам в сфері медичної допомоги здійснюється в межах контакт-центру МОЗ, який надає у період воєнного стану надає безкоштовні медичні консультації для українців (психологи, терапевти, кардіологи, пульмонологи, гінекологи, хірурги та педіатри).

Про такі цікаві ініціативи можна докладно ознайомитися в посібнику «Ментальне здоров'я дітей під час війни: поради батькам та опікунам» [133] від ЮНІСЕФ, де колектив чудових практиків дають безліч корисних порад, що можуть бути використані і в кримінальному процесі. Про забезпечення

ментального здоров'я ми зазначали розпочату практику суду на сторінках нашого дослідження.

В Україні сьогодні існує багатоканальна можливість захисту прав дитини залежно від того, що саме сталося. До прикладу, про загрозу життю чи здоров'ю дитини та вчинення правопорушень щодо дітей можна звертатися не лише до правоохоронних органів, а також до органів державної влади, закладів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, спеціалізованих установ з надання безоплатної первинної правової допомоги, центрів надання безоплатної вторинної допомоги, уповноважених органів з питань пробації, спеціалізованих служб підтримки осіб, постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознаками статі.

На сьогодні слідчий (дізнавач) не просто суб'єкт правозастосування, він є «живим» учасником кримінальних процесуальних відносин, що полягають у тому, що під час кримінального провадження щодо потерпілих дітей вимагається забезпечити (відновити) почуття безпеки в той спосіб та тією мірою, які є можливими на цю мить. Ними можуть бути використані такі прийоми: кожного разу, коли йде спілкування з дитиною, говорити «ми в безпеці» чи «я з тобою». Це ніби прості слова та не впливають на допит, до прикладу, але носять яскравий виражений морально-етичний характер, оскільки уповноважені особи – це люди передусім.

2.3. Співвідношення моральних та правових засад у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого

Конгломерат моральних та правових засад завжди дає свої добрі плоди. Розуміння спільності та дієвості у їх взаємодії носить характер людини, про яку говорять, - *justin et tenacem propositi virum* (від *лат.* – людина чесна, незмінна в рішеннях).

Під терміном «співвідношення» слід розуміти «взаємне відношення, взаємний зв'язок, взаємна залежність різних величин, предметів, явищ» [16, с. 1366].

Для визначення співвідношення моральних та правових принципів у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх потерпілих важливо розуміння загального вектору спрямування – діалектичного зв'язку між мораллю та правом.

Основним законом в державі формується категорія «моральність» у змісті ст. 35, де передбачено можливість обмеження права на свободу світогляду та віросповідання лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я й *моральності населення*. А в ст. 54 Конституції України унормовано термін «*моральний інтерес*», що виникає у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Співвіднесення цих категорій до тексту Конституції України означає те, що держава забезпечує їх не лише використання, а й поширення.

Водночас О.М. Ємець у своїй роботі зазначає, посилаючись на працю В.М. Рибаківа, що мораль виникає на цілу епоху раніше, ніж право. Він зазначає, що протягом цілої епохи саме мораль була регулятором міжлюдських зв'язків, а вживання термінів «мораль» та «моральність» представляло жвавий інтерес та було неоднозначним для використання [63, с. 88].

Водночас на думку С.П. Репецького категорії «етика», «мораль» та «моральність» мали одне значення – норів, звичай. Але в процесі вживання

слово «етика» почали вживати як наука про мораль і моральність, а словами «мораль» та «моральність» стали позначати предмет дослідження етики як науки [203, с. 20].

А.В. Ландіна у своїх працях, посилаючись на Г. Гегеля, зазначає, що мораль можна визначити у двох площинах, розмежовуючи моральність як етичну категорію від самої моралі, вказавши на те, що ці два поняття, хоча й тісно пов'язані, але не тотожні [113, с. 28].

Разом із тим, ми підтримуємо позицію В.В. Костицького, який аналізуючи категорію «суспільна мораль» вказує, що вона є таким феноменом вищого порядку, якому притаманне визнання всім суспільством або його переважною більшістю відповідно до системи цінностей та правил поведінки, які склалися внаслідок загальносуспільного мовчазного консенсусу [101, с. 8].

На нашу думку, ці категорії «мораль» та «моральність» ототожнюються лише в широкому сенсі. Якоюсь мірою, їх розглядають як синоніми.

О.М. Ємець, посилаючись на праці О.М. Костенко запевняє, що моральність у широкому розумінні є терміном, що позначає явище діалектичного зв'язку права й моралі [63, с. 101].

Розмірковуючи над моральними засадами у кримінальному провадженні за участю потерпілих дітей, варто визнати, що під час якісного переходу суспільства відповідно до нових даних та стрімкого розвитку інституту захисту прав дітей моральність виступає як порядок взаємовідносин усіх учасників кримінального провадження. Кримінальна процесуальна форма повинна бути реалізатором моральності (суспільного, громадського характеру) щодо дитини. А мораль, що завжди індивідуальна, повинна вимагати того, чого потребує закон. Водночас кожна вповноважена та дотична до потерпілої дитини особа повинна відслідковувати джерела виникнення негативних явищ впливу на мораль та її деформацію в бік несприятливих умов для дитини. До прикладу, бажання розкрити злочин щодо дитини не повинне бути за рахунок травматизації потерпілої дитини як єдиного очевидця.

Отже, можливо зробити висновок про те, що моральні та правові засади співвідносяться між собою та складають *діалектичний зв'язок*, тобто такі відносини, під час яких превалює не бажання перемоги, а мотив знайти істину, що полягає у пошуку моральних інтересів дитини. Правові засади втілюють мораль, утверджують її найкращі прояви.

До того ж вчені П. Зеленьак та Н. Кулакова зазначають, що особливу тривогу викликає виявлена кількість постраждалих дітей [69, с. 103], у зв'язку з чим ціннісним є спроба розібратися у складному процесі захисту прав потерпілих дітей.

Для утвердження справедливого та безпечного середовища та захисту прав дітей, до прикладу, в Конвенції із захисту прав дітей акцентовано на тому, що «комітет складається із вісімнадцяти експертів, що відзначаються *високими моральними якостями та визнаною компетентністю в галузі, охоплюваній цією Конвенцією*» [60].

Чинний КПК України у змісті ст. 7 визначає загальні засади кримінального провадження, до яких відносять: 1) верховенство права; 2) законність; 3) рівність перед законом і судом; 4) повага до людської гідності; 5) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; 6) недоторканність житла чи іншого володіння особи; 7) таємниця спілкування; 8) невтручання у приватне життя; 9) недоторканність права власності; 10) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; 11) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; 12) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; 13) забезпечення права на захист; 14) доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; 15) змагальність сторін та свобода у поданні до суду своїх доказів й доведення перед судом їх переконливості; 16) безпосередність дослідження показань, речей і документів; 17) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; 18) публічність; 19) диспозитивність; 20) гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами;

21) розумність строків; 22) мова, якою здійснюється кримінальне провадження [107].

Відповідно до положень Конвенції захисту прав дитини чинний КПК України варто доповнити окремою статтею «Окремі засади кримінального провадження для захисту прав дітей» та викласти її в такій редакції:

З метою захисту прав неповнолітніх потерпілих форма кримінального провадження повинна втілювати такі засади:

1) повага права дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки, 2) гуманізм та повага до віку і вразливостей; 3) право вільно висловлювати погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю; 4) сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є потерпілою чи свідком; 5) сприяння в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу й гідність неповнолітнього; 6) безоплатна допомога перекладача, якщо неповнолітній не розуміє мови, що використовується чи не розмовляє нею; 7) право на нетравматичне спілкування; 8) право на обов'язкову участь представника неповнолітнього потерпілого особою, яка має право бути захисником; 9) швидкість проведення кримінального провадження; 10) право на закритий судовий розгляд.

Ці засади частково мають оцінювальний характер, що притаманний моралі. Проте категорії етики завжди містять розсудливі характеристики. Для однієї вповноваженої особи, наприклад, вимога швидкості стане орієнтиром першочерговості проведення саме цих кримінальних проваджень, а для іншої – буде розцінена як пришвидшення не у порівнянні із проведенням інших проваджень, а відносно саме цього провадження. Відповідно, такий суддя (суд) здатен по-іншому дивитися на вимогу швидкості.

Як визначає у своїй статті Н. Павлова, «мораль і закон – це два фундаменти, на яких тримається діяльність слідчого. Законодавство визначає рамки, а мораль наповнює їх змістом. Лише поєднання юридичної досконалості

та високих моральних стандартів дозволяє слідчому приймати обґрунтовані та справедливі рішення. Докази у кримінальному провадженні, зокрема за участю неповнолітнього, постраждалого від насильства, збираються в основному під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Натомість слідчий, як охоронець правосуддя, повинен не лише формально дотримуватися закону, а й усвідомлювати, що кожне його рішення має моральні наслідки для суспільства. Від правильного розв'язання в кожній конкретній слідчій ситуації правових і етичних проблем залежить формування громадянської правосвідомості населення в Україні, правової активності громадян і посадових осіб, які беруть участь у розслідуванні» [156, с. 964].

Можна лише додати до цих слів, що від правильно обраного рішення, морально виправданого, залежить також і доля неповнолітнього потерпілого, оскільки виведення дитини зі стану жертви є доволі складним процесом, де не лише психолог відіграє вирішальну роль, а й інші дотичні до ведення кримінального провадження уповноважені службові особи.

На нашу думку, оскільки моральність та мораль мають свій розквіт в етичності та є складником етики, кожен запропоновану засаду можливо розглядати з урахуванням того «вільного ходу», що надиктований власним сумлінням та честю, досвідом та навіть типом характеру конкретного правозастосувача.

Як зазначає Д. Аббасова, «етичні аспекти кримінальної процесуальної діяльності визначаються за критеріями: 1) наявність у кримінальній процесуальній нормі прямого посилання на етичні категорії (честь, гідність, справедливість, свобода); 2) етико-змістовне наповнення кримінальної процесуальної норми; 3) визначення кримінальною процесуальною нормою порядку взаємодії між суб'єктами з позиції етичних категорій; 4) існування суперечностей між кримінальною процесуальною нормою і етичними категоріями; 5) кримінальна процесуальна норма наділяє суб'єкта правозастосування правом вибору варіанту поведінки у кримінальних процесуальних правовідносинах або прогально (неповно) регламентує

відносини, які можуть виникнути у правозастосовній практиці...Ці критерії надають можливість встановити три ключових вектори для визначення кола питань, які в кримінальному процесі мають етичне забарвлення.: 1) етичний зміст кримінальної процесуальної норми; 2) вплив етики на правозастосування та 3) взаємодія суб'єктів кримінального провадження» [1, с. 45-46].

І хоча етичний складник носить оцінювальний характер у багатьох випадках, треба визнати, що запропонований перший вектор у вигляді етичного змісту кримінальної процесуальної норми носить переважний характер серед інших. До прикладу, кримінальним процесуальним законодавством не визначена тривалість часу розгляду кримінальних справ по суті, але згідно зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом» [96].

Така категорія як «розумний строк» хоча й має свій прояв у положеннях КПК України, проте все ж таки носить варіаційний характер. Водночас норми п. 20.1 Мінімальних стандартних правил ООН ("Пекінські правила") конктеризують, що будь-яка справа неповнолітнього із самого початку повинна вестися швидко без непотрібних затримок [107; 142].

Таке формулювання значно посилює моральний вплив на кримінальні процесуальні відносини за участю дітей. Вони вже містять безпосередньо моральну вимогу.

За результатами проведеного нами аналізу кримінальних проваджень найпоширенішими причинами розгляду справи понад декількох місяців є: неявка захисника, клопотання обвинуваченого, витребування документів, виклик свідків тощо.

Разом із тим, «Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою,

що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя» [96].

На нашу думку, варто внести зміни до ст. 27 КПК України щодо надання дозволу на проведення судового засідання в закритому залі, якщо це суперечить інтересам моралі. Таке положення посилить частину кримінального процесу взагалі та внормує етичну вимогу. Водночас положення цієї статті КПК України містить можливість прийняти рішення про закриття судового залу у разі, якщо обвинувачений є дитиною.

На нашу думку, варто внести зміни до редакції цієї норми та визначити, що судові засідання може бути в закритому режимі не лише у випадку участі неповнолітнього обвинуваченого, а й у випадках участі неповнолітніх потерпілих. Отже, п.1 ч. 2 ст. 27 КПК України варто викласти в такій редакції: «якщо потерпілий та/або обвинувачений є неповнолітніми», це дозволить проводити судові засідання в закритій залі та не викликати зайвого резонансу щодо участі потерпілої дитини у процесі, оскільки це може її травмувати та викликати шкідливі емоції. До прикладу, може бути така фраза потерпілого: «Ми боялися, що якщо почнемо плакати, то вже ніколи не зупинимося» [295].

З іншої сторони, щоб зрозуміти, що таке біль та страждання дитини, багато знань не треба. Початковою реакцією, припустимо, на сором, пов'язаний із сексуальним насильством, є відвід очей та заперечення зорового контакту. Таку реакцію Пол Екман [166], міжнародний експерт з емоцій, визначив як інтернаціональний прояв сорому. Відтак, дотична до спілкування з дитиною особа, повинна поводитися вкрай обережно, а, можливо, навіть й припинити спілкування. Моральний імператив у цій ситуації є очевидним. Присутність сторонніх осіб в судовому залі підсилить негативний прояв, що є неприпустимим.

На нашу думку, співвідношення моральних та правових засад кримінального провадження за участю неповнолітнього потерпілого відбувається у площині загального та спеціального. Наведені вище представлені загальні засади кримінального провадження у КПК України

перетинаються із моральними вимогами, що мають оцінювальний характер, залежно від суб'єкта правозастосування.

Наступний момент полягає у з'ясуванні сутності взаємодії між суб'єктами кримінальної процесуальної діяльності, дотичних до захисту прав потерпілих дітей. Така взаємодія, на нашу думку, поділяється на такі основні види: 1) процесуальна та непроцесуальна; 2) внутрішня та зовнішня.

До першого типу взаємодії – процесуальної, відноситься діяльність, що стосується ухвалення та оформлення рішень, вчинення процесуальних дій у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих.

До непроцесуальної цілком можна віднести оформлення стратегії розслідування та висунення версій, постійне та систематичне спілкування слідчого (дознавача), наприклад, з оперативним співробітником у межах планування подальших дій задля ефективного розслідування.

Парадигма зовнішньої та внутрішньої взаємодії вповноважених осіб полягає у забезпеченні якнайкращих інтересів потерпілої дитини. На нашу думку, під внутрішньою формою взаємодії слід розуміти найбільш значущу частину процесуальної діяльності слідчого (дознавача) у межах конкретного органу досудового розслідування. Саме під час внутрішньої діяльності будується «левова» частина інформації, що носить доказовий характер. Але зміст і характер її отримання мають величезний характер. До прикладу, неофіційні спілкування з потерпілою дитиною для формування версій, кількість яких сягає інколи більше п'яти разів, свідчить про низький рівень формування компетентностей уповноважених осіб, їх нерозуміння ситуації. До прикладу, моральна вимога, яку пропонується внести до КПК України щодо гуманізму та поваги до віку й вразливостей, своїм завданням ставить знання вікової дитячої психології з метою застосування на практиці зрозумілих для потерпілої дитини питань, формулювань та поведінки.

Як зазначає Н. Павлова, «діти одного віку за рівнем психічного розвитку можуть сильно відрізнятися. Проте, ґрунтуючись на закономірностях, можна узагальнити важливі особливості психіки, характерні для дітей, що належать до

однієї вікової групи. Як свідчить практика, у кримінальних провадженнях щодо малолітніх, постраждалих від насильства, дуже складно самостійно визначити рівень психічного розвитку дитини й рівень сформованості психіки. У цьому контексті слід акцентувати на ролі судово-психологічної експертизи, що проводиться у більшості випадків. Висновок такої експертизи в сукупності з іншими доказами дозволить більш докладно встановити всі обставини й дійти висновку про справжність чи хибність інтерпретації подій малолітньої особи» [155, с. 118].

Найбільш гострою для кримінальних процесуальних відносин є морально-етичні відносини в площині малолітніх потерпілих. За даними, проведеними О. Кривопуском, встановлено, що потерпілим, до прикладу, від злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, найчастіше (96,2 %) стають малолітні особи, (які на момент вчинення злочину не досягли віку 14 років), із них 24,3 % є новонароджені діти, 12,5 % із них не було зареєстровано у відповідних органах реєстрації актів цивільного стану [103, с. 5].

Ми є прибічниками необхідності допиту потерпілої дитини в звичайному «живому» режимі, в судовому залі. На наш погляд, саморефлексія та свідомість особи, що проводить допит чи спілкування – є важливою передумовою успішного інтерв'ю. Віддалена комунікація як одна із незлічених витрат помітно притупляє та приглушує багато невловимих чи слабко вловимих сенсорних (пов'язаних із чуттям, з органами чуття) сигналів, що притаманні «живому» спілкуванню.

Саморефлексія – це процес або здатність свідомого осмислення та аналізу своїх думок, почуттів, дій, цінностей та переконань; це важливий інструмент для особистісного зростання [281].

Про органи чуття під час допиту малолітнього або неповнолітнього потерпілого зазначали у своїх роботах вчені-процесуалісти. Зокрема, М. Попович розглянув вплив п'яти органів чуття на дитину. У своїй статті автор приходять до висновку, що психологічний контакт стає можливим у

поєднанні умов, що відтворюють чутливий підхід, тобто об'єднують в єдине ціле зір, слух, смак, нюх та дотик.

Про зір як першочерговий елемент такого об'єданого конгломерату М. Попович вказує так: «недаремно існує вислів, що очі – це дві безтілесні руки, якими відчувається те, що на відстані. З однієї сторони, зорове сприйняття будь-якої протиправної поведінки дитиною-потерпілим спричиняє «покадровість» під час постійного згадування всієї ситуації, наче кінострічки, чим сприяє віктимізації. З іншої сторони, під час подальшого допиту потерпілої дитини за допомогою зору (а це перше чуття, яке «контактує» у дитині зі слідчим) можливо встановити психологічний контакт завдяки, наприклад, спеціально обладнаному приміщенню зеленого кольору та інших спеціально підібраних елементів інтер'єру, зовнішньому приємному погляду слідчого тощо». [169, с. 84].

Разом із тим, очі і наразі вважаються дзеркалом душі. І відкриття сьогодення свідчать про те, що є достовірні дані та нейровізуалізаційні сканування, що підтверджують страх прямого зорового контакту у дітей, які мають пережиту травму. У таких потерпілих мозок лишається в стані тривоги. Відчуття небезпечності завдавало імпульс до уникнення, яке надалі стає як режимом за замовчуванням. Отже, відсутність зорового контакту може бути цілком одним із маркерів сорому та болі. Під час відеоконференції не завжди можливо одразу побачити стан потерпілої дитини. Можна припуститися помилки та її травмувати.

Цікаве дослідження провела група вчених-кримінологів, за результатами їх дослідження під час опитування серед дітей віком від 6-12 років 54, 5% зазначили, що не почуваються в безпеці онлайн [306].

Водночас на сьогодні психологи все частіше приходять до висновку про біологічно зворотній зв'язок під час уважного та ретельного спілкування [302]. Інтерв'юєр дитини здатен відчувати хвилювання та інші внутрішні нетипічні для нього зміни і це є саме стан дитини, який вона не здатна висловити або який інтерв'юєр не зміг відчути. Саме тому вочевидь під час відборів

ювенальних слідчих основний вектор припадає на емпатію, тобто здатність відчувати те, що відчуває потерпіла дитина. Риса, що неодмінно допомагає зорієнтуватися та не зашкодити дитині.

На нашу думку, будь-якому спілкуванню з потерпілою дитиною в межах кримінального провадження повинен передувати попередній збір інформації про саму дитину, щоб під час самого спілкування бути максимально продуктивним. До прикладу, можна допитати батьків чи близьких з оточення потерпілої дитини про наявність під час спілкування, зокрема, таких ознак: відсутність зорового контакту, вразливість та гостра чутливість до критики, будь-яке мінімальне зауваження швидко інтерпретується як зневага; наявність екзистенційних питань (наприклад, про гідне співіснування); емоційна сплосченість, несприйняття емоцій та їх значущості; своєрідна схильність до спорів; відмова від міжособистісних потреб тощо. Такі деталі можуть свідчити про наявність травми зневаги до потерпілої дитини та дозволить використати повний арсенал необхідних дій, розробивши план дій та їх першочерговість.

Жодний закон не здатен передбачити що саме необхідно зробити вперше, а що вдруге. Моральний критерій та людський фактор ніщо не замінить. Сухий закон не може врегулювати всі ситуації, що можуть виникнути на практиці. Вочевидь, саме тому керівна роль у спілкуванні з дитиною потерпілим належить психологові.

Чинний КПК України в ст. 232 «Проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування» передбачає, що допит осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені у режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування), зокрема, у випадку проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого [107]. На нашу думку, таку можливість необхідно виключити.

Під час проведеного дослідження та анкетування практичних співробітників органів досудового розслідування ми виявили такі фактори, що можуть вплинути на давання показань дитиною:

1) психологічний дискомфорт, що може проявитися у небажанні говорити та створенні комунікативного опору у зв'язку із тривожністю через незвичний формат спілкування, зокрема, якщо відбуваються технічні збої;

2) неможливість установлення точного емоційного стану дитини для з'ясування правдивості показань та психологічного стану потерпілої дитини;

3) невиключений сторонній вплив під час трансляції, що може полягати у підказках дорослих зі сторони;

4) технічні особливості, перебої, видимість чи якість звуку можуть сприяти втраті важливої інформації;

5) відсутність контакту з фахівцем, до прикладу, із психологом, участь якого є обов'язковою, в режимі відеоконференції може внеможливити надання допомоги потерпілій дитині;

6) складність створення безпечного середовища у відеоконференції та неможливість надання гарантій захищеного місця перебування потерпілої дитини;

7) правові ризики, що пов'язані з ненадійністю зв'язку під час проведення відеоконференції, оскільки під час допиту є обов'язковою участь законного представника, педагога або психолога, за необхідністю – лікаря. Відключення будь-якого з учасників проведення слідчої (розшукової) дії від конференції може сприяти визнанню доказів, що отримані під час проведення такого допиту в режимі відеоконференції, недопустимими.

У цілому, під співвідношенням моральних та правових засад кримінального провадження щодо захисту прав дітей варто розуміти тісний їх взаємозв'язок, що ґрунтується на вразливості дитини відповідно до її вікової групи, обов'язку дорослих захищати слабших, підтримці емоційного відновлення та збереження ментального здоров'я потерпілої дитини. Водночас право здійснює захист потерпілої дитини як суб'єкта відносин в державі, тобто застосовує каральні функції за порушення прав дитини. Мораль є основою права, а право закріплює мінімум моралі. До прикладу, мораль може вимагати в

ситуації емпатію, здатність відчувати дитину та її стан, проте право забезпечує лише базовий обсяг захисту.

Відтак, співвідношення моралі та права можна проілюструвати конкретними ситуаціями.

У своїй публікації, посилаючись на психолога Р. Юрченко, ми зазначали про антиприклад поведження з потерпілою дитиною в залі суду.

«Прикро зізнаватися в тому, що в країні, де відбувається спалах кримінальних правопорушень щодо дітей ще трапляються непоодинокі випадки порушення всіляких моральних норм та спрямувань держави. До прикладу, психолог надав світліну для широкого загалу зі свідченням очевидних грубих порушень в залі суду. Вона зазначає, що «...у черговому процесі, де йдеться про сексуальне насильство над дитиною, я знову стала свідком того, як система зраджує найуразливіших...сьогодні троє адвокатів підозрюваних атакували мене в суді. Їхні голоси, різкі, як леза, різали мене на шматки: “На якій підставі ви дієте? Чому знімаєте питання про інтимну сферу дитини?” Як пояснити – що ці питання не мають відношення до справи, вони лише поглиблюють травму...допит тривав понад дві години – з порушенням усіх норм КПК. Дві години, які здавалися вічністю. Я сиділа поруч із нею, намагаючись бути її єдиною опорою, коли її тіло тремтіло від страху. Нетактовні, жорстокі питання захисників падали, як удари. Кожен раз, коли казала: “На це питання вже була відповідь”, я відчувала, ніби мене саму знищують. Мої слова – це все, що я могла протиставити їхній атаці...Поруч із нею лише – психолог, яку звинувачують за те, що намагаюся захистити її крихку гідність...» [229].

Водночас не йдеться про одиничні випадки порушення норм моралі (запитання, що травмують тощо) та закону (тривалість допиту понад 2 годин тощо), такі випадки непоодинокі, про що свідчать опитані нами респонденти. Це пояснюється пріоритетом розв’язання завдань кримінального провадження, а не захистом прав потерпілої дитини.

Із упевненістю можна стверджувати, що таке ставлення до потерпілої дитини не лише сприяє розвиткові психосоматичних захворювань, а й на

початку має візуальні прояви. Ознаками сорому через таку зневагу до прав дитини є 1) відсутність зорового контакту; 2) підвищена чутливість до будь-якої спроби критикувати (наприклад, твердження про те, що дитина сама спровокувала); 3) схильність до ізоляції; 4) чітка тілесна поза, що має характер скручування та завмирання, нахилом вперед, опущеними очима та ніби схованим серцем під відсунутими шиєю та плечима.

У будь-якому з основних підходів терапії травми є розроблені протоколи для відпрацювання сорому безпосередньо через позу [292]. Про надійний індикатор сорому дорослих через дитячу травму добре написано Полем Екманом, який зауважує, що фізіологічна форма тіла від сорому добре впізнається, вона наче втілення замкнутості, таємне сховище [295].

І знову згадаємо роботу вчених, зокрема, А. Антощука та Б. Замули, що під час допиту пріоритетним є участь психолога, а не падагога [5, с. 176].

Розуміння таких елементарних речей дозволить уповноваженій особі не зашкодити дитині, зрозуміти її біль та неможливість ділитися інформацією у цей самий момент. Цей важливий момент складний тим, що поки дитина чекає на психолога, який попередньо спілкується з дитиною та дає свій висновок психолога, може пройти декілька годин. Що відбувається у цей час для багатьох практиків є очевидним: для формування версій кожний вважає своїм обов'язком поспілкуватися з дитиною, при цьому інший бік загроз ментальному здоров'ю дитини дорослий не бачить. І саме на етапі очікування психолога відбуваються грубі порушення норм моралі, оскільки ніхто не бачить і це ніяк не фіксується, а результати невтішні, оскільки такі дорослі наносять очевидну шкоду.

Водночас зневага до потерпілої дитини непомітна тим, що передбачає відсутність дії з боку потерпілої дитини, проте є дуже глибокою травмою. Разом із тим, у випадку спілкування із професійним компетентним дорослим, потерпіла дитина фактично вибудовує наратив та здебільшого, наступає полегшення від можливості поділитися своєю історією. Наратив має значення,

оскільки формує та наповнює змістом те, якими ми є насправді та якими себе уявляємо.

Згідно із тлумачним словником термін «наратів» або «оповідь» (англ. і фр. *narrative* – «оповідь», від лат. *narrare* «розповідати», «пояснювати») – сукупність пов'язаних між собою реальних чи вигаданих подій, фактів або вражень, які складають оповідний текст [146].

Під час розслідування кримінальних правопорушень за участю потерпілої дитини пошук та систематизація історії дитини видається мультисенсорною операцією, що вимагає від правоохоронців дбайливого, уважного та наполегливого використання всіх процесуальних засобів та багато часу. Планування та пошук інформації з відкритих джерел є ключовими першочерговими діями.

Під «мультисенсорною» операцією слід розуміти підхід, що дозволяє задіяти всі канали сприйняття, а саме: слух, зір, нюх, дотик.

На нашу думку, максимально наближеним до вимог безбар'єрності, що проголошеного українським суспільством як мотивацію до змін, є доцільність спрощеного допиту потерпілої дитини та необхідність активного впровадження практики ст. 225 КПК України, тобто використовувати процедуру допиту потерпілої дитини під час досудового розслідування за участю слідчого судді.

Висновок до розділу 2

Про особливе місце захисту прав потерпілих у кримінальному провадженні ми зазначали раніше у своїх доробках та визначали збереження прав дітей як предтечу формування механізму захисту прав людини.

Вимагають перегляду механізми відновлення/захисту прав дітей не лише від протиправних дій, що пов'язані із кримінальним правопорушенням, але й від некомпетентних/необережних дій співробітників, які ведуть кримінальний процес, тобто гарантії реалізації захисту прав потерпілих дітей.

Одним із дієвих показників скерованості дій у цьому напрямі є схвалений Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023 Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки, де захисту прав потерпілих належить гідне місце.

У роботі ми намагалися також виявити ті приховані причини, що спонукають вчиняти дії проти дітей. У своїх доробках вчені у галузі психології визначають, що вчинки з'являються під час сполучення внутрішніх та зовнішніх джерел мотивації. Одна із теорій мотивації, яка може пояснити деструктивну поведінку підлітків, – *теорія перемежованих станів*.

Деструктивна поведінка потерпілої дитини, що може спровокувати негативні наслідки щодо самої дитини, має прояв в результаті конфлікту між різними психологічними структурами. У такому випадку механізми психологічного захисту неефективні.

Тому робота з аналізу стану потерпілої дитини має метою з'ясування чіткого розуміння відношення справжніх симптомів та їх джерел із минулого. Будь-яка уповноважена особа зробить спробу в такому випадку відтворити витиснуті спогади з метою розібратися в усіх хворобливих почуттях та, врешті-решт, успішно вирішити конфлікт. Але у представників правоохоронних

органів, на відміну від психологів, арсенал засобів не є достатнім для розв'язання такого завдання.

Для кримінальних процесуальних відносин більш цікавою є методика вільної асоціації. У науці криміналістиці вона має назву «вільна розповідь» та використовується під час допиту чи відібрання пояснень. Метод вільних асоціацій полягає в тому, що дитина вільно висловлює всі думки, які приходять на думку. Свідомого контролю чи фільтрації під час вільної асоціації не відбувається.

Незважаючи на те що існує багато думок щодо встановлення віку криз дітей, усі автори схиляються до думки, що саме в дитинстві людина досягає численної кількості проявів кризи. Водночас кожна криза має свою мету, вона повинна бути досягнута, а криза пройдена.

Для потреб кримінального процесу щодо спілкування з дитиною потерпілою ми виділили три складники, про які варто пам'ятати та враховувати під час досудового розслідування, щоб не зашкодити дитині ще раз (перший раз шкода була завдана кримінальним правопорушенням щодо неї). Перший незмінний складник – варіабельність індивідуального вікового психологічного розвитку потерпілого.

У роботі наведено низка судових рішень, що сприяють зміні вектора в державі на користь потерпілих дітей та захисту їх ментального здоров'я.

Водночас до ст. 485 КПК України вважаємо доцільним внести зміни до частини встановлення обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Варто внести зміни як до назви статті, так і до її змісту. Відтак, назва статті повинна визначатися як «Обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні *за участю неповнолітніх*». Таке формулювання дозволить розуміти, ці обставини, що будуть встановлені, стосуються водночас і *потерпілого*. Наприклад, ч. 1 п. 1 ст. 485 КПК України визначає необхідність установити стан здоров'я. Важливо це буде і для встановлення потерпілого, оскільки може з'ясуватися, що він є дитиною з особливими потребами, що й

стало приводом скоєння щодо нього кримінального правопорушення, оскільки він не здатний себе захистити чи зрозуміти взагалі те, що відбувається.

Для кримінального провадження важливим під час виконання своїх завдань є розуміння етапів установлення недискримінації з потерпілою дитиною. На нашу думку, слід виділити такі кроки: 1) оцінка фактів, що спричинили кримінальне правопорушення щодо конкретної дитини. На цьому етапі важливо зібрати інформацію про сторони, використовувати тільки достовірну інформацію; 2) з'ясування сутності сторін (установлення причин та умов скоєння протиправних дій), на цьому етапі варто дослідити власне ставлення до потерпілої дитини та ставлення того, хто вчинив протиправну дію щодо потерпілої дитини (можливо, дитина малозабезпечена чи з релігійної родини, чи внутрішньо переміщена тощо). У цій частині неприпустимо визнавати потерпілого винуватим, шукати провокаційну поведінку; 3) виявлення потреб сторін (на цьому етапі можливе спілкування з дорослими, які представляють дітей по обидві сторони конфлікту); 4) упровадження альтернативних домовленостей (рішень), на цьому етапі аналізуються впливи та ризики повторних протиправних дій, можливість налагодити контакт між сторонами, застосування відновного правосуддя щодо підозрюваного; 5) популяризація здорових відносин, моніторинг та превенція відносин.

На нашу думку, проведення судового засідання у відкритому загальному порядку може спричинити стигматизацію (грец. *στίγμα* — тавро, клеймо) та повторну травматизацію потерпілій дитині, тому пропонуємо судові засідання проводити у закритому режимі, якщо потерпілий є неповнолітнім.

Аргументовано, що співвідношення моральних та правових засад кримінального провадження за участю неповнолітнього потерпілого відбувається у площині загального та спеціального. Варто завжди пам'ятати, що «праця законів написана в серцях».

РОЗДІЛ 3

РЕАЛІЗАЦІЯ МОРАЛЬНИХ ЗАСАД ЯК ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

3.1. Реалізація моральних засад під час огляду за участю неповнолітнього потерпілого

У рамках розгляду особливостей реалізації моральних засад як гарантії забезпечення прав неповнолітнього потерпілого під час проведення слідчих (розшукових) дій центральними виявляються поняття та зміст кримінального процесуального доказування. Практично будь-яке питання, яке охоплює межі теорії доказів, так чи інакше стосується проблем кримінального процесуального доказування. Цим багато в чому пояснюється підтримання інтересу до нього з боку правознавців майже століття. Кримінальне процесуальне доказування, щоб наголосити на його значущості для кримінального процесу, образно порівнювалося з «серцевиною», «душею» кримінального судочинства. Доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого приховує масу теоретичних, правових і морально-етичних проблем.

Серед причин виникнення морально-етичних проблем доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого можна виділити мінімізацію переліку слідчих (розшукових) дій; відсутність учасників кримінального процесу, чії права повинні забезпечуватися під час кримінального провадження, та неможливість забезпечити їх недостатню процесуальну дієздатність; відсутність процесуальних підстав для залучення та допуску захисників та представників; обмеженість термінів ухвалення рішення тощо.

Залучення до доказування різних суб'єктів кримінального процесу – характерний і яскраво виражений елемент особливостей слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього потерпілого, оскільки закон допускає участь широкого кола осіб за його участі (законний представник, захисник, педагог чи психолог, спеціаліст). Етапи процесу доказування у вигляді збирання, закріплення, перевірки та оцінки доказів мають дещо умовний характер, можуть об'єднуватися (наприклад, збирання доказів важко уявити без їх закріплення) або доповнюватися новими (так, є передумови виділення самостійного етапу – використання доказів). Правознавці оперують також термінами «виявлення», «витребування», «фіксація», «подання», «долучення», «дослідження», «формування» доказів тощо [78; 109; 12]. Стосовно доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого, на нашу думку, воно вкладається у класичну схему «збирання» – «перевірка» – «оцінка». Процес доказування має тричленну структуру із виділенням у ньому збирання, перевірки та оцінки доказів. Своєю чергою, збирання доказів включає такі поделементи, як пошук доказів, їх отримання, процесуальне оформлення (фіксація).

Проблеми збирання доказів у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого лежать у площині вибору адекватної реальному процесу утворення доказів термінології. Більшою мірою вони стосуються правильного розуміння змісту діяльності суб'єктів доказування щодо збирання доказів, і навіть розмежування досудового й судового його етапів. Під час характеристики змісту доказування правильно загострюється увага на тому, що воно підпорядковане завданню встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження. Під зазначені завдання і «підлаштовується» процес доказування.

Значення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних проваджень надзвичайне. І саме під час проведення слідчих (розшукових) дій спостерігається найчастіше вторгнення у сферу конституційних прав і свобод людини й громадянина. У зв'язку з цим питання професійної етики, судової

етики працівників, включених до кримінальної процесуальної діяльності, на стадії досудового розслідування набувають особливої актуальності.

Закріплений у законі порядок проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій має моральну основу вже через те, що він підпорядкований меті розслідування для захисту прав та законних інтересів осіб, які є потерпілими від кримінальних правопорушень.

У КПК України [107] міститься низка конкретних норм, спрямованих на захист таких найважливіших моральних цінностей особистості, як честь та гідність, особиста та сімейна таємниця, приватне життя громадян (ч. 3 ст. 236 КПК України; ч. 4 ст. 223 КПК України; ч. 4 ст. 240 КПК України тощо).

Розглядаючи наведені норми, які мають чітко виражений моральний характер, слід зазначити, що у чіткому сенсу закону вони підлягають застосуванню лише за виконання тих слідчих (розшукових) дій, провадження яких вони регулюють. Проте слідча практика свідчить про необхідність керуватися викладеними правилами під час проведення всіх слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх потерпілих. Наприклад, вимога щодо проведення слідчої (розшукової) дії за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ній участь, чи навколишніх, не принижуються їхні честь і гідність, не завдається шкода застосовується не тільки під час проведення слідчого експерименту, а також й обшуку, огляду місця події тощо.

У чинному КПК України до загальних засад кримінального провадження віднесено повагу до людської гідності (ст. 11), що відповідає гуманістичному розвитку кримінального судочинства. Прийняття зазначеної загальної норми дозволило цілеспрямовано орієнтувати слідчого, дізнавача, прокурора й суддю на певну поведінку, а законодавця – на необхідність установаження конкретних спеціальних гарантій дотримання цієї норми під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Це додало чіткого морального відтінку нормам кримінального процесуального закону [107].

Проте слідча тактика носить творчий характер і яким би повним не був КПК України, що регулює порядок проведення слідчих (розшукових) дій, він не може вмістити в собі настанов про всі «життєві» прийоми цих дій. Тому слідча етика покликана дати практичним працівникам науково обґрунтовані пропозиції, рекомендації, які являють собою систему, побудовану на базі основних засад з урахуванням їхнього тісного взаємозв'язку. Правильному застосуванню цих рекомендацій сприятиме знання морально-правових критеріїв кримінальної процесуальної діяльності.

Визначаючи допустимість і правомірність тактичних прийомів проведення певних слідчих (розшукових) дій слід визначити загальні правові та моральні заборони, що внеможливлють їх використання. Так, тактичний прийом не повинен: принижувати честь та гідність учасників процесу; впливати на позицію невинуватого, сприяючи визнанню ним неіснуючої вини; виправдовувати сам зміст кримінального правопорушення або применшувати його суспільну небезпеку; сприяти самообмові невинуватих осіб або обвинуваченню винуватих у більшому обсязі, ніж це відповідає їхній дійсній вині; ґрунтуватися на непоінформованості обвинуваченого чи інших осіб у питаннях кримінального права та процесу; сприяти розвитку у підозрюваного чи інших осіб низинних спонукань і почуттів, дачі ними неправдивих показань, вчинення інших аморальних вчинків; ґрунтуватися на повідомленні слідчим завідомо неправдивих відомостей; підривати авторитет органів розслідування, суду тощо.

Моральні критерії допустимості прийомів доказування неодноразово зазнавали глибоких і всебічних досліджень. Гостро дискусійним залишається питання про допустимість «слідчих хитрощів», «психологічних пасток» тощо.

Прихильники допустимості їх використання, зокрема, Б. Є. Лук'янчиков та Є. Д. Лук'янчиков пишуть, що критерієм правомірності прийомів, заснованих на створенні уявлень, має бути абсолютна недопустимість з боку слідчого повідомлення будь-яких перекручених відомостей, стверджень, оперування брехливими посилками, створення штучних ситуацій, що

виключають можливість правильного висновку. Хитрість, якщо її розуміти як винахідливість слідчого, є етично виправданим елементом тактичного прийому на учасників кримінального процесу. [116, с. 97]

На думку О.В. Фунікової, до структури криміналістичної тактики входять такі правомірні й допустимі тактичні прийоми, як, наприклад, приховування меж поінформованості слідчого, пред'явлення речових і письмових доказів, оголошення показань інших осіб, демонстрація стимулюючого матеріалу тощо [265, с. 114].

У спеціальній літературі є думка, що хитрощі та пастки полягають у маневруванні слідчим інформацією, якою він володіє та передбачають його творчий підхід до розв'язання конкретного тактичного завдання у кожній окремій ситуації. Вони поряд з іншими тактичними прийомами є формами психологічного впливу, а отже їх використання є цілком правомірним та допустимим [262, с. 138].

На нашу думку, для процесуальної науки неприйнятним є допущення до слідчої та судової практики будь-яких тактичних засобів, застосування яких дає позитивний (у тактичному плані) результат, незважаючи на те, що при цьому суттєво порушуються кримінальний процесуальний закон, законні права та інтереси учасників певної процесуальної дії. Необхідне розроблення таких рекомендацій, які, будучи науково обґрунтованими, корисними та прийнятними з погляду потреб практики, відповідали б вимогам законності, моральним засадам, рівню культури та правосвідомості громадян. Отже, концепція «слідчих хитрощів» та «психологічних пасток» суперечить принципам та завданням кримінального судочинства та не узгоджуються з вимогою кримінального процесуального закону та нормами моральності.

Застосування слідчим тактичних прийомів, здається, має бути обмежено законом та етичними нормами. У цьому випадку бажано виходити з того, що основними умовами допустимості прийому, які необхідні для визнання впливу правомірним, будуть: 1) їхня законність, яку слід розуміти як відповідність чи несуперечність прийому вимогам закону; 2) вибірковість впливу, тобто

спрямованість впливу лише на певних осіб та нейтральність стосовно інших; 3) їх моральність – відповідність моральним принципам нашого суспільства та морально-правовим критеріям кримінальної процесуальної діяльності. Не можна забувати, що невміле застосування багатьох прийомів стоїть на межі допустимості, оскільки містить у собі безліч «підводних каменів», які відразу можуть зробити діяльність слідчого аморальною.

Участь дітей у кримінальному процесі є винятковою обставиною, яка має передбачати спеціальні заходи щодо захисту їх прав та законних інтересів із боку держави. З цією метою наша держава передбачає створення дружнього до дитини правосуддя, що гарантуватиме повагу до прав дитини та їх ефективне забезпечення з урахуванням принципів, закріплених у ратифікованих міжнародно-правових актах.

Особливістю дружнього до дитини правосуддя є те, що провідним принципом цієї концепції є принцип найкращого забезпечення інтересів дитини. До того ж зазначена концепція передбачає адаптаційний характер правосуддя та супровідних процедур, зокрема, й проведення такої слідчої (розшукової) дії як огляд. Дружнє до дитини правосуддя визнає, що участь неповнолітнього потерпілого в адаптованому до її віку кримінальному провадженні може не тільки допомогти йому захистити свої права, а й дати можливість впливати на прийняті рішення [308, с. 83].

Основними елементами правосуддя, дружнього до дитини, названо у п. 1 Керівних принципів [298]: право на отримання інформації та необхідність надання відомостей та порад у відповідній віку та ступеню зрілості дітей формі, зрозумілою для них мовою та з урахуванням статевих та культурних особливостей. Адаптація інформації – важлива складова дружнього підходу, яка може бути забезпечена розумінням психології розвитку дитини. Ефективний обмін інформацією не може обмежуватись офіційним судочинством. Слідчий та інші учасники слідчого огляду повинні мати можливість спілкуватися з дитиною на її рівні розуміння.

Огляд відноситься до слідчих (розшукових) дій, в яких можуть брати участь неповнолітні потерпілі, та які мають пошуковий характер. Під час проведення огляду перед особою, яка веде розслідування, стоїть завдання виявити речові докази, предмети, документи, що відносяться до кримінального провадження за участю неповнолітнього потерпілого. Слід зазначити, що участь неповнолітнього потерпілого, наприклад, під час огляду місця події може значно полегшити розслідування.

Відповідно до ч. 1 ст. 237 КПК України з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей, документів та комп'ютерних даних. Частина 3 цієї ж статті передбачає, що для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження [107].

Огляд місця події – одна із найважливіших початкових слідчих (розшукових) дій, причому найчастіше такий огляд стає невідкладним.

Правильно зазначає В. П. Корж, що ефективність огляду значною мірою залежить від додержання слідчим, прокурором процесуальних, спеціальних тактичних та морально-етичних правил його проведення [100, с. 7].

Стосовно питання впливу моральних норм у кримінальних провадженнях під час огляду за участю неповнолітнього потерпілого існує низка суперечливих поглядів, зазначає С. Г. Пепеляєв. Не можна погодитися з думкою авторів, які вважають, що в процесі розслідування немає і не може бути інших відносин, крім правових; що відносини учасників процесу завжди мають суворо процесуальну форму, яка встановлюється і регулюється тільки законом; що моральна оцінка фактів не відіграє, поряд із правовою оцінкою, самостійної ролі в правосудді; що надання моралі самостійної ролі у процесі розслідування може призвести до порушення закону (при суперечності між моральною і правовою оцінками) і до виправдання такого порушення закону [161, с. 134].

Ми підтримуємо наукову позицію, що норми моралі об'єктивно існують у кримінальному процесуальному законодавстві, що завдяки діалектиці

суспільних відносин, діяльність слідчого у сфері кримінального процесу, зокрема, під час проведення слідчого огляду за участю неповнолітнього потерпілого, моральна і правова його сторони переплітаються між собою [161, с. 135].

У сфері діяльності з доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітнього потерпілого, органи розслідування та потерпілі повинні знаходитися в єдиному намірі розшукати осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. Задля цього слідчому, з метою успішного розв'язання слідчих завдань, корисно використовувати саме активну діяльність неповнолітнього потерпілого, спрямовану на технічну, тактичну та розшукову допомогу з його боку. Тому слід тактично правильно сприяти активності неповнолітнього потерпілого, зацікавленого у більш повному встановленні криміналістичної інформації про вчинене щодо нього кримінальне правопорушення. Останнє багато в чому залежить від тактично правильної взаємодії між ними, яка залежить в основному від позиції слідства, побудованої з урахуванням вікової психології неповнолітнього потерпілого, принципів його настрою та конкретної слідчої ситуації у певний період розслідування.

Участь неповнолітнього потерпілого під час огляду, зокрема огляду місця події, допоможе слідчому відтворити слідову картину. Як доречно зазначає Ю. О. Гресь, слідова картина, що утворюється на місці події, являє собою складний комплекс різнопланових слідів картина, що відображають механізм вчинення злочину, поведінку потерпілого та злочинця до й після вчинення злочину, наявність чи відсутність на місці вчинення злочину осіб, які могли стати свідками протиправного діяння, емоційний стан та мотиви злочинця та неповнолітнього потерпілого, їх особисте ставлення один до одного тощо [44].

Непоодинокі випадки, коли недостатньо підготовленими інспекторами-криміналістами вилучається багато слідів від однієї особи. Причина – відсутність у працівника усвідомлення щодо завдання доказування та значення подальших експертних досліджень слідів біологічного характеру. Наприклад, під час виявлення слідів крові вилучається багато предметів (носіїв слідів), що

належать в основному потерпілим особам, і не приділяється належна увага іншим слідам [125, с. 149]. Участь потерпілого у таких оглядах допомогла б уникнути таких «зайвих» дій спеціалістів.

З очевидних причин, повинні бути вжиті конкретні заходи для збору доказів, особливо від дітей-жертв, у найсприятливіших умовах. Надання свідчень через звуковий, відео- або ТБ-зв'язок є прикладами таких практик, так само як надання свідчень експертам до судового розгляду й уникнення візуального або іншого контакту між жертвою та ймовірним злочинцем (Керівний принцип 68) чи надання свідчень без присутності ймовірного злочинця (Керівний принцип 69). Проте в окремих випадках, таких, як сексуальна експлуатація, відеозапис огляду може бути травматичним для жертв. Отже, повинна бути оцінена можлива шкода або вторинна віктимізація в результаті таких записів, а також враховані інші методи, такі як аудіо-запис, щоб уникнути ревіктимізації та вторинного нанесення травми [198, с. 128].

У справі С. Н. проти Швеції Суд встановив, що: «Такі справи (на сексуальному ґрунті) часто розуміються як випробування потерпілого, зокрема, коли останній мимоволі стикається з відповідачем. Ці особливості ще більш помітні у справах за участю неповнолітнього. Під час оцінки питання про те, чи в такому розгляді обвинувачений отримав справедливий судовий розгляд, необхідно враховувати права на повагу приватного життя жертви». Отже, Суд визнав, що у кримінальних справах стосовно сексуального насильства можуть бути прийняті деякі заходи з метою захисту потерпілого, за умови, що такі заходи можуть бути узгоджені з адекватною і ефективною реалізацією права на захист [234].

Дослідження кримінального процесуального законодавства дозволяє дійти висновку, що участь неповнолітнього потерпілого у проведенні огляду у житлі особи фактично передбачає певну процедуру, а саме: запрошення з боку слідчого чи прокурора (ч. 1 ст. 236 КПК України); ініціювання потерпілим проведення огляду, за результатами якого можна забезпечити подання до суду належних і допустимих доказів (ч. 3 ст. 93 КПК України); за добровільною

згодою особи, яка володіє житлом чи іншим володінням (ч. 1 ст. 233 КПК України) [246, с. 125].

Необхідність залучення до огляду місця події неповнолітнього потерпілого виникає як за багатьма категоріями кримінальних проваджень, так і для участі у різних видах слідчого огляду.

Зокрема, участь неповнолітнього потерпілого (якщо його стан фізичного та психічного здоров'я дозволяє це зробити) під час огляду місця події з розслідування катувань дає можливість провести огляд більш цілеспрямовано, акцентуючи лише на обставинах, що безпосередньо стосуються розслідування кримінального провадження [150, с. 199].

Під час збройного конфлікту злочини сексуального характеру вчиняються проти жінок і чоловіків, дітей, незалежно від їх віку. Системні воєнні злочини скоюються армією Російської Федерації та російськими збройними формуваннями в Україні з 2014 року. Проте починаючи з 24 лютого 2022 року, масштаби цих злочинів і навантаження на правоохоронну систему є безпрецедентними в історії України [135, с. 6]. Дотримання морального принципу «не завдати шкоди» не повинно автоматично стати підставою не здійснювати документування і розслідування сексуального насильства. Навпаки, дотримання цього принципу може прокласти шлях до безпечного та етичного надання неповнолітнім потерпілим можливості говорити вголос, одночасно визначаючи можливі механізми їх підтримки. Проте невідповідні слідчі/прокурори, які орієнтовані виключно на результат, створюють ризики для неповнолітніх потерпілих осіб, що може також негативно відобразитись на процесі розслідування. Важливо запобігти можливій соціальній стигматизації, віктимізації або повторній травматизації потерпілих осіб [135, с. 22]. Тому слідчий, ухвалюючи рішення про участь неповнолітнього потерпілого у слідчому огляді під час розслідування зазначених кримінальних проваджень, повинен зважити ці ризики повторної травматизації неповнолітнього потерпілого та необхідність проведення цієї слідчої дії, якщо від моменту скоєння злочину пройшов тривалий час.

Колектив авторів «Методичних рекомендацій з інтегрування підходу, орієнтованого на потерпілих, у деяких аспектах досудового розслідування злочинів сексуального насильства в умовах збройної агресії» визначають особливості проведення огляду місця події у зазначених категоріях кримінальних проваджень. Огляд проводиться представниками правоохоронних органів після перевірки вибухотехнічними службами. Під час огляду місця події необхідно з'ясувати, якою була обстановка на момент вчинення злочину (наприклад, розташування предметів), та оцінити, чи збігається вона з попередньо отриманими показаннями від потерпілої особи. Слід звернути увагу на сліди боротьби та опору (розбиті вікна та меблі), ознаки утримання / ув'язнення (мотузки, пов'язки на очі, написи на стінах), сліди біологічного походження (кров, слина, сперма, волосся, нігті), знаряддя вчинення злочину, загублені та залишені злочинцем речі. Якщо місце вчинення злочину було пошкоджено, слід, відповідно до кримінальних процесуальних норм, вжити заходів для вилучення відеоматеріалів із камер спостереження. [135, с. 23].

Щодо участі неповнолітнього потерпілого під час огляду документів у кримінальних провадженнях різних категорій, здебільшого, вона залежить від його волевиявлення і не може бути обов'язковою [3]. Слід зазначити, що слідчий, проводить огляд документів з метою безпосереднього вивчення (сприйняття документів), фіксації й вилучення деяких із них як речових або письмових доказів для розслідування або попередження злочинів, пов'язаних із підробленням документів [74, с. 216].

Відповідно до ч.ч. 1-2 ст. 227 КПК України під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. До початку слідчої (розшукової) дії законному представникові, педагогу, психологові або лікарю роз'яснюється їхнє право за дозволом ставити уточнювальні запитання малолітній або неповнолітній особі [107].

Важливу роль саме під час огляду за участю неповнолітнього потерпілого відіграють психолог і педагог, які в доступній формі, використовуючи допомогу законного представника, залежно від віку, психофізичного стану дитини та її індивідуального сприйняття, роз'яснюють їй права та порядок проведення слідчого огляду, виступаючи наче посередником між слідчим та дитиною та надаючи допомогу у подоланні емоційного навантаження.

Частина 3 ст. 227 КПК України передбачає, що у виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, слідчий, прокурор за клопотанням малолітнього або неповнолітнього чи з власної ініціативи має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні та залучити замість нього іншого законного представника [107]. Це дуже важлива моральна засада, яка знайшла своє процесуальне закріплення, оскільки насамперед саме законний представник здійснює психологічну підтримку неповнолітнього.

Окремо слід вирішити деякі питання, пов'язані з участю під час огляду понятих. Так, поняті повинні засвідчити факт проведення огляду, його перебіг та результати. Однак, слід поглянути на інститут понятих з боку захисту приватного життя неповнолітнього потерпілого, збереження його особистої та сімейної таємниці. Можна констатувати, що зазначений кримінальний процесуальний інститут не враховує цих інтересів неповнолітньої особи. За велінням закону під час огляду приватного будинку, часто – особистої кімнати дитини залучаються зовсім сторонні люди або ще гірше – сусіди. КПК України не знає інституту відводу понятих. На нашу думку, враховуючи, що поняті запрошуються слідчим або прокурором, то неможливість заявити їм вмотивований відвід є порушенням принципу рівності та змагальності сторін кримінального судочинства.

У зв'язку з цим, розглядаючи проблеми розгляду заяв про відводи в кримінальному процесі України, О. П. Кучинська зазначила, що відвід завжди

був і залишається важливим дієвим механізмом, процесуальним інструментом забезпечення законності прийняття рішень, своєрідним захистом від впливу різних суб'єктивних факторів, він покликаний забезпечити неупередженість розгляду будь-яких матеріалів, зокрема й кримінальних, з чим ми погоджуємося [112, с. 104].

Підтримуємо пропозицію Ж. В. Удовенко про необхідність доповнення ст. 79 КПК України нормою про відвід понять [255, с. 540]. Розв'язання питання саме в такий спосіб дозволить учасникам кримінального провадження та іншим особам заявляти клопотання про відвід понять від участі у проведенні слідчого огляду, якщо будуть підстави вважати, що вони, зокрема, можуть розголосити обставини, що стосуються особистого й сімейного життя особи.

Слід визнати теоретично обґрунтованою й пропозицію В. Г. Дрозд про те, що розв'язання питання про запрошення до участі понять доцільно погоджувати з особою, насамперед з огляду на етичні міркування, однак остаточне рішення залежить від слідчого [57, с. 10].

Відповідно до закону для того, щоб зупинити витік інформації про побачене під час огляду, понятим забороняється розголошувати дані розслідування. Так, відповідно до ч. 3 ст. 66 КПК України особа, яку залучають до проведення процесуальних дій під час досудового розслідування як понятого або яка стала очевидцем таких дій, зобов'язана на вимогу слідчого, прокурора не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії. За порушення цього обов'язку передбачена кримінальна відповідальність за ст. 387 КК України [107]. Тобто законодавець дбав не про недоторканність приватного життя, а про інтереси розслідування. Практика переконливо показує, що ця норма неефективна. Але навіть якщо припустити, що поняті «триматимуть язик за зубами», саме відчуття людини, що її особисті та сімейні таємниці знають інші, створює у неї відчуття дискомфорту, невпевненості. Таке становище, на наш погляд, суперечить моральним основам кримінального процесу та морально-правовим критеріям кримінальної процесуальної діяльності. Тому, на

нашу думку, функціонування інституту понять так само потребує дієвого аналізу та перетворення.

Отже, участь неповнолітнього потерпілого у проведенні слідчого огляду пов'язана з підвищеним навантаженням на його психіку та може викликати у таких осіб психологічний стрес. Тому потрібно розроблення та закріплення цілої низки норм, спрямованих на зменшення негативного впливу кримінального судочинства на моральні чесноти, духовне та психічне здоров'я неповнолітніх учасників, зокрема потерпілих.

На нашу думку, участь неповнолітнього потерпілого у проведенні слідчого огляду пов'язана з підвищеним навантаженням на його психіку та може викликати у таких осіб психологічний стрес. Встановлені законодавцем гарантії проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх потерпілих не завжди є ефективними у вирішенні питання запобігання вторинній віктимізації та психологічному захисту неповнолітніх потерпілих. Потрібна розробка та закріплення цілої низки норм, спрямованих на зменшення негативного впливу кримінального судочинства на моральні чесноти, духовне та психічне здоров'я неповнолітніх учасників, зокрема потерпілих.

Насамперед, необхідно унормувати основний принцип надання психологічної допомоги неповнолітнім учасникам процесу, і особливо потерпілим, шляхом обов'язкового залучення у процес спеціаліста у сфері вікової психології та педагогіки. Така підтримка вкрай необхідна неповнолітньому потерпілому саме під час проведення слідчого огляду. Цей принцип тісно пов'язаний із визначенням статусу спеціаліста в галузі вікової психології та педагогіки, покликаного реалізувати надання психологічної допомоги неповнолітнім учасникам.

3.2. Реалізація моральних засад під час допиту у кримінальних провадженнях за участю неповнолітнього потерпілого

Фактично є загальновизнаним, що неповноліття потерпілого може серйозно вплинути на зміст його показань. Різні періоди розвитку дітей та підлітків характеризуються певними ступенями доступності їхнього розуміння явищ зовнішнього світу, і від цього залежить їхня здатність до сприйняття і відтворення сприйнятого у процесі допиту. У неповнолітнього ще мало знань, не накладений життєвий досвід, не розвинені у необхідній мірі аналітичні здібності. Діти та підлітки більшою мірою, ніж дорослі, схильні до навіювання і самонавіювання, до своїх особистих спостережень вони нерідко домішують породження фантазії.

Процес отримання та оцінки показань під час допиту неповнолітнього або малолітнього потерпілого ускладнений безліччю факторів, зокрема віковими та індивідуально-психологічними особливостями допитуваного, силою психотравмального впливу насильства на особу потерпілого, відстроченістю делікта від періоду. Недостатнє їх урахування знижує результативність допиту та «гальмує» розслідування.

Урахування ж зазначених психологічних особливостей під час проведення допиту (опитування) дітей, які постраждали від насильства, сприятиме зниженню дії захисних механізмів психіки, мінімізуватиме повторну ретравматизацію дитини, дозволить дитині почуватися більш спокійно та захищено, а слідчому – отримати достовірну інформацію про події конкретного злочину. Крім того, такий підхід до проведення слідчих (розшукових) дій за участю дітей дозволить фахівцю отримувати достовірну інформацію про події злочину та забезпечити дотримання прав та інтересів дитини у процесі досудового розслідування. [141, с. 25].

З урахуванням багатогранності, комплексності проблеми формування та використання у доказуванні показань неповнолітнього потерпілого в науці,

поряд із вивченням власне кримінальних процесуальних аспектів цього виду доказу активно обговорюються і морально-етичні, криміналістичні та психологічні сторони роботи слідчого, пов'язаної з отриманням «дитячих» показань. Про окремі особливості отримання показань потерпілих дітей за новою методикою процесуального інтерв'ю можливо ознайомитися у спільній праці колективу авторів Національної академії внутрішніх справ [197].

У публікаціях психологів останніх років, які діляться досвідом психологічного супроводу розслідування злочинів за участю неповнолітніх потерпілих, простежується лінія трансформації допиту в інтерв'ю (бесіду) з наданням ознак своєрідного психологічного тренінгу [137; 136].

Так, стосовно використання у кримінальному процесуальному доказуванні показань неповнолітнього потерпілого консолідувалися підходи дослідників до розгляду допиту не лише як однієї зі слідчих (розшукових) дій у їхньому класичному розумінні, заданому кримінальним процесуальним законом, а й як системно-структурованого, процесуально-організованого та методично оснащеного комунікаційного процесу [82, с. 63].

Допит є складною слідчою дією, особливо якщо допитуваними виступають неповнолітні особи, зокрема – жертви статевих злочинів та осудні особи з тимчасовими розладами психіки та ін. Установити психологічний контакт із зазначеними категоріями осіб слідчому (прокуророві) може допомогти спеціаліст педагог, психолог чи психіатр [8, с. 263-269].

Отже, показання неповнолітнього потерпілого є видом доказів (підвидом показань), якому властиві всі їх ознаки. Як робоче поняття, з метою дослідження, показання неповнолітнього потерпілого ми інтерпретуємо як відомості, які мають значення для розслідування, що містять дані про джерело поінформованості, безпосередньо сприйняті та отримані належною посадовою особою під час проведення допиту та зафіксовані у протоколі слідчої (розшукової) дії.

Допит у кримінальному провадженні завжди представляв собою кульмінацію процесуальної комунікації. У той же час, допит неповнолітнього є

настільки специфічним за своїми внутрішніми властивостями та напругою, що здатен розглядатися як виключний захід, що потребує не лише реалізації закону, але й висококваліфікованої допомоги дитині [130, с. 109].

Слідчий засвоює соціальні норми, ціннісні орієнтації, діючи вибірково, виходячи зі своєї індивідуальної моральної свідомості, яка не просто сприймає ті чи інші сторони суспільної свідомості, а реалізує норми, що стали її переконанням.

Набувши членства у Раді Європи у 1995 р., Україна взяла на себе низку зобов'язань у сфері реформування чинного законодавства на основі норм та стандартів Ради Європи. Це зобов'язання стосується норм і стандартів щодо захисту дітей – жертв насильства або свідків злочинів. Для Ради Європи захист прав дітей та просування правосуддя, дружнього до дітей, є пріоритетним завданням. Одним із документів, в якому найбільш докладно визначаються вимоги до допиту дитини – свідка чи жертви злочинних посягань, є Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція, 2007 р., CETS № 201) [137, с. 4].

Стаття 35 Конвенції безпосередньо стосується опитування дітей. Відповідно до її змісту кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення: проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам; проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні; проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей; проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно; якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження; можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше [94].

Правильно зазначає В. М. Лушпієнко, що особливості, якими характеризуються деякі категорії осіб, обумовлюють потребу передбачення додаткових інструментів їх правового захисту у кримінальному провадженні, зокрема щодо отримання показань від цих осіб [120, с. 131]. Ознакою, що свідчить про відмінність неповнолітніх серед суб'єктів кримінального процесу є вік, який обумовлює природні причини закріплення додаткових гарантій [120, с. 134-135].

Щодо неповнолітнього потерпілого, то загалом серед гарантій його участі у кримінальному провадженні, зокрема, під час допиту, слід виділити такі: 1) у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним (ч. 9 ст. 224 КПК України); 2) проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря, які наділяються обов'язком бути присутніми під час допиту, а також правом заперечувати проти запитань та ставити запитання (ч. ч. 1, 4 ст. 226 КПК України); 3) не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день (ч. 2 ст. 226 КПК України); 4) особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання (ч. 3 ст. 226 КПК України); 5) можливість проведення допиту під час досудового розслідування у режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) (ч. 1 ст. 232 КПК України).

Кримінальний процесуальний закон регламентує основні правила допиту, але водночас не визначає, які тактичні прийоми можна використовувати під час отримання показань. Зрозуміло, що вони постійно варіюються залежно від обставин кримінального провадження, характеру зібраних даних, допитуваної

особи. Але з іншого боку, саме через те, що тактика допиту вільна від законодавчих обмежень, можливість заподіяння моральної шкоди значно зростає. У літературі стосовно психологічного впливу на допитуваного висловлена думка, що правомірним вважається будь-який тактичний прийом, якщо він не спрямований на вимагання показань [56, с. 14]. Звісно ж, що це твердження можна визнати справедливим лише при абсолютному та категоричному твердженні, що прийоми, які застосовуються при цьому, є бездоганними з моральних позицій.

Один із Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи визначає, що під час усіх розглядів до дітей потрібно ставитися з урахуванням їхнього віку, особливих потреб, їх зрілості та рівня розуміння, а також беручи до уваги будь-які труднощі у спілкуванні, які вони можуть мати. Справи за участю дітей повинні розглядатися в обстановці, яка не залякує та є чутливою до дитини [84]. Так, В. Шепітько [174, с. 16] визначає, що психологічний контакт – це найбільш сприятлива психологічна атмосфера допиту, яка сприяє взаємодії та взаємовідносинам між її учасниками, це певне налаштування на спілкування.

Тактичні прийоми, спрямовані на встановлення психологічного контакту з допитуваним, ґрунтуються на використанні даних психології, логіки та інших наук. Як зазначає Л. Д. Удалова у процесі вербального (мовленнєвого) контакту довіри, взаєморозуміння, прагнення учасників допиту (слідчого та допитуваного) обмінюватися інформацією значною мірою зумовлені особистісними особливостями індивіда, його типологією, життєвим і соціальним досвідом, позицією та роллю допитуваного в події злочину [154, с. 191].

Уміння слідчого розуміти психологію осіб, аналізувати їхню поведінку, володіти тактичними прийомами логіко-психологічного впливу, правильно інтерпретувати показання під час проведення допиту з метою встановлення їх достовірності, правдивості, повноти, визначення позицій допитуваного – усе це далеко не повний перелік необхідних вимог для проведення допиту як способу отримання вербальної інформації [160, с. 275].

На думку Т. Шмиголь [277, с. 135], допит неповнолітніх відноситься до чи не найскладнішої слідчої (розшукової) дії. Ця складність зумовлюється низкою моментів: тими, які визначають складність будь-якого допиту (труднощами формування контакту, необхідністю отримання повних і правдивих показань про події, що давно минули, відсутністю доброї волі і тощо); особливостями психології неповнолітніх, схильних до фантазування, самонавіювання; необхідністю допитувати неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого за участю адвоката, законних представників і педагога (психолога), які мають право ставити питання.

У психологічній науці на основі узагальнення педагогічного досвіду рекомендується наступний підхід до вікового періоду, зокрема й тих, хто ще не досяг повноліття: дитячий вік (від народження до одного року); раннє дитинство (від року до трьох років); дошкільний вік (від трьох до 6–7 років), молодший шкільний вік (від 6–7 до 11–12 років), підлітковий вік (від 11–12 до 14–15 років), ранній юнацький вік (від 14–15 до 17–18 років) [216, с. 109–110]. Перехід від одного вікового періоду до наступного супроводжується так званими кризами розвитку, зумовленими протиріччями між потребами, що знову виникають, і умовами їх задоволення, які вже не влаштовують дитину, що підростає.

Під час підготовки до допиту необхідно отримати відомості про рівень розвитку неповнолітнього, його інтереси, схильності, звички, сімейне мікросередовище, взаємини з особою, щодо якої проводитиметься допит. До того ж необхідно знати такі психологічні та педагогічні засади неповнолітнього потерпілого: у яких умовах, у якому оточенні живе, виховується (родина, стосунки між батьками, їхні стосунки з дитиною тощо), з ким проводить вільний час, чи відвідує дитячі установи; рівень інтелектуального розвитку, володіння мовою, коло інтересів, улюблені заняття, захоплення, способи проведення дозвілля, чи займаються з ним батьки, його позитивні якості; наскільки спостережлива, кмітлива дитина, як навчається, з якими труднощами у навчанні стикається, наскільки адаптивна до шкільного режиму, чи

поінформована про певні сторони життя; чи не помічено у вживанні алкогольних напоїв, наркотичних засобів; риси характеру, рівень емоційної стійкості, наявність акцентуованих властивостей характеру, стосунки з однолітками, вихователями, вчителями; фізичний розвиток, чи не страждає на будь-які розлади та захворювання, їх характер і походження; стан, у якому перебував під час сприйняття подій, що цікавлять слідчого (суд); чи брав у них участь; з чим це пов'язано; чим займався, як проводив час після того, що сталося, з ким спілкувався; чи розповідав комусь про події, про які передбачається його допитувати, що саме говорив; чи обговорювалися з дорослими (батьками тощо) ці події у його присутності.

Коли виникає необхідність отримати інформацію від дитини, рекомендується використовувати спеціально обладнані кімнати, щоб дитина не відчувала дискомфорту від незнайомої ситуації. Там є іграшки, папір з олівцями тощо. У слідчого на момент розмови є непомітний навушник, через який він чує рекомендації дитячого психолога, який перебуває за непрозорим з одного боку склом.

Якщо дитина постраждала внаслідок злочину чи стала свідком сексуального насильства або експлуатації, інших злочинів, або підозрюється у скоєнні злочинів, тобто дитина опинилася у контакті із законом, то слідчий та інші процесуальні особи повинні проводити допит виключно у «Кімнаті, дружній до опитування дітей». Організація такої роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її вікових та психологічних особливостей. «Зелена кімната» допомагає дітям відчутти домашню атмосферу, сприяє довірливому спілкуванню з дорослими [137, с. 22].

Відтак, організована система роботи в «зелених кімнатах» ураховує вікові та психологічні особливості як тих дітей, які перебувають у конфлікті (скоїли правопорушення або злочини), так і тих, що є в контакті із законом (стали жертвами або свідками злочину чи правопорушення). Для цих дітей необхідні особливі порівняно з дорослими юридичні процедури, соціальний супровід, психологічна допомога та реабілітаційні послуги. Саме такі процедури мають

здійснюватися у спеціально обладнаних приміщеннях. Урахування потреб вищезазначених груп дітей є свідченням гуманності держави, виявом її соціального та правового характеру, спрямованості на допомогу і врахування потреб та інтересів кожної дитини [157, с. 222].

Так в деяких університетах внутрішніх справ створені навчальні полігони подвійного призначення «Кімната, дружня до опитування дітей» та «Впізнання поза візуальним та аудіо спостереженням», який відповідає вимогам усіх міжнародних стандартів [178].

Із технічної та організаційної позицій «зелена кімната» для дітей – це дві суміжні кімнати: терапевтичний зал, у якому безпосередньо з дитиною працюють слідчий, психолог, залучені фахівці з педіатрії, дитячої гінекології, психіатрії, педагогіки тощо, і – робоче приміщення для працівників правоохоронних органів і залучених спеціалістів, з якого ведеться спостереження за поведінкою дітей (кімната для спостереження) [148, с. 82].

Ця кімната обладнана зручними та адаптованими під зріст дитини меблями, необхідною відео та аудіо записуючою апаратурою, а також методичними матеріалами для роботи з дітьми відповідно до вимог міжнародних стандартів. Тому «Кімната, дружня до опитування дітей» є максимально комфортною як для дитини, так і для людей, які спостерігають. Адже, комунікативна готовність слідчого під час допиту неповнолітньої особи визначається інтегральним станом та здатністю до ефективної соціальної взаємодії з дитиною [160, с. 276].

Якщо немає «дружньої кімнати» допит рекомендується проводити в приміщенні, в якому в цей час не проводяться жодні інші дії, з відключеним телефоном, із максимальним наближенням місця до вищеописаних вимог. Дотримуючись моральних засад доказування у таких справах, не слід допитувати дитину в місці, де вона зазнала травматичного досвіду. Таке оточення може викликати у неї сильні негативні емоційні реакції (сильна тривога, страх), які впливають на пізнавальні процеси [13, с. 15].

У практичній діяльності особи, які здійснюють розслідування, нерідко застосовують повторні допити без достатніх підстав. Враховуючи сильне емоційне навантаження, пов'язане з викликом на допит, та інші витрати морального та матеріального плану, які несе допитуваний, до повторних допитів слід ставитись з великою обережністю. Адже неоправдані серії допитів нерідко призводять до озлобленості, ворожості з боку допитуваного, а можливий і страшніший результат – самообмова.

Водночас, дітей рекомендується допитувати тільки у крайніх випадках, бо допит (як сам процес, обговорювана під час його проведення інформація, так і його обстановка) може негативно (травмуючим чином) вплинути на їхню психіку. Особливість урахування фізіологічних, психологічних змін під час розвитку дитини є важливим критерієм для слідчого, оскільки знання етапів та криз становлення особистості може вплинути на тактику допиту неповнолітньої особи, тому, володіючи також психологічною компетентністю в аспекті вікових особливостей, є ключовим підґрунтям успіху комунікативної готовності слідчого до допиту дитини [157, с. 220].

Для неповнолітнього потерпілого повторюваність вражень виступає негативним чинником, оскільки змушує знову й знову повертатися до психічно травмуючих подій. Тому важливо перед допитом сформувавши у дитини інтерес до майбутньої розмови, бажання говорити. При цьому можна пояснити, що від нього чекають допомоги і вона необхідна, проте поводитися слід обережно, щоб не акцентувати увагу дитини на чомусь конкретному, що цікавить слідство. Тому неприпустимі такі фрази: «ти маєш це пам'ятати», «потрібно згадати», «ти ж не міг забути про це» тощо. У подібній ситуації неповнолітній потерпілий може вдатися до вигадки, щоб йому дали спокій або щоб заслужити схвалення дорослих.

Характерні для неповнолітніх потерпілих особливості психіки, підкреслюють К. В. Плева та Г. М. Степанова [165, с. 182], безсумнівно впливають на процес формування і давання ними показань, але вони не є перепонами для їх допиту, пов'язаними із психічними чи фізичними вадами.

Науковці наголошують, що у практиці розслідування злочинів відомо чимало прикладів, коли діти віком 3–5 років повідомляли на допиті дані, які сприяли встановленню об'єктивної істини у кримінальному провадженні.

Під час допиту необхідно звертати увагу на емоційний стан неповнолітнього, його реакції, чи не наляканий він, чи не наражався на загрози. Перед початком слідчої (розшукової) дії необхідно висловити неповнолітньому потерпілому максимальне співчуття і розповісти в доступній формі, навіщо його запросили, і як його показання можуть допомогти встановленню та викриттю винного. При цьому можна навести якісь практичні приклади, коли саме на основі таких показань було затримано та засуджено небезпечного злочинця. Можна використовувати різні прийоми довірчого спілкування (наприклад, елементи дитячо-підліткової лексики).

До основних принципів паліативного характеру допиту дитини О. В. Мельник та М. В. Попович відносять: вміння слухати, терапія присутністю, важливість створення психотерапевтичного середовища, єдність представників правоохоронних органів із близькими та рідними дитини, залучення до участі психологів, використання всіх резервів, задоволення духовних потреб, індивідуальний підхід до кожної дитини [129, с. 168].

Взаємодія під час допиту перебуває «в руках» слідчого, оскільки саме від нього залежить вибудовування діалогу з неповнолітнім потерпілим. Якщо під час допиту підозрюваного (обвинуваченого) стан психологічної напруженості може бути умовою для отримання зізнань, то допит потерпілого (особливо дитини чи підлітка) повинен проходити в ситуації розслаблення, коли він буде готовий розповісти про пережиті події, не відчуваючи додаткового стресу.

Про достовірність показань неповнолітнього потерпілого може свідчити їх деталізація, послідовність та повнота. Вільну розповідь потерпілого про подію кримінального правопорушення можна супроводжувати уточнювальними питаннями, які не повинні мати навідний характер. В іншому випадку достовірність показань потерпілого може бути поставлена під сумнів під час судового розгляду кримінального провадження.

При перших проявах втрати потерпілим концентрації уваги, або зайвого хвилювання чи інших ознак психологічного стресу, необхідно оголосити перерву і можливість спілкування із законним представником. За можливості краще уникати конфлікту з ним, оскільки багато батьків досить негативно сприймають діяльність із розслідування кримінального правопорушення, вважаючи, що вона може зашкодити здоров'ю дитини. Вплив, який дослідники поділяють на переконання, інформування та навіювання, здатне сформуванню у батьків позитивне ставлення до того, що відбувається.

Окремо слід розглянути проблемні питання реалізації моральних засад під час допиту за участю неповнолітніх потерпілих, які мають певні психічні захворювання. Неповнолітні особи з вадами психофізичного розвитку належать до особливої правової категорії серед населення, оскільки через дисонанс психічного та фізичного процесу організму, зниження функціональних можливостей нервової, зокрема опорно-рухової системи не здатні повною мірою представляти власні інтереси серед суспільства, зокрема, забезпечувати захист повсякденного існування [244, с. 354].

Дослідженням закономірностей виникнення, розвитку або одужання від групи хвороб, що супроводжуються порушенням психіки, займається психіатрична наука в цілому і кожна з її галузей. Проте КПК України не передбачає необхідність обов'язкового залучення психіатра для участі в допиті неповнолітнього потерпілого. Такий підхід законодавця суперечить самому поняттю спеціальних знань, яке передбачає професійну підготовку фахівців у відповідній галузі. Належною підготовкою в сфері, що стосується психічних розладів, наділені лікарі психіатри, а відтак, необхідно їх залучати як фахівців у такому випадку. На нашу думку, якщо в подібній ситуації залучається психолог або педагог, вони повинні поставити слідчого (прокурора) до відома про необхідність залучення психіатра або призначення судово-психіатричної чи комплексної судової психолого-психіатричної експертизи.

Участь психіатра під час допиту має вагоме значення коли допитуваними є осудні та обмежено осудні особи з аномаліями психіки. Встановити психологічний контакт з такою категорією осіб досить складно [147, с. 127].

Психічні аномалії сприяють також виникненню і розвитку таких рис характеру, як дратівливість, агресивність, жорстокість, що є негативними у процесі формування психологічного контакту. Одночасно, подібні аномалії призводять до зниження вольових процесів, підвищенню сугестивності, послабленню внутрішнього контролю, полегшують реалізацію імпульсивних, непродуманих вчинків та ін. Дуже важливо знати, підкреслює Ю. Недоступ, які саме патопсихологічні особливості має особа, як це впливає на її поведінку, на її суб'єктивні можливості брати участь у кримінальному процесі [147, с. 127]. Під час підготовки особи, яка має психічні аномалії, до допиту аналогічні свідчення бажано отримати під час допиту її близьких, друзів, сусідів та інших осіб [33, с. 18-19].

Важливою умовою встановлення психологічного контакту з неповнолітнім потерпілим, який має ті чи інші психічні відхилення, під час допиту є уважне ставлення до нього.

В аспекті забезпечення прав дитини необхідно, на наш погляд, щоб до норм КПК України було включено положення про участь у допиті неповнолітнього педагога та психолога чи психіатра, незалежно від розсуду слідчого, визначивши останнім їх процесуальний статус. Ця вимога більш відповідатиме морально-правовим критеріям кримінальної процесуальної діяльності під час доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітнього потерпілого.

Особливу складність з боку реалізації моральних засад доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітнього потерпілого становить проведення такої слідчої (розшукової) дії за його участю як одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях із підозрюваним (обвинуваченим). У зв'язку з тим, що у цьому випадку неминучим є особистий контакт злочинця і жертви, слідчий повинен

ретельно оцінити необхідність проведення одночасного допиту та перспективи досягнення цілей цієї слідчої (розшукової) дії, а також умови її проведення.

У кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, відповідно до п. 4 ч. 9 ст. 224 КПК України одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом із підозрюваним [107].

Підтримуємо позицію Д. В. Сімоновича та С. М. Лозової, які відносять одночасні допити за участю неповнолітнього потерпілого до категорії одночасних допитів, проведення яких характеризується підвищеним ступенем ризику [233, с. 447].

Як видається, тактика проведення одночасного допиту за участю неповнолітнього потерпілого визначається статусом іншого учасника цієї слідчої (розшукової) дії. Якщо це свідок, то ймовірність виникнення конфліктної ситуації підвищується тільки в тому випадку, якщо один із учасників слідчої (розшукової) дії дає не правдиві, а хибні свідчення. Якщо це підозрюваний (обвинувачуваний), то перспектива проведення одночасного допиту посилюється тим, що потерпілий може відчувати страх. Подолання цього страху є складним тактичним завданням, яке слідчий має вирішити творчо та ініціативно. Так, учасники слідчої (розшукової) дії повинні перебувати на достатній відстані один від одного, щоб виключити будь-який небажаний контакт між ними. Потерпілому та його законному представникові потрібно обов'язково пояснити, що жодної небезпеки під час одночасного допиту не виникне. До того ж послідовність розміщення потерпілого та підозрюваного (обвинуваченого) має визначатися з урахуванням пріоритету створення психологічно комфортної для жертви кримінального правопорушення обстановки. У разі виникнення під час цієї слідчої

(розшукової) дії словесної суперечки між її учасниками, слідчий повинен коректно, але вкрай різко її припинити.

За вивченими кримінальними провадженнями одночасний допит між неповнолітнім потерпілим та іншими учасниками процесу робилися досить рідко. Це дозволяє відзначити прояв слідчими розумної обережності та небажання створювати додаткові складності у розслідуванні кримінальних проваджень.

Правильно зазначає І. А. Жалдак, що зважено слід приймати рішення щодо проведення одночасного допиту між підозрюваним і неповнолітнім потерпілим, який зазнав сильного емоційного потрясіння у зв'язку з учиненням злочину, адже емоційні перевантаження, а також посилена сугестивність, яка притаманна дитячому віку, підвищує ризик недостовірності показань через негативний вплив з боку дорослого допитуваного [65, с. 12-13].

На думку Д. О. Шингарьова взагалі є недоцільним закріплення у КПК України можливості проводити одночасний допит із метою з'ясування причин розбіжностей між показаннями більш ніж двох осіб, оскільки це може передбачати настання негативних наслідків у вигляді: 1) ускладнення забезпечення прав та законних інтересів допитуваних осіб з організаційної позиції; 2) необґрунтованого підвищення імовірності розголошення відомостей, що становлять таємницю досудового розслідування, внаслідок ознайомлення значної кількості допитуваних осіб з показаннями інших учасників одночасного допиту [276, с. 12].

Серед проблем доказування у кримінальних провадженнях, де потерпілими є діти, завжди актуальними були питання участі у кримінальному судочинстві законних представників, педагогів, психологів. На жаль, нерідкими є випадки, коли діти зазнають фізичного, емоційного насильства з боку законних представників.

У своїй науковій статті Ю. Гошовська застерігає, що під час залучення законного представника доцільно переконатись у тому, чи зацікавлений він у результаті допиту та правдивості показань неповнолітнього потерпілого.

Присутність батьків не завжди має позитивний вплив на проведення та результати допиту, оскільки часто неповнолітні побоюються їх реакції на те, що буде повідомлено слідчому. Іноді діти соромляться у присутності батьків надавати правдиву інформацію [42, с. 132].

Аналізуючи результати проведеного серед слідчих опитування та наукову літературу з цього питання В. В. Баранчук зазначає, що ряд слідчих відповіли, що присутність третьої особи під час бесіди об'єктивно насторожує допитуваного і не сприяє встановленню психологічного контакту зі слідчим, особливо якщо обізнана особа втручається в розмову і коментує висловлювання. Більш того, присутність під час допиту «живої енциклопедії», яким повинен бути спеціаліст, знижує знання слідчого в очах допитуваного. До того ж для слідчого також важко й недоцільно з'ясовувати інформацію, що надходить із двох джерел одночасно [9, с. 101].

Прихильники протилежної позиції запевняють, що співробітництво спеціаліста-психолога й особи, що проводить розслідування під час допиту дозволить отримати дані про типові особливості сприйняття, пам'яті, мислення, надати направлення та рекомендації зі встановлення психологічного контакту, уникнути помилок з оцінки показань неповнолітніх [162, с. 551].

Особливе значення у досягненні цілей допиту неповнолітніх потерпілих повинні відігравати законні представники, педагоги, психологи, лікарі, присутність яких на допиті під час досудового розслідування передбачена у частинах 1, 4 статті 226 КПК України. Проте зазначеними статтями закріплено єдине право зазначених осіб – право заперечувати (протестувати) проти запитань та ставити запитання малолітній або неповнолітній особі. Натомість повноцінна й ефективна участь цих осіб може бути забезпечена лише за умови чіткого визначення їх правового статусу – прав, обов'язків і відповідальності. Від належного виконання ними обов'язків залежить як моральний стан неповнолітньої особи, так і повнота і об'єктивність кримінального провадження. А отже, вони повинні брати активну участь у процесуальних діях

– висловлювати свої пропозиції, зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії [120, с. 138].

Чітка регламентація застосування психологічних знань стосується лише допиту малолітньої або неповнолітньої особи. Так, під час розслідування статтями 226, 227 та 491 КПК України, законодавець зобов'язав слідчого проводити допит малолітньої або неповнолітньої особи з обов'язковою присутністю законного представника, педагога або психолога, а за необхідності лікаря.

Вибір слідчим спеціаліста (педагога або психолога) все ж таки залежить від віку дитини, її персональних та індивідуальних особливостей, виду насильства щодо неї (фізичне, психічне, сексуальне, економічне), особи, яка вчинила насильницький злочин, та інших обставин правопорушення [269, с. 255].

У літературі зустрічається думка, що за своїм функціональним призначенням ці особи й є спеціалістами, та пропонується доповнити КПК України окремою нормою, яка містила б вимоги, що висуваються до педагога та психолога, а також передбачала б регламентацію прав цих учасників кримінального провадження [276, с. 12].

Важливим моментом для участі педолога у допиті є те, щоб вони не знаходилися з неповнолітнім потерпілим у неприязних стосунках, інакше педагог однією своєю присутністю буде негативно впливати на допитуваного, що не зможе не вплинути на процес встановлення психологічного контакту. На наш погляд, у таких випадках доцільно залучати саме психолога, який незнайомий допитуваному потерпілому.

На думку Є. С. Романенка слідчий також може здійснити не процесуальну взаємодію з психологом чи співробітником ювенальної превенції, а саме, отримати консультацію від цих осіб під час підготовки до проведення допиту з неповнолітнім потерпілим, з чого краще розпочати розмову, де було б краще провести допит потерпілого (в кабінеті чи в домашній обстановці), також спільно скласти перелік питань, які можна поставити потерпілій особі, які

допоможуть відтворити картину подій та не сильно травмують потерпілу особу [206, с. 305].

Залучаючи педагога до допиту за участю малолітнього, необхідно передбачити можливість настання негативного впливу на дитину. Отже, залучення педагога для участі в допиті малолітнього має бути диференційованим. Не завжди доцільно викликати того педагога, який працює з малолітнім, тобто є його вихователем у дитячому садку, вчителем у школі, творчим керівником в гуртку, тренером в секції тощо.

Вбачається, що мета запрошення педагога та психолога на допит полягає в тому, щоб вони сприяли у визначенні відповідності показань допитуваних їх віку, особливостям розумового розвитку. Справедливо рекомендується запрошувати психолога (а не педагога) на допит розумово відсталих підлітків, підлітків, які страждають психічним розладом, а також тих, яким притаманні виражені індивідуально-психологічні особливості (надмірна імпульсивність, помітне переважання процесів збудження над процесами гальмування і т. д.). Тому, на нашу думку, слід краще у кримінальне провадження долучати спеціаліста-психолога, котрий має практику щодо відповідної психологічної галузі. Ми підтримуємо думку В. В. Баранчука [9, с. 101], що спеціальні знання психолога базуються на результатах наукових досліджень, що розкривають достовірно встановлені закономірності психічної діяльності дітей та підлітків, охоплюють володіння методами об'єктивної діагностики індивідуально-психологічних якостей неповнолітніх.

3.3. Реалізація моральних засад під час пред'явлення для впізнання за участю неповнолітнього потерпілого

З дітьми, які зазнали фізичного, а тим більше сексуального насильства, складно, а часом неможливо проводити слідчі (розшукові) дії. Найчастіше розмова про вчинене щодо дитини діяння приносить їй серйознішу шкоду, ніж саме кримінальне правопорушення, оскільки відтворення у пам'яті подробиць призводить до психологічно важкого стану з можливістю вторинної віктимізації. У результаті розслідування кримінальних правопорушень, вчинених щодо дітей, неминуче виникають різнопланові проблеми як процесуального, так і морально-етичного характеру, що визначають специфіку проведення пред'явлення для впізнання за їх участі.

Висока культура слідчого, поряд із дотриманням ним вимог кримінального процесуального закону, утворює таку атмосферу під час розслідування, яка психологічно сприяє реалізації завдань кримінального судочинства, допомагає усім іншим учасникам процесу переконатися в незручності й недоцільності будь-яких спроб стороннього впливу на суб'єктів, які здійснюють судочинство, підвищує виховну роль органів кримінальної юстиції [161, с. 133].

У Керівних принципах ООН, що стосуються правосуддя у питаннях, пов'язаних з участю дітей-жертв [83], йдеться про тривалість, повторюваність та місце проведення як визначальних критеріїв незалежно від виду слідчої (розшукової) дії, тому немає гострої необхідності, щоб національне законодавство містило положення про умови, правила та порядок проведення кожної слідчої (розшукової) дії за участю неповнолітнього потерпілого. Зазначені критерії частково знайшли своє відображення й у КПК України, що дозволяє правозастосовникові використовувати їх під час проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії за участю неповнолітнього потерпілого, незалежно від

обставин вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, зокрема й пред'явлення для впізнання.

Проаналізувавши чинне законодавство та думки вчених-процесуалістів, дозволимо собі висловити правозастосовникам такі рекомендації щодо особливостей проведення пред'явлення для впізнання за участю неповнолітнього потерпілого – першого із названих критеріїв:

Місце проведення пред'явлення для впізнання має визначатися у кожному конкретному випадку залежно від характеру вчиненого кримінального правопорушення, зібраних відомостей про неповнолітнього потерпілого, психологічної атмосфери розслідування.

Пред'явлення для впізнання за участю неповнолітніх потерпілих у нинішніх реаліях, на жаль, найчастіше здійснюються в кабінеті слідчого, часто ніяких спеціальних заходів, пов'язаних з організацією особливого місця проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії, не приймається. Водночас Керівні принципи ООН рекомендують з метою полегшення надання дитиною показань, забезпечити проведення допиту у кімнатах, призначених спеціально для дітей. Аналогічної позиції дотримуються різні науковці [238, с. 61]. Адже ситуація в кабінеті слідчого може несприятливо позначитися на малолітніх особах, а також на сором'язливих підлітках. Рекомендується створити сприятливу атмосферу, де дитина почуватиметься затишно й спокійно. Ідеальним варіантом для проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього потерпілого, зокрема й впізнання, є «зелена кімната».

Савченко Г. В., Маслюк А. М. та Фарафонова А. О. зазначають, що «зелена кімната» або дружня кімната для проведення опитування – це спеціально оформлене та обладнане приміщення, для здійснення опитувань та допитів дітей – свідків та жертв злочинів, а також таких, що скоїли насильство, які дають можливість застосовувати принципи правосуддя дружнього для дитини [215, с. 30-31].

Проведення пред'явлення для впізнання у «зеленій кімнаті» передбачає застосування «формули» ефективної взаємодії з дитиною, яка має такі

складники: безпечне місце, безпечний дорослий, дитина у безпеці. Важливо розуміти кожен складову зазначеної «формули» з позиції їх розуміння дитиною [134, с. 19].

«Безпечне місце» – це місце, що [134, с. 20]: 1) є прогнозованим для дитини, яка отримала повну інформацію про те, де вона, що з нею буде відбуватись, які права вона має, який приблизний час займе пред'явлення для впізнання, хто буде присутній під час цієї слідчої (розшукової) дії та яка роль присутніх осіб; так само дитина розуміє, що відбудеться з нею після цього (важливо надати їй повну інформацію про весь процес з метою формування у неї відчуття, що вона може також контролювати те, що відбувається з нею впродовж впізнання (відчуття контролю над власним життям мінімізує стрес, відповідно, посилюється відчуття безпеки та активізується та частина мозку дитини, яка відповідає за відтворення у пам'яті подій, що відбулися); 2) унеможливує насильство над дитиною (крики, погрози, примушування, маніпуляції); 3) є безпечним для дитини фізично (не холодно, не жарко, комфортне освітлення, дружня атмосфера, небагато сторонніх людей, незнайомих предметів тощо); 4) максимально підготовлене для взаємодії з дитиною (меблі відповідно до її віку, олівці, папір, іграшки тощо).

«Безпечний дорослий» – це дорослий, який: знає, враховує вікові та індивідуальні особливості дитини, її психологічний стан під час проведення впізнання; взаємодіє з дитиною «на рівних», зокрема фізично (опускаючись на рівень її очей, а не, наприклад, спілкуючись з висоти власного зросту); вміє розпізнавати базові потреби дитини та здатний задовольнити їх під час проведення пред'явлення для впізнання; забезпечує захист прав та інтересів дитини; ставиться до неї доброзичливо та проявляє емпатію [134, с. 20].

Щодо другого критерію, в юридичній літературі протягом кількох десятиліть висловлювалися пропозиції щодо скорочення часу допиту неповнолітнього потерпілого, враховуючи положення психології.

Відповідно до ч. 2 ст. 226 КПК України допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину,

а загалом – понад дві години на день [107]. Хоча у законодавстві не йдеться про тривалість перерви, але загалом скорочення тимчасових меж проведення слідчої (розшукової) дії залежно від віку неповнолітнього потерпілого дозволило найефективніше забезпечити захист прав та інтересів цієї категорії учасників розслідування. Крім того, необхідно звернути увагу правозастосовників на те, що зазначене положення слід вважати загальним правилом, яке має коригуватися відповідно до психічного та фізичного рівня розвитку, стану здоров'я дитини, складності кримінального провадження, яке може поширюватися і на проведення інших слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього потерпілого, зокрема й пред'явлення для впізнання.

Щодо такого критерію як повторюваність слідчої (розшукової) дії, то під час розслідування часто виникає необхідність провести слідчу (розшукову) дію (наприклад, допит) повторно. Проте не потрібно забувати про те, що у дитини у разі психічної травми починаються процеси, пов'язані з витісненням або забуванням психотравмувальної події, що є нормальною властивістю психіки людини. Причому щодо неповнолітніх, психологи відзначають таку закономірність: чим менше вік дитини, тим більш пластичною є її психіка, і швидше відбуваються процеси витіснення чи забування подій травми.

Отже, особливе місце відводиться концепції «одного допиту», за якою повторний (додатковий) допит у принципі недоцільний чи неприпустимий. В основу цієї концепції покладено такі гуманістичні та гносеологічні ідеї: а) неодноразове занурення жертви насильства у психотравмувальну для неї ситуацію є негуманним; б) під час відкладеного допиту дитини існує висока ймовірність відтворення нею нової спотвореної інформації, що витіснила реальні події, яка може бути помилково прийнята слідчим за повніші та достовірні показання, збагачені новими деталями. У зв'язку з цим слідчому рекомендовано організувати психологічну взаємодію з потерпілим саме так, щоб одержання максимально повних, розгорнутих показань було здійснено одразу.

Особливості ведення діяльності органів прокуратури у сфері ювенальної юстиції визначаються наказом Генерального прокурора «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» від 4 листопада 2020 року № 509 [189], у якому зазначається, що під час допиту дитини, потерпілої від сексуального насильства, треба враховувати вимоги Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція).

Відповідно до п. 6.3 зазначеного Наказу під час здійснення повноважень прокурора у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, а також у яких неповнолітня особа залучена до провадження як потерпілий з метою зменшення негативного психологічного впливу на дитину необхідно: активно застосовувати можливість проведення дистанційного досудового розслідування, зокрема впізнання осіб чи речей відповідно до статей 228 та 229 КПК [189].

Отже, на врегулювання роботи з дітьми, зокрема тими, які стали свідками та/або жертвами насильства, спрямована низка законів та підзаконних актів, але залишаються аспекти, що не мають чіткого правового забезпечення. Йдеться в цьому випадку про застосування психологічних знань під час роботи з наведеною категорією дітей [136, с. 20].

У зв'язку з цим однією з найважливіших гарантій забезпечення прав та законних інтересів неповнолітніх потерпілих є залучення до участі у пред'явленні для впізнання педагога та психолога, які здійснюють виховно-освітній процес та представляють іноді для дитини більш значущу постать, ніж батьки.

Залучення психолога до слідчої дії впізнання особи за участю неповнолітнього потерпілого від насильства є обов'язковим з огляду на те, що жертва насильства може перебувати в стані сильного душевного хвилювання і саме психолог може застосувати спеціальні психологічні знання для ефективного проведення цієї слідчої дії. Разом із тим, слідчий під час провадження пред'явлення для впізнання неповнолітнім потерпілим від

насильства під час визначення особи щодо залучення до слідчої дії – педагога чи психолога, повинен виходити з конкретно визначеної ситуації, враховуючи при цьому психологічний стан потерпілого [114, с. 114].

Як зауважує Є. О. Даніч, оскільки злочин є діянням (дією чи бездіяльністю) людини, а психолог є головним фахівцем з людинознавства (мотивів, поведінки, діяльності тощо), то він може бути залучений для надання допомоги на будь-якій стадії провадження та за будь-якою категорією справ, зокрема під час проведення пред'явлення для впізнання за участю неповнолітнього потерпілого [53, с. 169].

Фаховий психолог (спеціаліст-посередник) також грає важливу роль у сприянні участі дитини у цих слідчих процедурах. Дослідження показують, що діти, які мали підтримку фахових психологів (спеціалістів-посередників, краще справлялися з упізнанням. Зокрема, діти, що мали допомогу від фахового психолога (спеціаліста-посередника), були точніші в упізнанні кривдника, якщо він був серед осіб для впізнання, а також були докази того, що вони показували точніші результати у разі, коли кривдник був там відсутній [309, с. 368].

Рекомендовано залучити фахового психолога (спеціаліста-посередника) до таких процедур: а) первинне оцінювання дитини (зокрема, когнітивних і комунікаційних навичок) на етапі до впізнання; б) консультування слідчого щодо того, як уможливити, щоб дитина надала найкращі докази; с) підтримки дитини, коли вона переглядає попередньо записане відео для впізнання, зокрема пояснення дитині мети її присутності й надання вказівок, яких потрібно дотримуватися під час впізнання [309, с. 369].

Процедура впізнання та відповідні вказівки мають бути спрощені, щоб вони відповідали вікові. Фаховий психолог (спеціаліст-посередник) і слідчий, які проводять упізнання, повинні зустрітися перед упізнанням, щоб відзначити окремі потреби дитини (наприклад, що в дитини гірша увага, і для неї буде корисно подавати інформацію повільніше чи меншими частинами). На основі досліджень у сфері поведінки дітей-свідків, можливі наведені нижче рекомендації [136, с. 55]:

1. Слідчий, який проводить упізнання, повинен по черзі показати дитині низку відеозображень, а тоді показати всі зображення одночасно в статичному фотоколажі.

2. Дитині потрібно дати кілька різних варіантів відповіді (зокрема, усно, письмово, за допомогою візуальних засобів).

3. Дитині потрібно сказати, що коли вона впізнає когось з осіб, то може зробити одну з таких дій: сказати фаховому психологу (спеціалісту-посереднику): *«Я бачу особу»*; сказати фаховому психологові (спеціалістові-посередникові) чи записати для нього/неї номер упізнаної особи; показати на впізнану особу.

4. Якщо дитина не вказала на одну конкретну особу, вона може зробити одну з дій: сказати фаховому психологові (спеціалісту-посереднику): *«Я не бачу особу»*; показати на картку, що означає, що вона не може вибрати (наприклад, картку з червоним хрестиком, розміщену на столі).

Вчені розробили етапи контактної взаємодії [72], в яких визначені інструменти впливу на неповнолітню особу: 1) накопичення позитивних відповідей, з метою подолання психологічного бар'єра у неповнолітнього; 2) пошук та визначення спільних інтересів; 3) обрання принципів та якостей, що пропонуються для спілкування; 4) виявлення небезпечних для спілкування станів особи; 5) індивідуальний вплив та адаптація до неповнолітнього; 6) побудова довірчих стосунків.

У запропонованих етапах налагодження психологічного контакту процес спілкування між слідчим та неповнолітнім потерпілим покладений в основу формування близькості між об'єктами взаємодії та дозволяє визначити ефективність установа психологічного контакту [9, с. 40].

До вікових особливостей психіки дітей перехідного віку належить схильність до фантазування, про що завжди повинен пам'ятати слідчий під час оцінки результатів слідчих дій за участю неповнолітніх [157, с. 220].

Під час складання протоколу пред'явлення для впізнання необхідно докладно відтворити особливості промови неповнолітнього потерпілого. З

одного боку, це сприяє посиленню доказового значення отриманої інформації. З іншого боку, у такому разі немає сумнівів у цьому, що це слова саме потерпілого, а не підказки чи заготовки, реалізовані слідчим.

Окремо слід зазначити, що однією з підстав застосування дистанційного досудового розслідування є проведення допиту неповнолітніх (малолітніх) свідка, потерпілого. За участю неповнолітнього (малолітнього) свідка, потерпілого може бути проведено не тільки допит, а й впізнання особи чи речей. Така можливість введена з метою захисту неповнолітніх або малолітніх осіб, гарантування безпеки, їх морального здоров'я, виключення можливості вплинути на них, залякати [278, с. 55].

Якщо цього вимагають інтереси кримінального провадження або безпека неповнолітнього, пред'явлення для впізнання краще проводити з використанням відеоконференції [272, с. 45].

Відповідно до ст. 232 КПК України допит осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені у режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у випадках: 1) неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин; 2) необхідності гарантування безпеки осіб; 3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого; 4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування; 5) наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми.

Слід відзначити невдалу конструкцію зазначеної статті, оскільки у п. 3 не зазначена можливість проведення впізнання осіб чи речей у режимі відеоконференції за участю неповнолітньої особи.

Крім того, поняття «неповнолітня особа» включає в себе поняття «малолітня особа» (п. 11, 12 ч.1 ст. 3 КПК України), а тому одночасне вживання цих термінів тільки ускладнює сприйняття правової норми, що аналізується. Тому підтримуємо пропозицію І. В. Черниченко що п. 3 ч. 1 ст. 232 КПК

України необхідно сформулювати саме так: «проведення допиту, впізнання осіб чи речей за участю неповнолітнього свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого» [272, с. 47].

Під час доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітнього потерпілого можуть виникати ситуації, коли доцільно або необхідно провести впізнання, де неповнолітній потерпілий стає особою, яка підлягає впізнанню.

Так, у кримінальному провадженні про обвинувачення ОСОБА_3 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 150-1 КК України була проведена «серія» пред'явлень для впізнання за фотознімками, за результатами яких свідки впізнали ОСОБА_3 як чоловіка, який по АДРЕСА_3 останні два тижні займався жебрацтвом з використанням малолітньої дівчинки, та впізнали малолітню особу жіночої статі, яка разом із особою чоловічої статі жебракувала по АДРЕСА_3, і нею виявилась малолітня потерпіла ОСОБА_8 [23].

Вважаємо, що слідчий у цьому випадку абсолютно правильно скористався можливостями, передбаченими ч. 6 та ч. 7 ст. 228 КПК України та провів впізнання за фотознімками. Оскільки відповідно до ч. 2 зазначеної статті КПК особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Тобто окрім малолітньої потерпілої необхідно було б залучити до проведення слідчої (розшукової) дії ще інших малолітніх дівчат, що є абсолютно недопустимо відповідно до моральних засад доказування.

Аналогічні тактично правильні рішення слідчого щодо вибору виду пред'явлення для впізнання зустрічаємо і в інших кримінальних провадженнях [20; 175].

Доказова цінність результатів пред'явлення особи для впізнання безпосередньо залежить від того, наскільки точно було додержано вимоги кримінального процесуального закону щодо необхідних умов для проведення

пред'явлення для впізнання і процедури пред'явлення особи для впізнання [46, с. 108].

Проведення пред'явлення для впізнання за участю неповнолітніх потерпілих має бути засновано на ситуаційному підході. Участь неповнолітнього потерпілого у пред'явленні для впізнання, в одночасному допиті кількох осіб, слідчому експерименті подібна з участю у допиті у тому сенсі, що під час проведення зазначених слідчих (розшукових) дій він дає певного роду показання, відповідає на поставлені питання. Всі ці дії містять у собі елементи допиту і, отже, мають виконуватися за правилами, встановленими для допиту. У будь-якому разі слідчий повинен забезпечити виключення таких дій, які принижують гідність учасників пред'явлення для впізнання і особливо – неповнолітнього потерпілого.

Проведення пред'явлення для впізнання за участю неповнолітніх потерпілих має бути засновано на ситуаційному підході. Одним із найважливіших факторів, що визначають характер ситуації, має стати вік неповнолітнього потерпілого.

У будь-якому разі слідчий повинен забезпечити виключення таких дій, які принижують гідність учасників пред'явлення для впізнання і особливо – неповнолітнього потерпілого.

Моральний аспект пред'явлення для впізнання нерозривно пов'язаний із правами, що надаються неповнолітньому потерпілому законом. Він може заперечити проти здійснення дій, які, на його думку, можуть бути небезпечними для здоров'я або здатні принизити його гідність. Надзвичайно важливим є уникнення травматизації потерпілого неповнолітнього через необережні чи некваліфіковані процесуальні дії.

3.4. Реалізація моральних засад під час освідування за участю неповнолітнього потерпілого

Освідування відноситься до категорії найскладніших за своєю процесуальною та організаційною структурою слідчих (розшукових) дій, під час проведення якої існує реальна можливість порушення прав учасників. У той час воно належить до досить поширених у слідчій практиці.

Освідування, крім іншого, має ще низку особливих властивостей, які потребують пильної уваги законодавця, особливо у випадках, коли учасниками цієї процедури стають неповнолітні. До цих властивостей можна віднести такі: процесуальний порядок освідування дає підстави віднести його до розряду слідчих (розшукових) дій примусового характеру, що пов'язано з обмеженням прав освідуваної особи; освідування нерідко проводиться щодо неповнолітніх, які стали жертвами злочинів, що супроводжуються різного роду насильством (фізичним, психічним) тощо.

Зазначені особливості освідування визначають переважно проблемний характер його практичного застосування, що, своєю чергою, вимагає повноцінних практичних рекомендацій, які мають містити різні варіанти роз'язання проблем, що виникають. Проте, незважаючи на великий обсяг наукової літератури з проблем розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються щодо неповнолітніх, яка з'явилася останнім часом, серйозних досліджень з тактики освідування неповнолітніх потерпілих немає.

Щоб визначити, чи було порушено право на невтручання у приватне життя згідно з § 1 ст. 8 Конвенції, Ж.В. Удовенко застосувала підхід, запропонований Д. Віткаускасом [30, с. 8]. Отже, під час проведення освідування відбувається втручання в особисте й сімейне життя з огляду на такі аспекти. У контексті тлумачення права на приватність, наданого ЄСПЛ, принциповими складниками сучасного розуміння права на приватне життя є, крім походження, прізвища, ім'я, стану здоров'я [294, с. 683-700] тощо, також

збереження власної психічної та фізичної цілісності. Йдеться про те, що людина покликана всебічно розвивати свої тілесні й духовні сили. Приватне життя передбачає право вільно розпоряджатися власним тілом, що становить об'єкт, яким органи державної влади не мають права розпоряджатися на власний розсуд (рішення ЄСПЛ у справі «Паннулло і Форте проти Франції» (1997)). У зв'язку із цим ЄСПЛ вважає втручанням у право на повагу до приватного життя випадки спонукання до проходження медичного чи психіатричного обстежень [192, с. 161-164]. Ось чому поряд із зазначеними прикладами, проведення освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого для збирання доказів про вчинене кримінальне правопорушення теж слід розцінювати як втручання у приватне життя особи. Для прикладу, у справі «Яллог проти Німеччини» (54810/00 від 11 липня 2006 року), ця процедура була поєднана з ризиком для здоров'я заявника, зокрема й тому, що попередньо не було відповідного анамнезу. Хоч і не навмисно, цей захід застосували у спосіб, який заподіяв заявникові і фізичного болю, і душевних страждань [121, с. 175].

Освідування є втручанням у приватне життя також за тією ознакою, що, за необхідності, його проводять за участю судово-медичного експерта або лікаря [255, с. 195-196].

Дослідження особливостей проведення освідування неповнолітніх потерпілих вимагає ситуаційного підходу, і передусім має будуватися залежно від тих факторів, які можуть суттєво впливати на характер поведінки дитини або підлітка, які будуть оглядатися. На наш погляд, до таких факторів можна віднести такі:

1. Вік освідуваної особи. Для цілей дослідження особливостей освідування та розроблення практичних рекомендацій його проведення, у загальноприйнятій віковій періодизації слід виділяти ті періоди життя підлітка, в які у дитини формується почуття сорому, збентеження (це важливо для ситуацій, пов'язаних з необхідністю роздягання та оголення дитини), а також характеризуються різним рівнем розвитку зв'язку з близькими людьми та

ставленням до незнайомих людей та обставин (це може бути важливо для визначення учасників слідчої (розшукової) дії та місця його проведення).

2. Характер злочинного посягання та його наслідки для фізичного та психічного стану дитини. Ці обставини мають велике значення для стадії підготовки до освідування, на якій необхідно вживати заходів щодо створення найбільш сприятливої атмосфери шляхом вибору місця, часу проведення освідування та кола його учасників.

3. Джерело фізичного насильства. Звичайно ж, має значення, від кого виходить насильство стосовно дитини. Якщо це знайома особа, тим більше з близького оточення дитини (батьки, опікуни, усиновлювачі, члени родини), виникають питання щодо призначення законного представника та участі цієї особи у проведенні слідчої (розшукової) дії.

В умовах відсутності спеціальної норми, що регламентує правила проведення освідування неповнолітніх, необхідно керуватися загальними вимогами до проведення цієї слідчої (розшукової) дії, встановленими КПК України.).

Процесуальний механізм реалізації освідування у кримінальному провадженні, який зафіксований ст. 241 КПК України, на думку М. А. Григи містить низку проблемних аспектів, що викликає певні ускладнення під час його практичного втілення. Основними дискусійними положеннями згаданого механізму можна визначити, зокрема, незабезпечення процесуальних гарантій прав особи під час проведення освідування із застосуванням примусу, недоліки щодо процесуального механізму реалізації освідування, проведеного іншими суб'єктами (лікарем, експертом), а також в окремих випадках – за участю понятих тощо [45, с. 225].

Підтверджують цю думку також Є. Д. Лук'янчиков та В. Є. Лук'янчикова, зауважуючи, що попри те, що прийняттям нового КПК України низка пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання цієї слідчої (розшукової) дії знайшла своє закріплення, окремі положення цієї правової норми викладено недостатньо чітко та однозначно, що викликає певні

ускладнення в їх реалізації на практиці, потребує наукового тлумачення та обґрунтування пропозицій щодо подальшого вдосконалення цієї правової норми [117, с. 122].

У сукупності із ситуаційними особливостями, зазначеними вище, слідчому належить розробити найбільш щадну модель майбутньої слідчої (розшукової) дії, яка б дозволила досягти бажаного результату в умовах найменшого впливу на психіку дитини.

До загальних рекомендацій щодо проведення освідування неповнолітніх у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, які, зокрема, пов'язані із застосуванням насильства щодо них, можна включити такі.

1. Максимально використовувати можливості судово-медичного освідування, який через умови його проведення менш травмує дитину. У той же час В. Топчій та Н. Карпенко зазначають, що у КПК України 1960 року було передбачено два види освідування: слідче та судово-медичне, що відрізнялись завданнями, суб'єктами, які їх проводили, та документами, що складались за результатами процесуальної дії. На думку вчених, в чинному КПК України немає чіткого розмежування таких видів. Окрім того, не лише не усунуто всіх прогалин провадження освідування, що мали місце в попередній редакції КПК України, а значно ускладнено процедуру його проведення [249, с. 159]. Зі змісту ст. 241 КПК України окремі автори роблять висновок, що такі випадки зумовлюються потребою в наявності спеціальних знань у галузі медицини для виявлення слідів злочину, якими можуть бути як тілесні ушкодження, сліди від операцій тощо, так і сліди біологічного походження, які залишились на тілі суб'єкта або зразки об'єктів біологічного походження, які необхідно відібрати в особи [52, с. 182]. Проте як правильно зазначає Н. З. Рогатинська, цей нюанс продовжує породжувати чимало дискусій щодо місця судово-медичного освідування в системі процесуальних дій, а точніше віднесення судово-медичного освідування до слідчих (розшукових) дій чи проведення його виключно в рамках судово-медичної експертизи [206, с. 134].

2. Створити максимально сприятливі умови щодо проведення освідування. Обравши місце проведення освідування, слідчий зобов'язаний видалити із приміщення всіх сторонніх осіб з метою дотримання засад поваги до людської гідності та запобігти ймовірним ризикам щодо незаконного втручання у приватне життя неповнолітнього. У разі розслідування правопорушень щодо дітей з вадами психофізичного розвитку місцем освідування краще обрати житло, де мешкає потерпілий (у випадку проживання дитини в закладі охорони здоров'я, які здійснюють заходи з реабілітації дітей, необхідно попередньо отримати письмовий дозвіл директора установи на проведення слідчих (розшукових) дій), це мінімізує ймовірний стрес, переживання, втому дитини, які можуть бути обумовлені необхідним прибуттям до кабінету слідчого за викликом [243, с. 131].

3. Допомога психолога під час проведення освідування малолітніх має бути максимальною та використовуватись на всіх етапах його проведення (ухвалення рішення, підготовка, проведення). Психолог має бути залучений для встановлення контакту з дитиною, зняття напруги, з'ясування особливостей її особи, усунення конфліктних ситуацій із законними представниками.

4. Запрошення лікаря для проведення освідування можна не обмежувати випадками його обов'язкової участі. Лікар може допомогти у створенні загальної сприятливої обстановки, усунення конфліктних ситуацій за допомогою звичної довіри до представників лікарської професії.

Отже, освідування – це складна слідча (розшукова) дія, результативність якої багато в чому залежить від якості підготовки. Підготовка до освідування (з боку тактики проведення цієї слідчої (розшукової) дії), на нашу думку, повинна включати такі елементи:

1) виявлення фактичних даних, які свідчать щодо необхідності освідування неповнолітнього потерпілого;

2) попереднє визначення місцезнаходження та характеру слідів кримінального правопорушення та особливих прикмет, які можуть бути виявлені;

- 3) визначення найбільш ефективного в тактичному плані часу та місця проведення освідування;
- 4) визначення тактики здійснення цієї слідчої (розшукової) дії;
- 5) запрошення необхідних спеціалістів;
- 6) підготовка необхідних технічних засобів та пакувального матеріалу для частинок, які, можливо, будуть вилучені.

Спосіб учинення більшості досліджуваних кримінальних правопорушень обумовлює безпосередній контакт особи, яка його вчиняє, та особи потерпілого. Наслідками такого контакту можуть бути: сліди застосування фізичного насильства з боку злочинця до потерпілого, сліди активного опору потерпілого до злочинця, сліди статевого акту або задоволення статевої пристрасті у неприродній спосіб [31, с. 179]. Тож пошук слідів злочину на тілі освідуваної особи слід проводити з урахуванням виду та механізму вчиненого кримінального праворушення, типового характеру слідоутворення.

Процесуальний порядок освідування передбачає залучення до його проведення не лише особи, що обстежується, а й інших учасників. Закон, за загальним правилом, вимагає присутності під час освідування не менше двох понятих. Так, відповідно до ч. 7 ст. 223 КПК України слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, зокрема, пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідування особи. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Поняті можуть бути запрошені для участі в інших процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор вважатиме це за доцільне [107].

Слушною є думка Н. З. Рогатинської, що для проведення освідування якісний склад понятих має важливе значення для отримання позитивного результату зазначеної слідчої (розшукової) дії. Бажано, щоб понятими були особи, незнайомі з освідуваним, краще близькі за віком. Це допоможе зняти або зменшити психологічну напругу людини [206, с. 135].

Аналізуючи норми кримінального процесуального закону, можна підсумувати, що окрім понятих, до проведення освідування залучаються: законні представники неповнолітнього (їхня участь здатна послабити травмуючий вплив освідування на неповнолітнього (особливо малолітнього); адвокат – представник неповнолітнього потерпілого, коли оглядається потерпілий; лікар чи інший спеціаліст (лікар допомагає слідчому виявити та описати вид та розташування слідів злочину, тілесних ушкоджень та особливих прикмет).

Залежно від виду освідування С. С. Ключуряк поділяє учасників освідування на обов'язкових (слідчий або прокурор, освідувана особа, поняті) та факультативних (судово-медичний експерт, лікар, інші спеціалісти та інш.) [86, с. 97].

Слід зазначити, що освідування є гострим вторгненням у сферу особистих інтересів особи. Для його проведення необхідні фактичні та формальні підстави. Перші – це наявні у матеріалах провадження дані про те, що на тілі обстежуваного збереглися сліди кримінального правопорушення, є тілесні ушкодження або особливі прикмети. Формальна підстава – це постанова дізнавача, слідчого або прокурора про проведення освідування. Вона є обов'язковою для обстежуваних осіб, хоча й дещо по-різному.

Слід зауважити, що ми не погоджуємося з позицією, яка зустрічається у спеціальній літературі, щодо доцільності проведення освідування у невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР, яке матиме важливе практичне значення, особливо під час розслідування кримінальних правопорушень [119, с. 203].

Обов'язковість освідування означає можливість примусового проти волі особи обстеження її тіла. Вимозі про освідування повинні підкоритися підозрюваний та обвинувачений. Питання про можливість примусового огляду потерпілого та свідка має вирішуватися з урахуванням як положень закону, так і моральних вимог, які ставлять під сумнів допустимість вторинного насильства стосовно цих учасників.

Спочатку особі пропонується пройти освідчення добровільно, і лише у разі відмови воно проводиться примусово (ч. 3 ст. 241 КПК України). Водночас, наголошують О. П. Кучинська і О. В. Щиголь, ця норма є нічим іншим як юридичною фікцією, оскільки відсутність згоди особи не перешкоджає слідчому, прокуророві провести освідчення шляхом застосування примусу [111, с. 58].

У разі невиконання вимоги щодо освідчення учасниками процесу, для яких вона є обов'язковим, до них можливе застосування фізичної сили. Однак такий примус має відповідати певним умовам. По-перше, він є крайнім заходом, до якого слід вдаватися у виняткових випадках, після вичерпання заходів переконання. По-друге, він має бути мінімально необхідним, що не принижує честь і гідність особи, не завдає шкоди здоров'ю і не має характеру насильства. По-третє, він має диференціюватися з урахуванням процесуального становища особи, яка оглядається, та її позиції у кримінальному провадженні. Так, відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 241 КПК України застосування примусу допускається лише у межах, необхідних для досягнення мети освідчення.

Обов'язок слідчого полягає в тому, щоб переконати освідчану особу щодо необхідності й важливості проведення освідчення, з'ясувати причини відмови й спробувати усунути їх. Важливе значення у вирішенні цього завдання має формування психологічного контакту.

Його встановлення забезпечить сприятливу атмосферу проведення освідчення, зніме конфліктну ситуацію, напруженість і негативні емоції між учасниками цієї слідчої (розшукової) дії і дозволить виконати завдання, що стоять перед ними [266, с. 228-229].

Багато в чому налагодженню психологічного контакту сприятиме одержання відомостей, що характеризують освідчану особу. Такі відомості можна отримати із характеристик за місцем навчання, показань осіб, які знають освідчану особу, фактичних даних, отриманих під час проведення інших слідчих (розшукових) дій або оперативно-розшукових заходів. Використовуючи ці дані, слідчий може судити, що за людиною є освідчана

особа. Звісно ж, що під час встановлення психологічного контакту допустимим способом на освідувану особу є переконання. У будь-якому випадку слідчий повинен бути коректний, тактовний у спілкуванні, суворий, об'єктивний та уважний. Це допоможе йому виявити причини відмови освідуваної особи від проведення освідування, усунути їх та встановити з освідуваною особою психологічний контакт.

Важливим для налагодження психологічного контакту є вияв людського ставлення, демонстрування доброзичливості й неупередженості, розуміння проблем, що бентежать неповнолітнього. Не слід негативно оцінювати деякі риси неповнолітнього, вживати вислови, що принижують його гідність. Слід ґрунтовно вивчити особистість неповнолітнього, обставини його життя, ставлення до предмета допиту й осіб, яких можуть стосуватися його показання, його психологічний стан [82, с. 62].

Саме освідування показує нам з усією виразністю, що ще не вирішено всіх проблем належного взаємозв'язку правових і моральних відносин у кримінальному процесі. Тема процесуального примусу під час освідування свідків і потерпілих, про його моральну допустимість виявилася однією з найбільш дискусійних в теорії вітчизняного кримінального процесуального права.

З цього приводу Д. О. Савицький вказує, що підставою примусового освідування потерпілого має бути обґрунтована підозра щодо неправдивості його показань і наявність достатніх даних вважати, що це дозволить виявити фактичні дані на підтвердження або спростування такої підозри. [214, с. 25]. Прибічниками такої ж позиції щодо застосування примусу з метою освідування потерпілого стали, зокрема, С. М. Стахівський [241, с. 32] та І. М. Янченко [288, с. 126].

Примусове освідування потерпілих і свідків може мати місце лише у випадках, коли відмова від освідування унеможлиблює правову оцінку діяння і ставить під загрозу розкриття злочину. Проте освідування, яке пов'язане із примусовим оголенням тих частин тіла потерпілого, свідка (і особливо –

неповнолітніх осіб), які зазвичай ховаються під одягом, є неприпустимим у всіх випадках. Це положення має знайти своє відображення у нормах кримінального процесуального закону.

Тому ми категорично не погоджуємося з позицією Я. Ю. Конюшенко щодо примусового освідування потерпілих та її аргументами на захист своєї позиції. Так, авторка зазначає, що по-перше, проведення освідування свідка та потерпілого, коли вони заперечують проти його здійснення, з практичної позиції, є необхідним, і особливо у випадку, коли у слідчого, прокурора є сумніви в правдивості наданих ними показань. Така ситуація може виникнути, наприклад, під час розслідування злочину, передбаченого ст. 152 КК України (згвалтування), коли слідчий, прокурор має фактичні дані, що можуть свідчити про симуляцію, інсценування події кримінального правопорушення. По-друге, примусові дії здійснюються лише у випадку відмови особи пройти освідування добровільно. Відтак, потерпілий, бажаючи, щоб злочин було розкрито якомога швидше, ймовірно, не буде заперечувати пройти освідування. Заперечення проти будь-яких дій слідчого свідчать про переховування потерпілим певних слідів на його тілі [99, с. 276].

Складно погодитися з думкою колективу авторів статті «Освідування в кримінальному провадженні: сутність і межі процесуального примусу», що доцільно визначити спільні підстави примусового освідування для підозрюваного, потерпілого та свідка, не зважаючи на різницю їх процесуального статусу, за умови, якщо вичерпано всі можливі засоби переконання осіб щодо проведення цієї процесуальної дії [213, с. 163].

Як аргументи проти примусового освідування потерпілих можемо навести такі. Насильницьке вчинення названих дій є порушенням тілесної недоторканності, що є частиною недоторканності особи. Обмеження недоторканності особи шляхом допущення у відомих випадках насильницьких заходів має бути встановлено законом і впливати із необхідності боротьби зі злочинністю.

Так, освідкування, яке пов'язане з оголенням тіла людини, завдає шкоди почуттю сором'язливості, яке треба поважати, тим більше, що потерпілий уже й так постраждав від кримінального правопорушення. Як наочний приклад неприпустимості фізичного примусу слід зазначити, що не можна, зокрема, допустити, щоб неповнолітню дівчинку, яка заперечує проти освідкування її тіла й чинить фізичний опір слідчому, понятим, лікарям, насильно оголити, доставити на оглядове крісло й піддати примусовому освідкуванню. Такі ситуації є абсолютно неприйнятними.

У кожному конкретному випадку визначення поняття «оголення особи» матиме певні критерії. Тому на традиційність у цьому питанні, на погляд Ж. В. Удовенко, посилається не можна. Авторка вважає за доцільне залишити визначення питання щодо оголення тіла особи прерогативою слідчого й освідкуваної особи в кожному конкретному випадку [255, с. 199]. Саме так урегулював це питання законодавець, передбачивши в ч. 2 ст. 241 КПК України згоду особи, яку освідкують, на проведення цієї слідчої (розшукової) дії, що супроводжується оголенням тіла, слідчим певної статі. Водночас у будь-якому разі оголення тіла, закритого одягом, перед слідчим протилежної статі не повинно порушувати принципу етичності, принижувати людську гідність освідкуваної особи [256, с. 234-235].

На додаток до цього можна зазначити, що застосування примусу в подібних ситуаціях не тільки неприпустимо, а й практично неможливо через те, що фактичні дії тут проводить не слідчий, а лікар, якому доводиться долати опір освідкуваної особи. Лікарська етика, яка робить обов'язковим для лікаря отримання згоди у пацієнта на проведення операції, не допускає подібних медичних маніпуляцій без добровільної згоди [257].

Іншим аргументом на користь неприпустимості застосування фізичного впливу до зазначених учасників кримінального процесу є те, що ці особи кримінальному переслідуванню не піддаються. А тому примус стосовно осіб, явно не причетних до вчинення кримінального правопорушення, якими є свідок та потерпілий, якому вже завдано шкоди кримінальним правопорушенням, не

може бути виправдано завданнями боротьби зі злочинністю, бо ці завдання можуть бути успішно вирішені лише за неухильного дотримання прав і законних інтересів громадян.

У зв'язку з цим доцільним було б закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві, поряд із положенням щодо можливості проведення примусового освідування, вичерпного переліку випадків чи підстав його здійснення [206, с. 136].

Встановлюючи підвищені заходи захисту моральних інтересів потерпілих (свідків), принижується роль та значення захисту інтересів обвинуваченого (підозрюваного). Отже, порушується баланс прав сторін кримінального процесуального доказування, який є необхідною умовою та гарантією справедливого розслідування судового розгляду.

Особливої уваги на думку Н. З. Рогатинської заслуговує знову ж таки морально-етичний аспект проведення освідування: спершу неповнолітньому, як і будь-якій іншій особі, пропонується пройти освідування добровільно, а в разі відмови воно повинно бути проведене примусово. Однак щодо цієї категорії осіб застосування примусу є вкрай небажаним, а в якості методу впливу на цих осіб має бути обране переконання [206, с. 136].

Підбиваючи короткий підсумок, відзначимо, що ми виступаємо проти примусового проведення освідування щодо неповнолітнього потерпілого. По-перше, освідування та отримання зразків для порівняльного дослідження буде проведене щодо підозрюваного, тобто частина доказової бази вже буде зібрана. По-друге, може бути проведено освідування потерпілих без оголення частин тіла, які зазвичай ховаються під одягом. По-третє, якщо відсутні будь-які інші докази причетності підозрюваного до вчинення кримінального правопорушення, крім показань потерпілої особи, а вона відмовляється від освідування, то підозрюваному нема чого побоюватися, підстав для продовження кримінального переслідування не буде.

Певні моральні вимоги повинні дотримуватися під час фіксації слідів або особливих прикмет, що розташовуються на закритих і особливо інтимних

частинах тіла за допомогою фотозйомки, відеозапису. Відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 241 КПК України зображення, демонстрація яких може розглядатися як образлива для, зберігаються в опечатаному вигляді й можуть надаватися лише суду під час судового розгляду. Тож, якщо необхідно показати розташування множинних слідів кримінального правопорушення, тілесних ушкоджень або особливих прикмет (наприклад, татуювань) на тілі освідуваної особи, але можливо це тільки під час її оголення, то слід визнати доцільною вимогу, згідно з якою отримані фотознімки, так само як і негативи, повинні поміщатися в окремий конверт, опечатуватись та супроводжуватись написом «Для складу суду». Під час подібного роду фотофіксації слідів кримінального правопорушення, особливих прикмет або тілесних ушкоджень, що розташовуються на тілі освідуваної особи, етично не фотографувати її обличчя. Але це обов'язково має бути зафіксовано у протоколі та належним чином засвідчено. Разом із тим слід визнати морально недоцільним фотозйомку освідуваної особи в оголеному вигляді, якщо це не викликається потребами збирання та закріплення речових доказів.

Чітка кримінальна процесуальна регламентація освідування сама собою не вирішує питань забезпечення права на невтручання в особисте життя. Передбачене, проте не забезпечене системою гарантій, це право є просто декларацією. Одна із причин прийняття незаконних і необґрунтованих процесуальних рішень, що порушують права особи й завдають шкоди охоронюваним законом інтересам, полягає в недостатності процесуальних гарантій, браку відпрацьованого механізму їх реалізації [256, с. 239].

Освідувана особа має право заявляти відвід учасникам освідування. У цьому контексті слушною та цікавою є пропозиція В. В. Логінової про доповнення закону нормою, яка дозволяла б освідуваній особі заявляти клопотання про відвід понять і спеціалістів від участі у проведенні освідування, пов'язаного з оголенням тіла, якщо є підстави вважати, що вони негативно ставляться до освідуваної особи й можуть розголосити обставини, що стосуються її особистого й сімейного життя [115, с. 128].

Разом із тим слід визнати за доцільне за наявності клопотання обстежуваного або його представників про відвід слідчого з морально-етичних міркувань доручити безпосереднє обстеження освідуваної особи лікарю. Слідчий може не бути присутнім під час безпосереднього вивчення тіла особи, що оглядається, і з власної ініціативи, якщо він вважає, що це дасть позитивний ефект і зніме зайві негативні емоції у освідуваної особи.

Аналізуючи текст проєкту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо юстиції, дружньої до дитини» № 5618 [182], у якому серед інших трансформацій ювенальної юстиції, пропонується також уточнити положення стосовно освідування неповнолітнього та отримання зразків для експертизи, І. В. Гловюк виокремлює ключові його новели: об'єднання вимог стосовно освідування неповнолітнього та вилучення зразків для експертизи у одній статті; уніфікація підстави освідування та вилучення зразків; невизначеність умов освідування та вилучення зразків. Як видається, такі новели, попри мету цього проєкту, не є такими, що дозволять забезпечити релевантну потребам неповнолітнього належну правову процедуру. Далі авторка наводить аргументи на користь цієї думки. Об'єднання вимог стосовно освідування неповнолітнього та вилучення зразків для експертизи у одній статті можна пояснити хіба що тим, що натеper відбирання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами, передбаченими для освідування. До того ж, як і раніше, не розмежовано підстави освідування залежно від волевиявлення особи, яка йому піддається. У аспекті неповнолітнього це питання є особливо важливим, зважаючи на вразливість неповнолітніх, особливо якщо йдеться про потерпілого [40, с. 36].

Розглядаючи ці проблеми, слід пам'ятати, що ті чи інші дії учасників процесу, відносини, що виникають поміж ними, можуть зовні відповідати закону, процесуальним нормам і водночас суперечити моральним принципам. Йдеться не про протиріччя між правом та моральністю, а саме про те, що дії учасників процесу іноді є аморальними, незважаючи на те, що вони формально

узгоджені з правовою нормою, що повністю відповідає моральним принципам. Відбувається це тому, що правова та моральна оцінка тих чи інших дій не завжди можуть збігатися. Це стосується оцінки та процесуальних дій учасників кримінального процесу. Моральна оцінка процесуальних дій залежить лише від їх зовнішньої відповідності тій чи іншій процесуальній нормі, а й від мотивів, через які вони відбуваються, від форми їх висловлювання. Мотиви та форма процесуальних дій, як і їх зміст, повинні відповідати моральним принципам, морально-правовим критеріям кримінальної процесуальної діяльності. Це визначає особливий аспект та особливе значення моральних засад судочинства.

3.5. Реалізація моральних засад під час призначення та проведення експертизи

Проведення судової експертизи за участю неповнолітніх потерпілих є необхідним, коли потрібно визначити його вік, або усунути сумніви у його здатності правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження. Із цього випливає, що неповнолітній потерпілий може бути направлений на проведення психологічної, судово-медичної, комплексної психолого-психіатричної та деяких інших видів експертиз у тих випадках, коли проведення експертизи за медичними документами або ж за матеріалами відеозапису недостатньо.

У кримінальному провадженні за участю неповнолітніх потерпілих виникає необхідність не тільки залучити спеціалістів до проведення допитів, але й провести психологічні, психіатричні, комплексні психолого-психіатричні експертизи.

Раніше ми вже зазначали, що часто малолітні особи не допитуються, оскільки не зрозуміло під час досягнення якого вікового періоду можна проводити зазначену слідчу (розшукову) дію та вважати отримані від неповнолітнього потерпілого показання допустимим доказом. У зв'язку з цим необхідно звернути увагу правозастосовників на те, що у чинному кримінальному процесуальному законодавстві зазначена категорія осіб не виключена з кола, що підлягають допиту, і це означає, що закон не забороняє допитувати як потерпілих малолітніх осіб. На нашу думку, така позиція є правильною, оскільки малолітній вік потерпілого не виключає здатність особи запам'ятовувати події, орієнтуватися у знайомій обстановці.

Чинна правова конструкція допиту не передбачає визначення мінімального віку неповнолітнього потерпілого, що підлягає допиту, та встановлює одним із критеріїв можливості допиту неповнолітнього потерпілого його здатність усвідомлювати сутність та значення тих показань, які він дає.

Вважаємо, що слідчий самостійно визначити ці важливі характеристики особи неповнолітнього потерпілого не здатний, оскільки будь-яка така спроба не буде ґрунтуватися на об'єктивних даних та спеціальних знаннях. У зв'язку з цим непогано було б встановити необхідність у таких випадках проведення судово-психологічної експертизи, що передувала б проведенню допиту, в результаті якої могли б бути встановлені обставини, що розглядаються. Згідно з таким, у чомусь вимушеному, підході прийняття слідчим рішення про допит неповнолітнього потерпілого під загрозу ставиться психічне здоров'я неповнолітнього потерпілого, що є особливо значущим для проведення експертизи дітей дошкільного віку.

Отже, питання про допустимість або недопустимість використання як доказів показань малолітніх потерпілих доцільно вирішувати із застосуванням спеціальних знань під час проведення психологічної експертизи, на вирішення якої можна поставити такі питання:

1. Чи має особа психологічні особливості (підвищена навіюваність, схильність до фантазування), які суттєво вплинули на характер її показань у кримінальному провадженні?

2. Чи здатна особа з урахуванням її емоційного стану, індивідуально-психологічних особливостей та рівня розумового розвитку правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, та давати про них показання?

3. Чи вплинули (і яким чином) індивідуальні властивості психічних процесів особи (пам'ять, увага, сприйняття, мислення, особливості емоційних реакцій) чи функціонування сенсорних процесів (зір, слух, нюх тощо) на адекватність сприйняття особливостей та змісту ситуації (яка досліджується у на їхнє відтворення у показаннях)?

У разі неможливості слідчого, прокурора самостійно надати оцінку психологічного стану неповнолітнього потерпілого, а також у разі виникнення сумнівів щодо здатності неповнолітнього правильно сприймати обставини, що мають відношення до кримінального провадження, та давати правдиві

показання з їх приводу, О. О. Кочура також акцентує на необхідності призначення судово-психологічної експертизи [102, с. 192].

Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень психологічна експертиза встановлює ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки [185].

Проте слідчому необхідно пам'ятати, що в результаті проведення такої експертизи буде надана оцінка лише індивідуальним психологічним особливостям неповнолітньої особи, а не тому, чи є правдивими її свідчення. Про вірогідність показань неповнолітнього потерпілого слідчий має вирішувати у кожному окремому випадку, спираючись на висновок судово-психологічної експертизи та матеріали кримінального провадження [102, с. 193].

Щодо самої процедури проведення психологічної експертизи неповнолітніх потерпілих, то цікавим є досвід методики таких досліджень, що застосовуються у Дніпропетровському науково-дослідному інституті судових експертиз Міністерства юстиції України [268].

Аналізуючи досвід застосування арттерапії під час проведення психологічних досліджень із неповнолітніми потерпілими спостерігаються такі особливості: зацікавленість дітей під час виконання зазначених методик; швидкість виконання завдання підекспертними, при тому, що в них немає обмеженості в часі; отримання вірогідних результатів, актуальність емоційних переживань дитини тощо [268, с. 387].

Розглядаючи організаційно-тактичне забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини, в Україні, М. В. Червінко дослідила [270, с. 153-155] організаційно-тактичні засади призначення та проведення судових експертиз за участю дитини, ґрунтовно проаналізувавши наукові праці з цього питання І. В. Гловюк, Ю. І. Ємець, А. Г. Козлової, І. М. Коз'якова, В. В. Романюка, О. В. Ходанович [39; 64; 88; 87; 210; 267; 36].

На підставі аналізу зазначених праць авторка зробила висновок, що така процесуальна форма використання спеціальних знань дає змогу встановити:

1) факт можливості повністю усвідомлювати дитиною значення своїх дій та керувати ними в конкретному проміжку часу у конкретній ситуації; 2) факт здатності дитини з урахуванням її індивідуально-психологічних та вікових особливостей, стану розумового розвитку правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження, і давати про них правильні показання; 3) факт схильності до фантазування, підвищеної навіюваності, лідерських тенденцій, агресивності; 4) факт перебування дитини у безпорадному стані, здатності чинити опір, характер психоемоційної травми, психологічний профіль особистості – особливості виховання, проживання й психологічних компонентів обставин, що сприяли вчиненню дитиною злочину, неадекватне або неналежне оцінювання нею соціальної, моральної сутності та значущості власних дій; 5) факт наявності або відсутності в суб'єкта на момент учинення кримінального правопорушення фізіологічного афекту та інших непатологічних емоційних станів, здатних суттєво впливати на свідомість і поведінку тощо; 6) наявність психічних розладів на момент судового допиту, психологічну реакцію на вчинене діяння щодо дитини [270, с. 154].

Одним із ґрунтовних досліджень (І. Охріменко, Г. Лузанова) було встановлено, що в структурі судово-психологічних експертиз найбільша частка припадала на дослідження неповнолітніх свідків, потерпілих, підозрюваних (обвинувачених) (48,5 %), дещо меншу частку становили дослідження емоційних станів (39,8 %) та особистих властивостей, основних мотивів поведінки, закріплених у життєдіяльності суб'єкта (21,6 %). Інші психологічні дослідження становили мізерні 2,4 %. Більша частина опитаних респондентів-слідчих (51,5 %) вважає доцільним обов'язкове проведення судово-психологічної експертизи в межах досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми [154, с. 159].

Окремим питанням слід розглянути забезпечення моральних засад доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітнього потерпілого під час отримання зразків для порівняльного дослідження. Моральна шкода, що завдається під час отримання зразків для порівняльного

дослідження, пов'язана з поширеними уявленнями про приниження гідності самим фактом вилучення зразків і пов'язаними з цим медичними маніпуляціями. Ця дія сприймається громадянами як щось образливе й принизливе, з чим не можна не погоджуватися.

Відповідно до ч. 1 ст. 245 КПК України у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом. Зазначена стаття КПК України не містить поняття та вичерпного переліку зразків, що вилучаються для порівняльного дослідження. Аналізуючи текст Інструкції [185] можна констатувати, що зразки для порівняльного дослідження – це об'єкти, що відображають властивості або особливості людини, тварини, трупа, предмета, матеріалу чи речовини, а також інші зразки, які необхідні експерту для проведення досліджень та надання висновку.

З огляду на це у слідчій та судово-експертній практиці загальновизнано, що до таких належать: зразки почерку, відбитків пальців рук, ступнів, крові, слини, сперми та інших біологічних виділень людини, зразки волосся, мікрооб'єктів одягу та головних уборів, зліпки зубів та сліди взуття, а також зразки слідів інструментів, друкарських машинок, принтерів, фарб та лакофарбових покриттів та інші об'єкти, що вилучаються як порівняльний матеріал для проведення експертного дослідження.

Із прийняттям КПК України з'явилася можливість негласного отримання зразків для порівняльного дослідження, яке може бути здійснене лише у випадку, якщо їх отримання відповідно до ст. 245 КПК України неможливе без завдання значної шкоди для кримінального провадження, на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням прокурора, або за клопотанням слідчого, погодженого із прокурором. Повторне отримання зразків здійснюється відкрито, якщо втрачається необхідність зберігати таємницю

щодо факту дослідження попередніх зразків, отриманих негласно. Чинний КПК України надав можливість стороні захисту звертатися за проведенням експертизи та навіть звертатися до слідчого судді із клопотанням зобов'язати слідчого, прокурора здійснити відбирання біологічних зразків примусово. Вбачається, що законодавець описав ситуацію, коли у сторони захисту виникає необхідність отримання порівняльних біологічних зразків потерпілого, свідків тощо для проведення судово-медичних та судово-біологічних досліджень. Виникає питання: яким чином сторона захисту може отримати порівняльні зразки від таких осіб, наприклад, для почеркознавчого дослідження (зразки почерку та підписів), якщо вони не бажають їх надавати? Закон не дає відповіді на це питання. Вважаємо слушною думку, що необхідно доповнити та уточнити КПК України щодо порядку отримання порівняльних зразків для експертного дослідження (окрім біологічних зразків) стороною захисту, що звернулася за проведенням експертизи [163, с. 145].

Щодо біологічних зразків, то відповідно до ч. 3 ст. 245 КПК України у разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому статтями 160-166 КПК, має право дозволити слідчому, прокуророві (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово [107].

Рішення про вилучення зразків для порівняльного дослідження має ухвалюватися слідчим з урахуванням конституційних гарантій права й свободи людини й громадянина. Саме тому під час отримання зразків для порівняльного дослідження не повинні застосовуватися методи, небезпечні для життя та здоров'я людини або ті, які принижують її честь та гідність.

Цікавою є слідча практика з цього питання. Зокрема, у кримінальному провадженні про обвинувачення ОСОБА_5 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 155 КК України (у редакції Закону від 25.09.2008) було встановлено, «що весною 2016 року (точного часу під час досудового розслідування не встановлено) близько 21:00 год., ОСОБА_5

будучи повнолітньою особою, перебуваючи за адресою: АДРЕСА_1, маючи прямий умисел, спрямований на статеві зносини з ОСОБА_6 ІНФОРМАЦІЯ_2, яка згідно з висновком експерта № 9 від 07.02.2017 не досягла статевої зрілості, достовірно знаючи про її вік та незважаючи на це, за взаємною згодою з останньою, без застосування фізичного та психологічного насилля, а також погрози застосування до неї такого насилля, вступив з нею у природні статеві зносини, в результаті статевого акту ОСОБА_6 завагітніла. Під час розслідування за участю неповнолітньої потерпілої ОСОБА_6 було призначено цілу низку судових експертиз, висновки яких стали доказами у кримінальному провадженні. Було призначено та проведено судово-медичну, додаткову судово-медичну та молекулярно-генетичну експертизи. Тактично грамотні дії слідчого із налагодження психологічного контакту як з неповнолітньою потерпілою, так і підозрюваним дозволили відібрати для кожної з цих експертиз біологічні зразки добровільно [18].

Важливою проблемою стає обмеженість технічної можливості використання допомоги спеціаліста-психолога. Одночасно, у поліцейських відділеннях багатьох зарубіжних держав є спеціальні кімнати для допиту, обладнані дзеркальним склом та мікрофонами, що дає спеціалісту можливість під час допиту знаходитися за склом із зовнішньої сторони та більш ефективно здійснити нагляд за особою, що допитується, та надати певні рекомендації. Відсутність третьої особи у кабінеті сприяє налагодженню психологічної атмосфери допиту [9, с. 100].

Слідчий (прокурор) об'єктивно потребує допомоги, однак питання про доцільність безпосередньої участі обізнаної особи у допиті як спеціаліста є неоднозначним. Правильно зазначив В. В. Баранчук, що відсутність чіткої регламентації вказаного питання у законодавстві знайшла своїх прихильників та супротивників серед вчених. Одні вчені, посилаючись на відсутність у законі прямої чіткої вказівки на можливість залучення спеціаліста до допиту, не розділяють рекомендацій щодо такого залучення, а інші вважають, що присутність спеціаліста під час допиту порушує обстановку довіри між слідчим

та допитуваним. Кожний учасник спілкування, крім слідчого (прокурора) та допитуваного, ускладнює атмосферу психологічного контакту, присутність спеціаліста чи експерта під час допиту може бути розцінена як психологічний тиск на допитуваного [9, с. 100].

Суттєвим позитивним кроком щодо забезпечення прав неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні стало запровадження пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність з 01 червня 2023 року у Житомирській, Львівській, Кіровоградській, Черкаській, Чернівецькій областях та місті Києві, а з 01 червня 2024 року – у Волинській, Дніпропетровській, Закарпатській, Київській, Полтавській, Тернопільській областях [184].

Відповідно до Порядку реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, до практичної діяльності, затвердженого цим Наказом активно запроваджується використання рекомендацій психологів за результатами роботи з неповнолітнім під час розв'язання питання щодо призначення експертиз (стандарт 50). Стандарт 52 передбачає, що слід надсилати на дослідження для проведення судових психологічних експертиз насамперед матеріали кримінального провадження, відеозаписи слідчих дій за участю дитини. Лише у разі неможливості проведення експертиз за наявними матеріалами направляти дитину. Забезпечувати участь спеціаліста під час допиту неповнолітньої особи з метою подальшої можливості проведення судово-психологічної експертизи за матеріалами відеозаписів слідчих дій. Відповідно до стандарту 53 призначати судово-медичні експертизи слід невідкладно, крім випадків необхідності витребування і долучення медичної документації. У той же час відповідно до стандарту 54 необхідно уникати призначення судових психіатричних експертиз щодо неповнолітніх потерпілих без наявності достовірних відомостей та/або очевидних підстав вважати, що неповнолітній має психічне захворювання чи затримку психічного розвитку [184].

Стандарт 54 прямо не відображений у КПК України, адже там немає статті щодо призначення експертиз стосовно потерпілих. Отже, для потерпілого виписаний дещо інший стандарт доказування щодо залучення для проведення експертизи: наявність достовірних відомостей та/або очевидних підстав вважати, що неповнолітній має психічне захворювання чи затримку психічного розвитку. Цей стандарт є вищим за той, який прописаний для психіатричної експертизи підозрюваного, оскільки йдеться про вірогідні відомості та очевидні підстави. На думку І. П. Зіньковського таке формулювання, яке є логічним із позицій недопущення ретравматизації дитини, може призвести до непризначення експертизи, якщо психічне захворювання чи затримка психічного розвитку не є очевидними, а відомості про них – безсумнівними [70, с. 533].

Абсолютно слушною є думка І. П. Зіньковського, що положення Порядку, які ґрунтуються на міжнародних актах та найкращих міжнародних практиках, являють більш цілісний механізм захисту стосовно неповнолітніх потерпілих та свідків, який є дружним до дитини. Це проявляється у тому, що, з одного боку, деталізуються в найкращих інтересах дитини загальні права та правила (наприклад, стандарти 24, 26, 49, 50, 51, 54) або рекомендуються такі дії, обов'язковість яких у КПК України не зазначена, однак відповідає Керівним принципам Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, Керівним принципам щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів (ECOSOC Resolution 2005/20), Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства та ін. (стандарти 34–40, 50, 52, 53, 54) [70, с. 532].

Під час призначення експертиз у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих, слідчим потрібно пам'ятати, що судова експертиза, виконана експертами правоохоронних органів, які ведуть розслідування кримінального провадження, у деяких випадках може поставити під сумнів доказове значення висновку експерта у справі й загалом – справедливість вироку.

Показовою у цьому питанні є рішення ЄСПЛ у справі «Проскурников проти Росії» (заява № 48364/11) [290]. Так, на думку заявника, експертний висновок зіграв ключову роль у винесенні обвинувального вироку, тому кримінальне судочинство у його справі не було змагальним. ЄСПЛ нагадав, що справедливий судовий розгляд має бути змагальним і гарантувати рівність сторін. Високі судді були солідарні із заявником щодо сумнівів у неупередженості експерта, оскільки його висновки призвели до порушення кримінальної справи. Експертний висновок стосувався складу злочину, тому доводи уряду про те, що ці висновки не мали вирішального значення для винесення вироку були непереконливими. До того ж Г. Проскурников не міг оскаржити призначення перевіряючого як експерта і поставити перед ним запитання, а також був позбавлений можливості оскаржити це в суді [90].

З огляду на це, суд у Страсбурзі констатував порушення ст. 6 Конвенції. До того ж постановив, що виявлення порушення становило достатньою компенсацією завданої моральної шкоди. А українські суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод та практику ЄСПЛ як джерело права. Тому у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих під час призначення судових експертиз слід ураховувати це й скористатися можливостями інших експертних установ. Так, під конкурентними (альтернативними) експертизами у рамках кримінального судочинства [76, с.120] можна розуміти експертні дослідження, до проведення яких державні й недержавні експертні установи й приватні експерти залучаються сторонами кримінального провадження, з метою отримання щодо поставлених питань висновків експертів, засновані на проведеному дослідженні представлених об'єктів із використанням спеціальних знань. Саме змагальність, представлення альтернативних експертних висновків здатні підвищити якість експертиз, вивести експертну систему зі стану монополії, що своєю чергою сприятиме забезпеченню повноти дослідження доказів. Приватні експерти незалежні від органів юстиції та правоохоронних, силових відомств (служб) і не відчують від них якогось впливу.

Висновки до розділу 3

У темі етичних засад проведення слідчих (розшукових) дій є багато різних проблем. Ті з них, які, на наш погляд, становлять найбільший інтерес, були розглянуті вище. Слідчому постійно доводиться вирішувати складні завдання. Успіх їх вирішення багато в чому залежить від тих моральних позицій, які займає слідчий. Суворе дотримання етичних норм під час проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема, під час проведення огляду, допиту, пред'явлення для впізнання, призначення та проведення судових експертиз, знання та вміння базуватися у своїй практичній діяльності на морально-правових критеріях кримінальної процесуальної діяльності сприяє зведенню можливості допущення помилок, здійсненню виховних завдань та підвищенню авторитету особи, яка здійснює розслідування. Повага честі та гідності під час проведення судових експертиз за участю неповнолітнього потерпілого, охорона інших моральних інтересів неповнолітнього, як і інші основні засади кримінальної процесуальної діяльності, служать морально-правовими критеріями та індикатором суспільного схвалення дій під час кримінального провадження.

ВИСНОВКИ

1. Історичний та порівняльно-правовий аналіз впливу ціннісних морально-етичних установок на процес доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого, зокрема аналіз понять «моральність» і «етика», дозволив нам дійти висновку про те, що ці поняття не є рівнозначними. У зв'язку з цим, розроблено визначення поняття «моральна допустимість доказу», під яким розуміється вимога закону, що пред'являється до форми доказів, – властивість, яка не вступає в суперечність із правовими основами доказової діяльності, що означає відповідність порядку його отримання й закріплення загально визнаними морально-етичними вимогами.

Правові та моральні заборони доказування визначені як такі, що мають загальну ціннісну спрямованість, взаємопов'язані та взаємозумовлені правові приписи, що перешкоджають застосуванню незаконних та неприпустимих з морального погляду методів під час провадження слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, а також установлюють особливий порядок провадження слідчих (розшукових) дій, які обмежують права та свободи особи.

2. Сучасний стан методології кримінальної процесуальної науки зводиться до застосування методів соціально-гуманітарних наук та кількісних методів. Універсальною схемою методології дослідження моральних засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого є така: постановка наукової проблеми – висунення гіпотез – застосування методів наукового пізнання для перевірки гіпотез – отримання науково обґрунтованого результату – застосування результату на практиці. Логічними етапами дослідження виступають проєктування, концептуалізація та моделювання, конструювання, проведення та застосування результатів дослідження.

3. Ціннісна консолідованість основних прав і свобод людини визначається гуманістичними та демократичними світовими тенденціями,

підвищенням ролі права як основного регулятора суспільних відносин. Таке право зливається з моральними нормами, що жодною мірою не применшує його соціальної цінності. Особливо ця тенденція є досить важливою у кримінальному судочинстві. Міжнародною спільнотою приділяється пильна увага різним проблемним аспектам законодавчої регламентації моральних засад доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх осіб, що є складником системи гарантій забезпечення конституційного права на свободу та особисту недоторканність.

4. Кримінальні процесуальні норми, що забезпечують підвищений рівень захисту прав неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні, повинні ґрунтуватися на єдиному підході, основу якого покликані скласти загальновизнані міжнародні стандарти та моральні засади доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітнього потерпілого. Базовими елементами цього підходу мають бути такі тези: а) спеціалізація компетентних державних органів, які здійснюють кримінальне провадження; б) участь спеціаліста, представника інтересів неповнолітнього потерпілого; в) спеціальні процедурні гарантії для неповнолітніх потерпілих як учасників слідчих (розшукових) дій; г) широке залучення громадськості, інститутів громадянського суспільства до кримінальних процесуальних проваджень за участю неповнолітніх потерпілих; д) пом'якшення окремих особливостей засади змагальності.

На підставі проведеного дослідження пропонується авторська систематизація причин виникнення морально-етичних проблем доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого, до яких віднесено: мінімізацію переліку слідчих (розшукових) дій; відсутність учасників кримінального процесу, чиї права повинні забезпечуватися під час кримінального провадження, та неможливість забезпечення їхньої процесуальної дієздатності; відсутність процесуальних підстав для залучення та допуску захисників та представників; обмеженість термінів ухвалення рішення тощо.

5. На нашу думку, моральні засади є тим підґрунтям, що формує правові засади, які, своєю чергою, безсумнівно, є гарантіями будь-яких прав людини. Водночас будь-яка норма права не може не ґрунтуватися на тих переконаннях та суспільних сподіваннях, що притаманні певному етапу розвитку конкретної держави. Україні, на жаль, у зв'язку з військовими діями, з лютого 2022 року притаманне послідовне перетворення норм усіх галузей права на користь потерпілих осіб. Воєнний стан накладає свій відбиток на відносини, створює нові права та обов'язки учасників, зокрема, кримінального процесу. Моральні засади, як ніколи раніше, виступають тригером нових звершень. Саме під час воєнного стану, на етапі між минулим та майбутнім, авторитет моральних засад стає очевидним. Наприклад, пілотним проєктом, що стартував в усіх областях України у 2023 році, виділено стандарти, тобто спектр орієнтирів щодо захисту прав дітей у зв'язку з імплементацією міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дітей.

У зв'язку з цим, сьогодні втілюється категоричний імператив, що полягає в апріорному, універсальному законі моралі. Першооснова такої моралі має загальний характер, тобто поширюються на всіх без винятку людей, а отже, має гуманістичне спрямування; існує лише один фундаментальний принцип: чинити так, аби завжди розглядати інших людей як цілі, а не як засоби. Такий принцип і є, власне, обов'язковістю, імперативом, командою і він є категоричним, тобто застосовується без винятків, у всіх випадках, місцях і обставинах. Ми відносимо морально-етичні засади права до гарантій реалізації прав потерпілих дітей. Вважаємо, що мораль як база для поєднання нормативно-правового та діяльнісного підходів є визначальною. На нашу думку, морально-етичні засади кримінального провадження складають внутрішню мораль права.

Для забезпечення реалізації інституту прав дітей важливим вектором держави є розуміння міжгалузевості реалізації таких засад кримінального процесу. Навіть питання досудового розслідування неможливо визначити лише користуючись положеннями КПК України, адже багато питань виходять за

межі зазначеної галузі права, створюючи тісний конгломерат міжгалузевого змісту та спрямованості, психології та соціології, етики та філософії тощо.

Для теорії кримінального процесу важливим є визначення нових морально-етичних засад кримінального провадження як таких, що складають гарантії захисту прав дітей. Першим серед них, на нашу думку, повинен бути принцип синергії, що полягає в об'єднанні зусиль не лише дотичних правоохоронних органів, а й ще інших органів державної влади з обов'язковим залученням психологів. Запропонований принцип синергії як моральної засади кримінального провадження, може становити базову необхідність в об'єднанні зусиль різних відомств та організацій з метою захисту прав дитини особливо в умовах воєнного стану та щодо дітей з особливими потребами. Отже, захист прав дітей відбувається як предтеча формування захисту прав людини.

Аргументовано, що вчинки з'являються під час сполучення внутрішніх та зовнішніх джерел мотивації. Одна з теорій мотивації, яка може пояснити деструктивну поведінку підлітків, – *теорія перемежованих станів*. Тривожні стани є результатом неможливості розв'язання внутрішніх конфліктів. У зв'язку з цим, морально-етичною засадою кримінального провадження є *вимога безпечного спілкування*, що передбачає спілкування з дитиною лише вповноваженою на те особою, щоб уникнути можливого травмування.

У зв'язку з наведеним вище, наступною морально-етичною засадою, що виступає гарантією є *засада поєднання моралі переконання з мораллю обов'язку службової особи у захисті прав потерпілої дитини*.

Незважаючи на те що існує багато думок щодо встановлення віку криз дітей, всі автори схиляються до думки, що саме в дитинстві людина відчуває найпотужніші та численні прояви криз. Водночас кожна криза має свою мету, вона повинна бути досягнута, а криза пройдена.

Разом із тим, вважаємо правильним під час кримінального провадження щодо з'ясування умов життя та виховання не розмежовувати учасників-дітей за статусом, тобто додати до назви статті та до її змісту особу потерпілого. Ми вважаємо, що морально-етичний зміст будь-якого кримінального провадження

диктує правозастосувачеві розуміння встановлення перерахованих вище обставин не лише щодо підозрюваного (обвинуваченого), а й потерпілої дитини.

Так, назву статті 487 КПК України викласти у такій редакції: «З'ясування умов життя та виховання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого та потерпілого». На нашу думку, саме так можливе всебічне дослідження всіх обставин кримінального провадження (ст. 2 КПК), і, як результат, захист інтересів потерпілої дитини. Переконані, що така встановлена інформація дозволить правоохоронним органам визначити ризики стати потерпілою дитиною через низку обставин, що можуть створювати підґрунтя для протиправних дій щодо неї.

Пропонуємо до змісту ст. 485 «Обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх» додати ч. 2 та викласти її в такій редакції:

2. Під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, за участю неповнолітніх потерпілих, також з'ясовуються: 1) повні й всебічні відомості про особу неповнолітнього потерпілого: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку (можливі особливі потреби), інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати під час індивідуалізації; 2) умови життя та виховання потерпілого.

Іншим критерієм упровадження захисту дітей є необхідність протидії будь-якій дискримінації. На наш погляд, урахування думки потерпілої дитини важливе через ряд причин: 1) потерпіла дитина «терапією голосом» вивільняється від того, що сталося, звільняється від статусу «жертви», проговорюючи ситуацію; 2) може сприяти застосуванню процедури відновного правосуддя щодо іншої дитини; 3) не закривається зі своїм болем наодинці, отримуючи низку психосоматичних розладів, а розповіддю спонукає дорослого, який здійснює її захист, до превенції подальших подібних правопорушень. У цілому, такий принцип спрямований на потерпіло-орієнтований підхід.

Пропонуємо внести зміни до п. 1 ч. 1 ст. 27 КПК України та викласти у такій редакції правки «якщо *потерпілий* та обвинувачений є неповнолітніми». На нашу думку, проведення судового засідання у відкритому загальному порядку може спричинити стигматизацію (грец. *στίγμα* — тавро, клеймо) та повторну травматизацію потерпілій дитині, тому пропонуємо судові засідання проводити в закритому режимі, якщо потерпілий є неповнолітнім.

Для визначення співвідношення моральних та правових принципів у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх потерпілих важливо розуміння загального вектора спрямування – діалектичного зв'язку між мораллю та правом.

Розмірковуючи над моральними засадами у кримінальному провадженні за участю потерпілих дітей, варто визнати, що під час якісного переходу суспільства відповідно до нових даних та стрімкого розвитку інституту захисту прав дітей моральність виступає як порядок взаємовідносин всіх учасників кримінального провадження. Кримінальна процесуальна форма повинна бути реалізатором моральності (суспільного, громадського характеру) щодо дитини.

Моральні та правові засади співвідносяться між собою та складають *діалектичний зв'язок*, тобто такі відносини, під час яких превалює не бажання перемоги, а мотив знайти істину, що полягає у пошуку моральних інтересів дитини.

На нашу думку, варто внести зміни до ст. 27 КПК України щодо надання дозволу на проведення судового засідання у закритому залі, якщо це суперечить інтересам моралі.

На нашу думку, варто внести зміни до редакції цієї норми та визначити, що судові засідання може бути у закритому режимі не лише у випадку участі неповнолітнього обвинуваченого, а й у випадках участі неповнолітніх потерпілих. Отож, п. 1 ч. 2 ст. 27 КПК України варто викласти у такій редакції: «якщо потерпілий та/або обвинувачений є неповнолітніми», це дозволить проводити судові засідання в закритому залі та не викликати зайвого резонансу

щодо участі потерпілої дитини у процесі, оскільки це може її травмувати та викликати шкідливі емоції.

Будь-якому спілкуванню з потерпілою дитиною у межах кримінального провадження повинен передувати попередній збір інформації про саму дитину, щоб під час самого спілкування бути максимально продуктивним. До прикладу, можна допитати батьків чи близьких з оточення потерпілої дитини про наявність під час спілкування, зокрема, таких ознак: відсутність зорового контакту, вразливість та гостра чутливість до критики, будь-яке мінімальне зауваження швидко інтерпретується як зневага; наявність екзистенційних питань (наприклад, про гідне співіснування); емоційна сплосченість, несприйняття емоцій та їх значущості; своєрідна схильність до спорів; відмова від міжособистісних потреб тощо.

Під час проведеного дослідження та анкетування практичних співробітників органів досудового розслідування було виявлено такі фактори, що можуть вплинути на давання показань дитиною: 1) психологічний дискомфорт, що може проявитися у небажанні говорити та створенні комунікативного опору у зв'язку із тривожністю через незвичний формат спілкування, зокрема, якщо відбуваються технічні збої; 2) неможливість встановлення точного емоційного стану дитини для з'ясування правдивості показань та психологічного стану потерпілої дитини; 3) не виключений сторонній вплив під час трансляції, що може полягати у підказках дорослих зі сторони; 4) технічні особливості, перебої, видимість чи якість звуку можуть сприяти втраті важливої інформації; 5) відсутність контакту із фахівцем, до прикладу, із психологом, участь якого є обов'язковою, в режимі відеоконференції може унеможливити надання допомоги потерпілій дитині; 6) складність створення безпечного середовища у відеоконференції та неможливість надання гарантій захищеного місця перебування потерпілої дитини; 7) правові ризики, що пов'язані з ненадійністю зв'язку під час проведення відеоконференції, оскільки під час допиту є обов'язковою участь законного представника, педагога або психолога, за необхідністю – лікаря.

Відключення будь-якого з учасників проведення слідчої (розшукової) дії від конференції може сприяти визнанню доказів, що отримані під час проведення такого допиту в режимі відеоконференції, недопустимими.

Під час розслідування кримінальних правопорушень за участю потерпілої дитини пошук та систематизація історії дитини видається мультисенсорною операцією, що вимагає від правоохоронців дбайливого, уважного та наполегливого використання всіх процесуальних засобів та багато часу. Планування та пошук інформації з відкритих джерел є ключовими першочерговими діями. Під «мультисенсорною» операцією *слід розуміти підхід, що дозволяє залучити всі канали сприйняття*, а саме: слух, зір, нюх, дотик.

На нашу думку, максимально наближеним до вимог безбар'єрності, що проголошене українським суспільством як мотивацію до змін, є доцільність спрощеного допиту потерпілої дитини та необхідність активного впровадження практики ст. 225 КПК України, тобто використання процедури допиту потерпілої дитини під час досудового розслідування за участю слідчого судді.

Доводиться, що участь неповнолітнього потерпілого у проведенні слідчого огляду пов'язана із підвищеним навантаженням на його психіку та може викликати у таких осіб психологічний стрес. Установлені законодавцем гарантії проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх потерпілих не завжди є ефективними у розв'язанні питання щодо запобігання вторинній віктимізації та психологічному захисту неповнолітніх потерпілих. Потрібне розроблення та закріплення цілої низки норм, спрямованих на зменшення негативного впливу кримінального судочинства на моральні чесноти, духовне та психічне здоров'я неповнолітніх учасників, зокрема потерпілих. Насамперед необхідно внормувати основний принцип надання психологічної допомоги неповнолітнім учасникам процесу, й особливо потерпілим, шляхом обов'язкового залучення до процесу спеціаліста у сфері вікової психології та педагогіки. Така підтримка вкрай необхідна неповнолітньому потерпілому саме під час проведення слідчого огляду. Цей

принцип тісно пов'язаний із визначенням статусу спеціаліста в галузі вікової психології та педагогіки, покликаною реалізувати надання психологічної допомоги неповнолітнім учасникам. На сьогодні кримінальний процесуальний закон не знає такого учасника як спеціаліст у галузі вікової педагогіки та психології, а використовує лише у різних ситуаціях два різні терміни «педагог» і «психолог» без чіткого визначення процесуального статусу цих учасників кримінального провадження. Все це не дозволяє належним чином захищати інтереси неповнолітніх потерпілих. Як гарантії, спрямовані на мінімізацію негативного психічного впливу процесу на неповнолітніх потерпілих, повинні виступати й особливі правила проведення слідчого огляду за їх участю.

Проведення пред'явлення для впізнання за участю неповнолітніх потерпілих має бути засноване на ситуаційному підході. Одним із найважливіших факторів, що визначають характер ситуації, має стати вік неповнолітнього потерпілого. До того ж моральний аспект пред'явлення для впізнання нерозривно пов'язаний із правами, що надаються неповнолітньому потерпілому законом. Він може заперечити проти здійснення дій, які, на його думку, можуть бути небезпечними для здоров'я або здатні принизити його гідність. Проте остаточне розв'язання питання проведення цих дій залишається все ж таки за слідчим та лікарем або спеціалістом, що бере участь у певній слідчій (розшуковій) дії. Якщо лікар визнає, що сама дія або її наслідки не становлять небезпеки для здоров'я, зокрема неповнолітнього потерпілого (оскільки це визначається за медичними критеріями), то слідча (розшукова) дія може бути проведена, звичайно ж за умови, що не порушуються моральні засади. У будь-якому разі слідчий повинен забезпечити виключення таких дій, які принижують гідність учасників пред'явлення для впізнання і особливо – неповнолітнього потерпілого.

Підтримано думку про необхідність доповнення закону нормою, яка дозволяла б освідуваному неповнолітньому потерпілому (або його представникам) заявляти клопотання про відвід понятих і спеціалістів від участі у проведенні освідування, пов'язаного з оголенням тіла, якщо є підстави

вважати, що вони негативно ставляться до освідуваної особи й можуть розголосити обставини, що стосуються її особистого й сімейного життя. Разом із тим визнано за доцільне передбачити можливість клопотання обстежуваного або його представників про відвід слідчого з морально-етичних міркувань, а також доручити безпосереднє обстеження освідуваної особи лікарю. Слідчий може не бути присутнім при безпосередньому вивченні тіла особи, що оглядається, і з власної ініціативи, якщо він вважає, що це дасть позитивний ефект і зніме зайві негативні емоції у освідуваної особи.

Рішення про вилучення зразків для порівняльного дослідження має ухвалюватися слідчим з урахуванням конституційних гарантій прав і свобод неповнолітнього потерпілого. Саме тому під час отримання зразків для порівняльного дослідження не повинні застосовуватися методи, небезпечні для життя та здоров'я людини або ті, які принижують її честь та гідність. Нині проведення аналізованої процесуальної дії покладено на слідчого, а у разі необхідності – може проводитися за участю спеціаліста чи особи, якій доручається проведення судової експертизи. Однак присутність слідчого під час отримання як порівняльних зразків продуктів життєдіяльності організму, зазвичай викликає почуття сорому, а відтак може заподіяти моральну шкоду особі. У таких випадках слідчому має бути надано право доручити отримання зразків для порівняльного дослідження медичному працівникові.

Це дослідження є вступним до наукового обґрунтування моральних засад доказування за участю неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні з урахуванням необхідності забезпечення найкращих інтересів дитини кожним із дорослих, залучених до процесу. Враховуючи, що статус дитини може бути різним, повинно діяти одне правило: «В ім'я справедливості не може бути закопана любов».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аббасова Д. Л. Етичні норми у кримінальному процесі України : монографія / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 328 с.
2. Аббасова Д. Л. Правове забезпечення та реалізація етичних норм у кримінальному процесі України : дис. ... д-ра філос. : 081. Харків, 2023. 312 с.
3. Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. О. Юхна. Харків : Панов, 2015. 240 с.
4. Агаркова Н. Скільки українських дітей за кордоном: понад мільйон дошкільнят та мільйон школярів. *PROUKRAINU.BLESK.CZ*. URL: (<https://proukrainu.bleesk.cz/skilky-ukrainskykh-ditei-za-kordonom-ponad-milion-doshkilniat-ta-milion-shkoliariv/>).
5. Антощук А. О., Замула Б. А. Окремі аспекти допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні. *Право та державне управління*. 2023. № 1. С. 173–179. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2023.1.25>.
6. Банах С. В. Застосування рішень Європейського суду з прав людини в кримінальному судочинстві. *Протидія злочинності: теорія та практика* : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф., 19 жовтня 2016 року / Нац. акад. прокуратури України. Київ, 2016. С. 96–100.
7. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19.05.2006 р. : схв. Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27.07.2006 р. № 2006/23. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text.
8. Баранчук В. В. Проблеми застосування психологічних знань при проведенні допиту. *Проблеми законності*. 2009. Вип. 101. С 263–269.
9. Баранчук В. В. Система тактичних прийомів установлення психологічного контакту при допиті : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 238 с.

10. Бачинин В. А. Философия права и преступления. Харьков : Фолио, 1999. 607 с.
11. Беспалько І. Л. Визнання доказів недопустимими внаслідок порушення засад кримінального провадження. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2020. Т. 31 (70), № 3. С. 193–200.
12. Бобечко Н. Р. Збирання та дослідження доказів у стадії апеляційного провадження згідно КПК України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 2 (19). С. 1–16. URL: http://Chaau_2013_2_6.pdf.
13. Будзиньська А. Як опитувати дитину : poradnik для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих / пер. Л. Кухарська ; Адаптація до кримінально-процесуального законодавства України Г. Христова. Київ, 2009. 64 с. URL: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/book_opytuvaty_dytyuny.pdf.
14. Вакуленко О. Ф. Досудове розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 298 с.
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
16. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2007. 1736 с.
17. Вирок Бахмацького районного суду Чернігівської області від 03.10.2019 р. у справі № 728/427/19. Провадження № 1-кп/728/80/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/84723132>.
18. Вирок Глобинського районного суду Полтавської області у справі № 527/830/19. Провадження № 1-кп/527/17/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/89744660>.
19. Вирок Ірпінського міського суду Київської області від 02.08.2019 р. у справі № 367/6015/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reustr.court.gov.ua/Review/83410194>.

20. Вирок Іршавського районного суду Закарпатської області у справі № 301/1559/20. Провадження 1-кп/301/257/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/91200163>.

21. Вирок Канівського міськрайонного суду Черкаської області у справі № 697/678/20. Провадження № 1-кп/697/138/2020). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/89549616>.

22. Вирок Комінтернівського районного суду Одеської області у справі № 504/2986/19. Провадження №1-кп/504/293/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/104936881>.

23. Вирок Подільського районного суду міста Києва у справі № 758/13702/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/113031870>.

24. Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці у справі № 727/2725/20. Провадження № 1-кп/727/190/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/89370098>.

25. Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судової влади та незмінюваності суддів : прийнято в Страсбурзі, 23.11.2001 р. 20 с. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a52/card6#Public.

26. Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, питання етики, несумісної поведінки та безсторонності : прийнято в Страсбурзі, 19.11.2002 року, № ССЖЕ (2002) Ор. No. 3. *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства*. Київ, 2015. 708 с.

27. Віксич С. Д. Моральна діяльність під час досудового розслідування за участю неповнолітнього потерпілого. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали Міжвідом. наук.-практ. конф. м. Київ, 28 квіт. 2023р. Київ. 2023. С. 37–39.

28. Віксич С. Д. Моральні засади доказування під час досудового розслідування за участю неповнолітнього потерпілого в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. м. Київ, 18 лист. 2022 р. Київ, 2022. С. 159–162.

29. Віксич С. Д. Показання неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні: значення моральних засад під час їх отримання. *Сімдесят треті економіко-правові дискусії* : матеріали Міжнар. мультидисциплінарної наук.-практ. конф. Україна, м. Тернопіль – Польща, м. Переворськ, 22–23 берез. 2023р. Тернопіль–Переворськ, 2023. С. 55–58.

30. Віткаускас Д. Право на повагу до приватного життя відповідно до статті 8 Європейської Конвенції захисту прав людини та основних свобод. *Нові аспекти права на приватність та удосконалення українського законодавства* : міжнар. просвітницький семінар, м. Київ, 6–7 жовт. 2003 р. Київ, 2003. URL: <http://khrpg.org/index.php?id=1094815937>.

31. Волобуєва О. О. Розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності особи: проблемно-дискусійні аспекти освідчування. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1 (62). С. 177–182.

32. Гайдт Джонатан. Тривожне покоління. Як радикальна трансформація дитинства спричинила епідемію психічних розладів / пер. з англ. О. Савінової. Харків : Віват, 2025. 368 с.

33. Галаган О. І., Письменний Д. П. Окремі питання доказування під час розслідування кримінальних проступків. *Актуальні питання теорії та практики досудового розслідування кримінальних проступків* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу, м. Київ, 14 лист. 2019 р. / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2019. С. 39–41.

34. Ганенко І. С. Інститут імунітету в кримінальному процесі України : монографія. Одеса : Юридика, 2023. 179 с.

35. Гегель Г. В. Основи філософії права, або природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. Київ, 2000. 329 с.

36. Герасименко О. А., Савкіна Т. В. Судово-психологічна експертиза стосовно неповнолітніх за кримінальними справами. *Право і безпека*. 2017. № 4. С. 76–82.
37. Гідулянова Є. М. Кримінальне провадження у справах малолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2008. 18 с.
38. Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 42 с.
39. Гловюк І. В. Деякі питання доказування у кримінальних провадженнях за ст. 153 КК України (на основі судової практики). *Доказування у справах, пов'язаних з сексуальним насильством* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Львів, 1–3 груд. 2021 р. Львів : Галицька видавнича спілка, 2021. С. 12–21.
40. Гловюк І. В. Освідчення неповнолітнього та отримання зразків для експертизи (за проектом закону № 5618). *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : тези доп. учасників наук.-практ. семінару, 26 лист. 2021 р. / упор. А. Я. Хитра ; ЛьвДУВС. Львів, 2021. С. 35–38.
41. Голубов А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 20 с.
42. Гошовська Ю. Допит неповнолітніх у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. № 2/1(18). С. 130–133.
43. Грабченко А. І., Федорович В. О., Гаращенко Я. М. Методи наукових досліджень : навч. посіб. Харків : НТУ "ХП", 2009. 42 с.
44. Гресь Ю. О. Місце події як джерело інформації про особу злочинця. *Правове життя сучасної України* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 17 трав. 2019 р. / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Гельветика, 2019. Т. 2. С. 407–409.

45. Грига М. А. Освідування у кримінальному провадженні: основні проблеми та шляхи їх розв'язання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 221–226.
46. Гриненко К. В. Допустимість доказів, отриманих під час пред'явлення особи для впізнання. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 4 (33). С. 104–109.
47. Громадська організація «Безбар'єрність». URL: <https://bbu.org.ua/>.
48. Гуртієва Л. М. Аксиологічний напрямок у теорії слідчої етики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 40. С. 296–300.
49. Гуртієва Л. М. Етичні основи діяльності слідчого : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2008. 22 с.
50. Гуртієва Л. М. Предмет слідчої етики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 475–481.
51. Давидова Д. В. Джерела доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Кривий Ріг, 2015. 225 с.
52. Даниленко А. В., Савчук Т. І., Купріянова Л. С., Гусева В. О. Деякі проблемні питання освідування осіб. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2013. Т. 26 (65), № 1. С. 180–185.
53. Даніч Є. О. Використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 238 с.
54. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою : резолюція 40/34 Генеральної Асамблеї від 29.11.1985 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114#Text.
55. Декларація прав дитини : прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1959 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text.
56. Демиденко Н. Психологічний вплив у професійному спілкуванні працівників поліції : конспект лекцій. Суми, 2023. 18 с.

57. Дрозд В. Г. Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 17 с.
58. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2021. 424 с.
59. Євангеліє від Матвія. 7, 12. *You Version Bible*. URL: <https://only.bible/bible/ubio/mat-7/>.
60. Європейська конвенція про здійснення прав дітей : підписана 25.01.1996 р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 91. Ст. 3355. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text.
61. Європейська хартія про статус суддів : прийнята від 10.07.1998 р. *Судова влада України*. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/05.pdf>.
62. Євсєєв О. П. Культура конституційного судочинства. *Вісник національної юридичної академії України імені Я. Мудрого*. 2011. № 8. С. 265–267.
63. Ємець О. М. Захист суспільної моралі від злочинних посягань : монографія. Київ : Овіта України, 2019. 560 с.
64. Ємець Ю. І. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх у кримінальному провадженні: теоретичний аналіз. *Юридична психологія*. 2015. № 2. С. 214–222.
65. Жалдак І. А. Тактика одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 21 с.
66. За злочини особливої тяжкості проти дітей – тільки довічне позбавлення волі. Без альтернатив. *Фейсбук*. URL: <https://www.facebook.com/share/p/1BWdLXoYHU/>.
67. Завгородня К. В. Нормативно-правові підстави застосування практики Європейського суду з прав людини в кримінальному судочинстві України. *Вісник Запорізького національного університету*. Серія : Юридичні науки. 2014. № 4 (1). С. 316–323.

68. Захист прав дитини в умовах воєнного стану : кол. монографія. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 160 с.
69. Зеленьак П. А., Кулакова Н. В. Запобігання кримінальним правопорушенням, що посягають на життя та здоров'я дитини в Україні : монографія. Київ, 2021. 277 с.
70. Зіньковський І. П. Новелізація доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих та свідків. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 530–536.
71. Значення слова повага у тлумачному словнику. URL: <https://vita.artbooks.cx.ua/articles/znachennja-slova-povaga-u-tlumachnomu-slovniku.html>.
72. Казміренко П. Психологія слідчої діяльності : навч. посіб. Київ : Алетра, 2009. 200 с.
73. Калініна І. В. Взаємодія норм права і норм моралі у професійному обов'язку майбутніх юристів. *Донецький юридичний інститут: 55 років на теренах освіти і науки* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Кривий Ріг, Донецький юридичний інститут МВС України, 13 трав. 2016 р. Кривий Ріг, 2016. С. 110–111.
74. Калініна І. В. Завдання слідчого огляду документів у справах про господарські злочини, пов'язані із підробленням документів. *Митна справа*. 2011. № 4 (76), ч. 2. С. 215–221.
75. Калініна І. В. Особливості процесуального статусу неповнолітніх у кримінальному судочинстві України. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія : Право. 2023. Вип. 26. С. 59–67.
76. Калініна І. В. Розвиток конкурентної (альтернативної) експертизи в Україні. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ – м. Маріуполь, 27 лютого 2018 р. Київ, 2018. С. 120–121.
77. Капліна О. В. Міжнародно-правові стандарти захисту прав потерпілих в кримінальному процесі: інтерпретація і проблеми імплементації в

національне законодавство України. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 1–2. С. 223–228.

78. Карабут Л. В. Щодо формування доказів під час досудової кримінальної процесуальної діяльності за новим КПК. *Часопис Національного університету "Острозька академія"*. Серія : Право. 2012. № 1 (5). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12klvzkn.pdf>.

79. Категоричний імператив Канта. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія*. [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%96%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2#:~:text=%D0%97%D0%B0%20%D0%9A%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BC%2C%20%D1%96%D1%81%D0%BD%D1%83%D1%94%20%D1%94%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D1%84%D1%83%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9,%D0%B2%D0%B8%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D0%BA%D0%B0%D1%85%2C%20%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%86%D1%8F%D1%85%20%D1%96%20%D0%BE%D0%B1%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%85\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%96%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2#:~:text=%D0%97%D0%B0%20%D0%9A%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BC%2C%20%D1%96%D1%81%D0%BD%D1%83%D1%94%20%D1%94%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D1%84%D1%83%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9,%D0%B2%D0%B8%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D0%BA%D0%B0%D1%85%2C%20%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%86%D1%8F%D1%85%20%D1%96%20%D0%BE%D0%B1%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%85)).

80. Каткова Т. В. Проблеми професійної етики та культури в процесі підготовки слідчих органів внутрішніх справ. *Конституція України та проблеми професійної етики юриста* : тези доп. і наук. повідом. обл. наук.-практ. конф. Харків : Спілка юристів України, 1998. С. 38–42.

81. Кацавець Р. С. Професійна етика юриста : навч. посіб. 2-е вид., доповн. Київ : Алерта, 2022. 246 с.

82. Кашпур А. С., Сокиран Ф. М. Допит неповнолітнього: криміналістична та психологічна характеристика. *Юридична психологія*. 2021. № 2 (29). С. 61–69.

83. Керівні принципи ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів : прийняті відповідно до Резолюції ЕКОСОП № 2005/20

від 22.07.2005 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e54.

84. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей : прийняті Комітетом міністрів Ради Європи від 17.11.2010 р. Рада Європи : жовтень, 2013. 51 с. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.

85. Кіотська декларація щодо розширення можливостей попередження злочинів, кримінального правосуддя та верховенства права: на шляху до виконання Програми сталого розвитку до 2030 року : ухв. на Конгресі ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя Кіото, Японія, 7–12.03.2021 р. *United Nations Office on Drugs and Crime*. URL: https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/CCPCJ_Sessions/CCPCJ_30/Kyoto_Declaration_V2102815.pdf.

86. Ключуряк С. С. Освідування в системі слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 211 с.

87. Коз'яков І. М. Особливості предмета доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2013. № 2. С. 88–92.

88. Козлова А. Г. Місце судово-психологічної експертизи в кримінальному процесі та алгоритм проведення психодіагностичного дослідження неповнолітніх жертв насильства. *Психологічний часопис*. 2017. № 2. С. 15–27.

89. Козубцов І. М. Генезис філософської категорії поняття методологія в дисертаційній роботі: педагогічний аспект. *Вісник Запорізького національного університету*. Серія : Педагогічні науки. 2013. № 3 (21). С. 39–44.

90. Коли відомча судова експертиза порушує право на справедливий суд. 17.09.2020 р. *ECHR: Ukrainian Aspect*. URL: <https://www.echr.com.ua/koli-vidomcha-sudova-ekspertiza-porushuye-pravo-na-spravedlivij-sud/>.

91. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права (методологічний аспект) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01, 12.00.02. Київ, 1998. 385 с.

92. Комплексна стратегія проти насильства. Керівні принципи політики Ради Європи щодо комплексних національних стратегій із захисту дітей від насильства / Рада Європи. 48 с. URL: <https://rm.coe.int/168046eb82>.

93. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : схв. Указом Президента України від 11.03.2023 р. № 273/2023. *Офіційний вісник України*. 2023. № 51. Ст. 2823. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>.

94. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : учинено в м. Ланцароте 25.10.2007 р. ; ратифікована Україною 20.06.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.

95. Конвенція ООН про права дитини : прийнята від 20.11.1989 р. ; в ред. зі змін., схв. резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21.12.1995 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

96. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : підписана в Римі, 04. 11.1950 р. : в ред. від 01.08.2021 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 2371. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

97. Коновалова В. О. Нравственные основы судопроизводства: состояние и тенденции : вибрані твори. Харків : Апостіль, 2012. 528 с.

98. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96- ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

99. Конюшенко Я. Ю. Проблемні питання регламентації процесуального порядку проведення освідування у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2 (23), т. 4. С. 275–279.

100. Корж В. П. Огляд місця події: процесуальні підстави, особливості тактики, криміналістичні рекомендації : наук.-практ. посіб. для слідчих, прокурорів, поліцейських патрульної та кримінальної поліції. Харків : Золоті сторінки, 2018. 264 с.

101. Костицький В. В. Захист суспільної моралі як нова функція демократичної держави. *Малий та середній бізнес (право, держава, економіка)*. 2010. № 3–4. С. 8.

102. Кочура О. О. Неповнолітній потерпілий як учасник кримінального провадження : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. О. Юхна. Харків : НікаНова, 2015. 249 с.

103. Кривокурс О. Г. Розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування : дис. ... д-ра філос. : 081. Дніпро, 2024. 226 с.

104. Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2023 рік : монографія / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. Г. Вербенського. Вінниця : ТВОРИ, 2024. 306 с.

105. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

106. Кримінальний процес України : підручник для студентів юрид. спец. вищ. закл. освіти / Ю. М. Грошевий, Т. М. Мірошниченко, Ю. В. Хоматов та ін. ; за ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця. Харків : Право, 2000. 496 с.

107. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

108. Кримінальний процесуальний кодекс України : Офіц. текст. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 514 с.

109. Крушинський С. А. Подання доказів у кримінальному судочинстві України : монографія Хмельницький : Хмельн. ун-т управління та права, 2017. 247 с.

110. Кулик О. Г. Зміни у кримінальному законодавстві як фактор впливу на кримінальну ситуацію в країні. *Наука і правоохорона діяльність*. 2024. № 2. С. 131–144.

111. Кучинська О. П., Щиголь О. В. Гарантії прав особи при проведенні освідування: сучасний стан, актуальні проблеми та шляхи їх вирішення. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 54–62.

112. Кучинська О. П. Проблеми розгляду заяв про відводи в кримінальному процесі України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 3 (19). С. 104–106.

113. Ландіна А. В. Кримінально-правова охорона моральності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 227 с.

114. Ліщинська-Мартинюк О. Ю. Залучення спеціаліста психолога та педагога до слідчої дії впізнання особи за участю неповнолітнього потерпілого. *Актуальні питання реформування правової системи* : зб. матеріалів XVIII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Луцьк, 04–05 червня 2021 р. / уклад. Л. М. Джурак. Луцьк, 2021. С. 113–115.

115. Логінова В. В. Особливості проведення освідування при розслідуванні тілесних ушкоджень. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2008. Спецвип. № 5, ч. 3. С. 119–125.

116. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д. Психологічний вплив у подоланні протидії розслідуванню. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12, № 3. С. 97–105.

117. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчикова В. Є. Учасники освідування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка*. 2015. № 1. С. 121–132.

118. Луцький М. І. Морально-психологічна культура суб'єктів кримінального судочинства. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2012. № 6. С. 29–35.

119. Лучко О. А. Проблемні питання освідування у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 202–204.

120. Лушпієнко В. М. Показання свідка як процесуальне джерело доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 255 с.

121. Макбрайд Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ : К.І.С., 2010. 576 с.

122. Максименко Д. С. Психологічні особливості криз підлітка. Практична психологія. Київ : Центр учбової літератури, 2021. 200 с.

123. Малюга В. М. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами в системі методики розслідування злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 289 с.

124. Мамка Г. М. Генезис та сучасний стан доктрини засад (принципів) у загальній теорії права, теорії кримінального процесу та юридичній науці. *Навковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2017. № 29, т. 2. С. 113–116.

125. Матарикіна О. В. Проблемні питання, що виникають у ході огляду місця події: виявлення й вилучення слідів біологічного походження. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. № 18. С. 146–153.

126. Мельник О. В. Моральні засади провадження у досудових стадіях кримінального процесу України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 217 с.

127. Мельник О. В. Моральні засади провадження у досудових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 16 с.

128. Мельник О. В. Розслідування кримінальних проваджень за участю неповнолітніх потерпілих: нарис про мораль обов'язку та мораль переконання. *Право і суспільство*. 2024. № 1. С. 229–233.

129. Мельник О. В., Попович М. В. Допит неповнолітнього потерпілого чи психотерапія втрат? *Наукові читання пам'яті Ганса Гросса* : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., м. Чернівці, 09 грудня 2021 р. / Чернів. нац. ун-т імені Юрія Федьковича. Чернівці : Технодрук, 2021. С. 165–170.

130. Мельник О. В., Попович М. В. Допит неповнолітнього потерпілого: можливі помилки-порушення процесуальної комунікації. *Захист дитини від насильства та жорстокого поводження: сучасні виклики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 3 черв. 2021 р. / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 109–112.

131. Мельник О. В., Олексин Х. Л. Досудове розслідування у справах за участю неповнолітніх: процесуальні акценти та виклики. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 10 (50). С. 1086–1096.

132. Мельник О., Пилипченко В. Напрями вдосконалення кримінального процесу щодо неповнолітніх. *Středoevropský věstník pro vědu a výzkum*. 2025. № 11. С. 59–66.

133. Ментальне здоров'я дітей під час війни: поради батькам та опікунам. Київ. 54 с. URL: https://howareu.com/storage/app/media/zdorovyaditeipi_dchasviiniartechka.pdf.

134. Методичні рекомендації для суддів щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» / Т. І. Бугаєць, Н. О. Пашко, М. М. Самофал, В. М. Семенюк. Київ : Нац. школа суддів України. 2022. 54 с.

135. Методичні рекомендації з інтегрування підходу, орієнтованого на потерпілих, у деяких аспектах досудового розслідування злочинів сексуального насильства в умовах збройної агресії / С. Чернявський, К. Левченко, Ю. Чорноус, Г. Нікітіна-Дудікова, О. Перунова, Л. Гордієнко, В. Ієрусалимов, О. Остапенко ; МВС України ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2023. 48 с.

136. Методичні рекомендації щодо опитування дітей у межах розслідування : метод. посіб. / авт.-упоряд. : Г. Попов, І. Уримова, Т. Цюман ; за заг. ред. Т. Цюман. Київ, 2021. 89 с.

137. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : метод. посіб. / авт.-упоряд. : Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочеміровська, Т. Цюман ; за заг. ред. Т. Цюман. Київ, 2015. 114 с.

138. Миколенко О. М. Система кримінально-процесуальних гарантій. *Репозитарій ОНУ ім. І. І. Мечникова*. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/49c48d58-72d1-4617-87ef-bdd1aef7b9f6/content>

139. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнято Генеральною Асамблеєю ООН від 16.12.1966 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

140. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : прийнято Генеральною Асамблеєю ООН від 16.12.1966 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.

141. Мілорадова Н. Е., Пашко Н. О. Особливості проведення допиту неповнолітніх, які постраждали від насильства. *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 19–26.

142. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила) : прийняті 29.11.1985 р. *ІПС ЛІГА:ЗАКОН*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU85321>.

143. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями : прийняті від 30.08.1955 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text.

144. На Київщині судитимуть жінку, яка допомагала співмешканцю гвалтувати власну доньку. *Фейсбук*. URL: <https://www.facebook.com/share/p/1CFsNmKYeu/>

145. Нагорнюк-Данилюк О. А. Медіація в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх в кримінальному процесі України : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2021. 250 с

146. Наратив. *Вікіпедія Вільна енциклопедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%>

147. Недоступ Ю. Особливості допиту психічно аномальних осіб. *Юридичний вісник*. 2000. № 3. С. 127–129.

148. Нікітіна-Дуднікова Г. Ю. Тактика допиту малолітніх потерпілих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Юридична психологія*. 2020. № 1 (26). С. 77–84.

149. Огляд рішень ЄСПЛ щодо права дитини бути почутою та врахування її найкращих інтересів / відп. за вип. : О. Ю. Тарасенко, Ю. В. Місько, Д. О. Штода, К. Д. Кузнецова, Р. Ш. Бабанли. Київ, 2025. 82 с.

150. Озар В. Г. Особливості огляду місця події при розслідуванні катувань. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених* : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 19 трав. 2014 р. / МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2014. С. 197–200.

151. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.

152. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / за заг. ред. Т. В. Гончарук. Тернопіль, 2014. 272 с.

153. Острійчук О. П. Показання як процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 243 с.

154. Охріменко І. М., Лузанова Г. О. Особливості призначення судово-психологічних експертиз щодо неповнолітніх під час розслідування кримінальних правопорушень. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 155–163.

155. Павлова Н. В. Роль спеціаліста при допиті особи, постраждалої від насильства. *Криміналістичний вісник*. 2020. № 2. С. 7–16.

156. Павлова Н. В. Щодо дотримання моральних засад під час допиту неповнолітнього, постраждалого від насильства. *Наукові перспективи*. 2024. № 10 (52). С. 961–969.

157. Параметри якості вищої освіти офіцерів Національної поліції за умов імперативу людиномірних сенсів (теорія і практика). *Семенишин М. О., Корнієнко М. В., Костюк А. В. Протидія насильницьким злочинам проти дітей:*

виклики для України, міжнародний досвід, інноваційні методи практичного опанування : монографія. Одеса, 2023. С. 203–241.

158. Паспорт спеціальності 081 – «ПРАВО». *МОН України*. URL: <https://mon.gov.ua › app › media › 2018/07/26>.

159. Паспорт спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність : затв. Постановою Президії ВАК України від 08.10.2008 р. № 44-06/7. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v44_0330-08#Text.

160. Пасько О. М., Горошко В. В. Комунікативна готовність слідчого як необхідний складник допиту неповнолітніх. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 273–277. URL: <http://194.54.162.203/bitstream/123456789/2843/1/50.pdf>.

161. Пепеляєв С. Г. Європейський правовий гуманізм як чинник реформування кримінально-процесуального права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2005. 192 с.

162. Петечел О. Ю. Деякі питання використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх потерпілих на досудовому слідстві. *Держава і право* : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. 2008. Вип. 39. С. 550–553.

163. Пилипенко Г. М. Криміналістичні проблеми отримання порівняльних зразків для експертного дослідження. *Наше право*. 2013. № 7. С. 143–147.

164. План дій Ради Європи для України на 2011–2014 рр. : підготовлений Секретаріатом Ради Європи від 23.06.2011 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_b25.

165. Плева К. В., Степанова Г. М. Психологічні аспекти проведення допиту неповнолітніх. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. № 1. С. 179–187.

166. Пол Екман. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB_%D0%95%D0%BA%D0%BC%D0%B0%D0%BD.

167. Попович М. В., Мельник О. В. Особливості допиту малолітнього або неповнолітнього потерпілого : монографія. Київ : Юридика, 2024. 184 с.

168. Попович М. В., Мельник О. В. Чи можлива психотерапія під час допиту неповнолітнього потерпілого? *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*. 2022. № 1. С. 84–89.

169. Попович М. В. Дитиноцентризм в кримінальному провадженні. *Актуальні питання вдосконалення національного законодавства* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 14 трав. 2020 р. Маріуполь, 2020. С. 82–86.

170. Попович М. В. Синергетичний осередок як невід’ємна складова прояву дитиноцентризму під час допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні України. *Право і суспільство*. 2022. № 5. С. 258–263.

171. Посилення безпеки в школах: як працюють офіцери безпеки. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/news/posylennia-bezpeky-v-shkolakh-iak-pratsiuiut-ofitsery-bezpeky>.

172. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 02.11.2021 р. у справі № 480/85/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100722852>.

173. Постанова Верховного Суду Касаційного кримінального суду від 02.11.2021 р. у справі № 450/1146/14-к. Провадження № 513650 км 21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100957076>.

174. Постанова Верховного Суду Касаційного кримінального суду від 09.10.2023 р. у справі № 233/2288/22. Провадження № 51-4971км23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114228604>.

175. Постанова Слов`янського міськрайонного суду Донецької області у справі № 243/3734/20. Провадження № 1-кп/243/618/2020. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91462642>.

176. Права дитини — найвища цінність: основні цифри та факти про роботу Офісу Генпрокурора у сфері захисту прав і свобод дітей. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prava-ditini-naivishha-cinnist-osnovni-cifri-ta-fakti-pro-robotu-ofisu-genprokurora-u-sferi-zaxistu-prav-i-svobod-ditei>.

177. Права дитини: від витоків до сьогодення : зб. текстів, метод. та інформ. матеріалів / авт.–упор. Г. М. Лактіонова (кер.), Л. В. Пироженко, О. В. Сухомлинська. Київ : Либідь, 2002. 280 с.

178. Представниця ОДУВС взяла участь у роботі Міжнародної конференції «Сучасний навчальний процес у підготовці кадрів правоохоронних органів: інновації, виклики та можливості» та Засіданні Правління Асоціації Європейських Поліцейських Коледжів (Latvia, Riga). *Новини ОДУВС*. 28.09.2022 URL: <https://odUvs.edu.ua/news/представниця-одувсвзяла-участь-у-роб/>.

179. Пріт Барара. Діяти справедливо : біографія. Київ : Видавництво, 2023. 300 с.

180. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.

181. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 22.05.2024 р. № 3733-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2024. № 31. Ст. 232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3733-20/conv#n3>

182. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо юстиції, дружньої до дитини : проєкт

Закону України реєстр. № 5618 від. 04.06.2021 р. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72138.

183. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 р. № 585. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text>.

184. Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини у практичну діяльність : наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01.06.2023 р. № 150/445/2077/5/187. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text>.

185. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. *Офіційний вісник України*. 1998. № 46. Ст. 1715. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

186. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні : Постанова Верховної Ради України від 28.04.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30. Ст. 426. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2296-12#Text>.

187. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 7. Ст. 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20>.

188. Про незалежність судової влади : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 13.06.2007 р. № 8. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07#Text>.

189. Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству : наказ Генерального прокурора від

4.11.2020 р. № 509. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text>.

190. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

191. Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.1973 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-08#Text>.

192. Про схвалення Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2028 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.07.2025 р. № 708-р. *Офіційний вісник України*. 2025. № 64. Ст. 4437. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/708-2025-%D1%80>.

193. Про схвалення Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2024–2026 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.06. 2024 р. № 527-р. *Офіційний вісник України*. 2024. № 57. Ст. 3394. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-%D1%80#Text>.

194. Прокопенко А. В. Захист прав неповнолітніх у кримінальному провадженні. *Європейські перспективи*. 2013. № 10. С. 118–123.

195. Прокуратура забезпечує невідворотність покарання за найтяжчі злочини проти дітей: три довічні вироки. *Фейсбук*. URL: <https://www.facebook.com/share/p/17ViUxkaWV/>.

196. Професійна етика юриста : навч.-метод. посіб. (у схемах) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : Арал, 2018. 108 с.

197. Процесуальне інтерв'ю з дитиною : метод. рек. / О. В. Таран, Ю. М. Черноус, О. А. Галустьян, О. В. Максименко, О. В. Мельник, Р. П. Томма. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. 29 с.

198. Ракіпова І. В., Черноморченко К. В. Неповнолітній потерпілий у кримінальному провадженні: забезпечення права на представництво та комунікацію. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2022. Вип. 74, ч. 2. С. 124–129.

199. Реєстр психологів, які залучаються до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні/міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги. *Безоплатна правова допомога*. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/reyestr-psyhologiv/>.

200. Рекомендація N R (99) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам - членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах : прийнята Комітетом міністрів на 679-й зустрічі представників Комітету від 15.09.1999 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_828#Text.

201. Рекомендація № R (85) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо положення потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу : прийнята Комітетом Міністрів 28.06.1985 р. на 387-ому засіданні заступників міністрів. *Верховний Суд*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_85_11_1985_06_28.pdf.

202. Рекомендація Rec (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів : ухв. Комітетом Міністрів 14.06. 2006 р. на 967-му засіданні заступників Міністрів. *Пробація України*. URL: https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/10_Рекомендація-Rec20068-Комітету-Міністрів-Ради-Європи-державам-членам-щодо-допомоги-потерпілим-від-злочинів.pdf.

203. Репецький С. П. Суспільна моральність як об'єкт кримінально-правової охорони : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 259 с.

204. Різниця між честю і гідністю. *Dovidka.biz.ua*. URL: <https://dovidka.biz.ua/riznitsya-mizh-chestyu-i-gidnistyu>.

205. Пікер Поль. Право і справедливість. Одеса : Лух і літера, 2002. 216 с.

206. Рогатинська Н. З. Правова характеристика окремих аспектів освідування особи. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2015. Вип. 3, т. 3. С. 133–137.

207. Романенко Є. С. Психологічні особливості проведення допиту неповнолітньої особи, яка має процесуальний статус потерпілої. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 5 квітня 2019 р. Харків, 2019 С. 304–306.

208. Романюк В. В. Завдання кримінального провадження щодо неповнолітніх як засіб введення охоронного режиму щодо неповнолітніх. *Процесуальні та криміналістичні аспекти досудового розслідування* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 14 квітня 2016 р. / ОДУВС. Одеса, 2016. С. 122–123. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/entities/publication/abc63ea1-86c7-4123-9c84-0d6494615c21>.

209. Романюк В. В. Окремі питання нормативного закріплення мети і завдань кримінального провадження щодо неповнолітніх як засіб відображення його охоронної спрямованості. *Право і безпека*. 2014. № 1. С. 114–119.

210. Романюк В. В. Процесуальний аспект вивчення особи неповнолітнього в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2. С. 146–156.

211. Романюк В. В. Щодо чинників становлення та розвитку провадження про злочини та суспільно небезпечні діяння дітей як окремого виду провадження в кримінальному судочинстві України. *Право і безпека*. 2009..№ 5 (32). С. 122–128.

212. Романюк В. В., Фоміна Т. Г. Генезис особливих порядків кримінального провадження : текст лекції. Кам'янець-Подільський, 2023. 34 с.

213. Ряшко О. В., Демків М. О., Корпан І. М. Освідування в кримінальному провадженні: сутність і межі процесуального примусу. *Право і суспільство*. 2019. № 1, ч. 2. С. 159–164.

214. Савицький Д. О. Захист прав особи при проведенні освідування. *Розкриття злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України* : зб. матеріалів наук.-практ. конф., м. Київ, 8 листоп. 2012 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 24–26.

215. Савченко Г. В., Маслюк А. М., Фарафонова А. О. Методичні матеріали до тренінгу «Психологічні особливості спілкування з малолітніми / неповнолітніми учасниками судового процесу». Київ : АбрісПрінт, 2020. 40 с.

216. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2005. 360 с.

217. Сафронов М. М. До питання значення засад кримінального провадження. *Юридична наука як правова основа інноваційного розвитку України* : матеріали підсумк. наук.-теорет. конф. наук. т-ва здобувачів вищої світи, м. Київ, 13 квіт. 2017 р. Київ, 2017. С. 71–73.

218. Семенюк І. Я. Моральні засади діяльності інституту адвокатури: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2015. 240 с.

219. Семотюк С. Д. Апологетичний погляд на перспективи розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції щодо неповнолітніх потерпілих. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції* : матеріали круглого столу, м. Київ, 28 берез. 2024р. Київ, 2024. С. 324–327.

220. Семотюк С. Д. Взаємодія слідчого з оперативними працівниками на першопочатковому етапі розслідування сексуальних злочинів у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 7. С. 499–509.

221. Семотюк С. Д. Місце захисту прав дитини в кримінальному провадженні як предтеча формування механізму захисту прав людини.

Національні та міжнародні механізми захисту прав людини : матеріали Всеукр. круглого столу, м. Кам'янець-Подільський, 25 черв. 2024 р. Кам'янець-Подільський, 2024. С. 67–70.

222. Семотюк С. Д. Моральні засади як гарантії забезпечення прав потерпілого у кримінальному провадженні. *Актуальні дослідження правової та історичної науки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Україна, Тернопіль – Польща, Ополе, 16–17 січ. 2024р. Тернопіль–Ополе, 2024. С. 61–64.

223. Семотюк С. Д. Принципи моралі в діяльності слідчого під час розслідування кримінальних правопорушень за участю неповнолітнього потерпілого. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора Ю. І. Азарова, м. Київ, 2 трав. 2024р. Київ. 2024. С. 257–260.

224. Семотюк С. Д. Розвиток моральних засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх потерпілих в частині запровадження спеціалізації суддів у справах дітей. *Право і суспільство*. 2024. № 1. С. 234–239.

225. Семотюк С. Д., Мельник О. В. Аксіологічне значення міжнародного гуманітарного права та кримінального права у забезпеченні прав дітей. *Журнал Східноєвропейського права*. 2025. № 131. С. 154–161.

226. Семотюк С. Д., Мельник О. В. Вибір законного представника дитини як моральний обов'язок уповноваженої особи. *Захист прав дитини в умовах військової агресії* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 31 трав. 2024р. Одеса, 2024. С. 157–161.

227. Семотюк С. Д., Мельник О. В. До питання визначення віктимної поведінки розумово відсталих малолітніх потерпілих у кримінальному провадженні. *Дев'яносто треті економіко-правові дискусії. Серія : Соціальні та гуманітарні науки* : матеріали Міжнар. мультидисциплінарної наук. інтернет-конф., м. Львів, Україна, м. Ополе, Польща, 28–29 січня 2025 р. / редкол. : О. Патряк та ін. ГО “Наукова спільнота”, WSZIA w Opolu. Львів, 2025. С. 75–77.

228. Семотюк С. Д., Мельник О. В. До питання визначення моральних засад предмету доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих. *Наукові перспективи*. 2024. № 3 (45). С. 887–897.

229. Семотюк С., Мельник О. Попередження можливих кримінальних процесуальних конфліктів за участю потерпілої дитини з травмою розвитку, що пов'язана зі зневагою. *Сучасні психотехнології в роботі психолога і правника* : матеріали наук.-практ. круглого столу, НАВС, кафедра психології Навчально-наукового інституту права та психології, 14 трав. 2025р. Київ, 2025. С. 52–56.

230. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 215 с.

231. Сердюк В. П. Відеозапис у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 224 с.

232. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

233. Сімонович Д. В., Лозова С. М. Методичні рекомендації щодо проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб. *Законодавче забезпечення правоохоронної діяльності*. С. 432–447. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7c092c52-1e08-49c7-b098-6845570e5b04/content>.

234. Справа «S.N. проти Швеції» (Заява № 34209/96) : рішення Європейського суду з прав людини від 02.07.2002 р. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/CASE%20OF%20S.N.%20v.%20SWEDEN%20%E2%80%93%20\[Russian%20translation\]%20summary%20by%20Development%20of%20Legal%20Systems%20Publ.%20Co%20%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/CASE%20OF%20S.N.%20v.%20SWEDEN%20%E2%80%93%20[Russian%20translation]%20summary%20by%20Development%20of%20Legal%20Systems%20Publ.%20Co%20%20(1).pdf).

235. Справа «М. С. проти України (M.S. v. Ukraine)» (Заява № 2091/13) : рішення Європейського суду з прав людини від 11.07.2017 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://www.familylawstudies.org.ua/uk/espl/209113ua/>.

236. Справа «Мельник проти України» (Заява № 72286/01) : рішення Європейського суду з прав людини від 28.03.2006 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 41. Ст. 2789. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_049.

237. Стандарт вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня галузі знань 08 Право зі спеціальності 081 Право : затв. та введений в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 31.07.2023 р. № 924. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2023/02.08.2023/081-pravo-dok.filosofiyi-924-31.07.2023.pdf>.

238. Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (кримінальний аспект) : звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні / Р. Куйбіда, В. Рибак, М. Серeda, Л. Олійник, А. Гончак, В. Ільчишена, В. Разік, Н. Хмелевська. Київ, 2021. 128 с.

239. Станкович М. І. Межі доказування у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 246 с.

240. Статут Ради Європи : підписаний 05.05.1949 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text.

241. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : наук.-практ. посіб. Київ : Атіка, 2009. 64 с.

242. Стратегія Ради Європи з прав дитини на 2022–2027 роки «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства». *The Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/coe-strategy-for-the-rights-uk/1680a774c4>.

243. Суворова А. Особливості тактики освідчування неповнолітніх потерпілих із вадами психофізичного розвитку. *Юридична психологія*. 2023. № 1 (32). С. 128–137.

244. Суворова А. О. Особливості тактики допиту за участю неповнолітніх потерпілих осіб з вадами психофізичного розвитку. *Інновації в криміналістиці та судовій експертизі* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф., м. Київ, 25 листоп. 2021 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 354–357.

245. Сформовано реєстр засуджених за злочини стосовно дітей на сексуальному ґрунті - це стане запобіжником від контакту зі злочинцями. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/sformovano-rejestr-zasudzenix-za-zlocini-stosovno-ditei-na-seksualnomu-grunti-ce-stane-zapobiznikom-vid-kontaktu-zi-zlocincyami>.

246. Тарасюк С. М. Роль учасників кримінального провадження у проведенні слідчих (розшукових) дій у житлі чи іншому володінні особи: теорія та практика. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2019. № 41, т. 2. С. 123–127.

247. Теліженко Л. В. Етика юриста : конспект лекцій. Суми : СумДУ, 2020. 163 с.

248. Тільки довічне: Генпрокурор Кравченко закликав посилити покарання для вбивць і гвалтівників дітей. *Фейсбук*. URL: <https://www.facebook.com/share/p/1D2mAPJwi3/>.

249. Топчій В., Карпенко Н. Заходи примусу для забезпечення освідування у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 158–165.

250. Триває апеляційний розгляд резонансного кримінального повадження за фактом сексуального насильства стосовно неповнолітньої на Закарпатті. *Фейсбук*. URL: <https://www.facebook.com/share/p/14FoPy6bGWj/>.

251. Трофименко В. М. Співвідношення кримінальної процесуальної форми та норм моралі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. Вип. 35, ч. II, т. 3. С. 145–150.

252. У 2025 році кількість самогубств і спроб суїциду серед дітей зросла на 17%. *Фейсбук*. URL: <https://www.facebook.com/share/p/1Ad6zV3byn/>.

253. У поліції від сьогодні з'явилися ювенальні слідчі. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3256884-u-policii-vidsogodni-zavilisa-juvenalni-slidci.html>.

254. Удалова Л. Д. Вербальна інформація у кримінальному процесі України : монографія. Київ : Паливода А. В., 2005. 324 с.

255. Удовенко Ж. В. Гарантії забезпечення права особи на невторчання в її особисте і сімейне життя у кримінальному провадженні України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 586 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/09/Dysertatsiia.pdf>.

256. Удовенко Ж. В. Дотримання прав і свобод людини при використанні спеціальних знань під час проведення освідування. *Криміналістика і судебная експертиза*. 2015. Вип. 5, ч. 1. С. 232–241.

257. Удовенко Ж. В. Невтрчання у приватне життя при провадженні деяких слідчих (розшукових) дій. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Право. 2013. № 2 (8). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n2/13uzvsrd.pdf>.

258. Удовенко Ж. В. Система кримінально-процесуальних гарантій невторчання в особисте та сімейне життя. *Дні науки Національного університету «Києво-Могилянська академія» на факультеті правничих наук* : матеріали наук.-практ. конф., м. Київ, 3 лют. 2016 р. Київ : Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», 2016. С. 98–100.

259. Ухвала Нововодолазького районного суду Харківської області за результатами кримінального провадження, внесеним до ЄРДР 23.05.2019 р. під № 12019220390000202 щодо домашнього насильства від 30.08.2019 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83947061>.

260. Філософія : словник термінів та персоналій / В. С. Бліхар, М. А. Козловець, Л. В. Горохова, В. В. Федоренко, В. О. Федоренко. Київ : КВІЦ, 2020. 274 с.

261. Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ : Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2002. 742 с.

262. Фоменко В. С., Мартиненко К. В., Чорний Г. О. Психологія неправди. Слідчі хитрощі та психологічні пастки: правомірність та допустимість. *Наука і техніка сьогодні*. Серія : Право. 2023. № 14 (28). С. 132–140.

263. Фоміна Т. Г. Медіація у кримінальному провадженні: новели законодавства та перспективи його вдосконалення. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 104–114.

264. Фулей Т. І., Кучів О. М. Право на повагу до приватного і сімейного життя: ключові рішення ЄСПЛ щодо України. Київ : Національна школа суддів України, 2019. 136 с.

265. Фунікова О. В. Застосування психологічного впливу в тактиці проведення слідчих дій. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2013. № 9. С. 113–119.

266. Харченко С. В. Тактика проведення освідування неповнолітніх осіб. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2013. Вип. 3. С. 225–229.

267. Ходанович О. В. Перспективні напрями розвитку судово-психологічної експертизи неповнолітніх у кримінальному та цивільному судочинстві України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2016. Т. 13, № 2. С. 119–126.

268. Царьова К. В. Сучасні методи застосування арт-терапії для проведення психологічних досліджень з неповнолітніми. *Судово-експертна діяльність: збереження наукового та кадрового потенціалу в умовах воєнного стану* : IV Всеукраїнський форум судових експертів, м. Львів, 7 червня 2024 р. Одеса : Юридика, 2024. С. 386–388.

269. Циліорик І., Коцюба О. Залучення спеціаліста до допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія : Юридичні науки. 2022. № 4 (36). С. 249–258.

270. Червінко М. В. Правове та організаційно-тактичне забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини : дис. ... д-ра філос. : 081. Львів, 2023. 301 с.

271. Черговий раз нагадайте дітям, що не можна погоджуватися на запрошення дорослих без вашого дозволу. Фейсбук. URL: <https://www.facebook.com/share/p/1BWdLXoYHU/>.

272. Черниченко І. В. Застосування відеоконференції у кримінальному провадженні України: теорія і практика : монографія / за заг. ред. О. П. Кучинської. Київ : Алерта, 2015. 272 с.

273. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. 6-те вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2008. 310 с.

274. Шепітько В. Ю. Допит : наук.-практ. посіб. Харків : КримАрт, 1998. 35 с.

275. Шило О. Судовий захист як вид державного захисту прав і законних інтересів людини в правовій державі. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 2 (45). С. 203–213.

276. Шингарьов Д. О. Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення допиту на стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 21 с.

277. Шмиголь Т. Особливості тактики проведення допиту при розслідуванні злочинів, учинених неповнолітніми. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 8. С. 134–137.

278. Шульга Н. В. Проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 208 с.

279. Шум С. С. Закріплення правового статусу потерпілих від насильницьких злочинів у міжнародно-правових актах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 292–296.

280. Щиголь О. В. Гарантії прав потерпілого на досудовому розслідуванні : монографія / за наук. ред. О. П. Кучинської ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Харків : Право, 2024. 302 с.

281. Що дає нам саморефлексія? У психолога. URL: <https://upsihologa.com.ua/scho-daye-nam-samorefleksiya-30-10psymary.html>.

282. Щодо надання роз'яснення : лист Міністерства Юстиції України від 19.09.2015 р. № Ш-16216/10.2. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v10_2323-15#n2.

283. Що треба знати про посттравматичний стресовий розлад (ПТСР): інформація для батьків / ЮНІСЕФ ; ВГЦ «Волонтер». Київ, 2022. 10 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/44221/file/posttraumatic_interaktive.pdf.pdf

284. Юринець В. Є. *Методологія наукових досліджень : навч. посіб.* Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 178 с.

285. Як створити недискримінаційне середовище у школі: покрокова інструкція для директора. *Державна служба якості освіти України*. URL: <https://sqe.gov.ua/yak-stvoriti-nediskriminaciyne-sered/>.

286. Янович Ю. Організаційно-правові проблеми забезпечення ефективного захисту від обвинувачення в кримінальному процесі України. *Право обвинуваченого на кваліфікований захист та його забезпечення : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, м. Харків, 1–2 грудня 2005 р.* Харків, 2006. С. 77–79.

287. Януш Корчак. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%AF%D0%BD%D1%83%D1%88_%D0%9A%D0%BE%D1%80%D1%87%D0%B0%D0%BA.

288. Янченко І. М. Освідування як самостійна слідча дія з ознаками кримінально-процесуального примусу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 43. С. 121–127.

289. Яремчук В. О. Залучення спеціаліста до проведення слідчих дій (організація і тактика) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2014. 21 с.

290. Case of «Proskurnikov v. Russia» (Applicationno. 48364/11) : judgment European Court of Human Rights from Strasbourg, 1 September 2020. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-203830%22%5D%7D>.

291. Case of «R.B. v. ESTONIA» (Application no. 22597/16) : judgment European Court of Human Rights from 22 June 2021 ; FINAL 22/09/2021. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-210466%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-210466%22]}).

292. Corrigan Frank M., and Jessika Christie-Sands. An Innate Brain-stem Self-Other System Involving Orienting, Affective Responding, and Polyvalent Relational Seeking: Some Clinikal Implications for a Deep Brain Reorientings Trauma Psychotherapy Approach. *Medical Hypotheses*, 136, no. 109502 (March 2020). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.mehy.2019.1095.02>.

293. Deshko L. Patenting of medicinal products: the experience of implementation of the flexible provisions of the TRIPS-plus Agreement by foreign countries and the fundamental patent reform in Ukraine. *Georgian Medical News*. 2018. No. 9. P. 161–164.

294. Deshko L., Buletsa S. Comprehensive Reforms of the Health Care System in Different Regions of the World. *Medicine and Law*. 2018. No. 37 (4). P. 683–700. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/mlv37&div=52&id=&page=>.

295. Ekman Paul. *Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feeling to Improve Communication and Emotional Life*. Revised ed. New York : Owl Books, 2003.

296. Groenhuijsen M. Protection of crime victims by legal means. *International and European law and policy*. Temida. 2015, v. 18. P. 3–29.

297. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 17 November 2010 and explanatory memorandum. URL: <https://rm.coe.int/16804b2cf3#:~:text=Justice%20should%20be%20children's%20friend,them%20and%20be%20their%20friend>.

298. Guidelines of the Committee of the Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2010. 97 p.

299. Hartmann Nicolai. Das Problem des geistigen Seins: Untersuchungen zur Grundlegung der Geschichtsphilosophie und der Geisteswissenschaften (German Edition). 3rd edition. Hardcover : Walterde Gruyter, 1962. 580 p.
300. Kant's Moral Philosophy. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/kant-moral>.
301. Kulyk O., Protsenko T., Riamzina A. Criminological Profile of Persons Involved in Trafficking in Women for the Purpose of Prostitution. *Proceedings of the International Conference on Business, Accounting, Management, Banking, Economic Security and Legal Regulation Research (BAMBEL 2021)*. Advances in Economics, Business and Management Research. 2021. volume 188. P. 155–159.
302. Lanius Ruth A., Eric Vermetten, and Clare Pain, eds. The Impact of Early Life Trauma on Health and Disease: The Hidden Epidemic. New York : Cambridge University Press, 2010.
303. Lawrence Kohlberg. *American psychologist*. URL: https://www.google.com/search?q=%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B3+%D0%BB%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%81&oq=%D0%BA%D0%BE%D0%BB&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUqBggAEEUYOzIGCAAQRRg7MgYIARBF GDkyBwgCEC4YgAQyBwgDEAAy gAQyBwgEE C4YgAQyBwgFEAAy gAQyBwgGEAAy gAQyBwgHEAAy gAQyBwgIEAAy gAQyBwgJEAAYjwLSAQk0MTc0ajBqMTWoAgiwAgE&sourceid=chrome&ie=UTF-8
304. Les mutations de la justice. Comparaisons européennes. Ph. Robertand A. Cottino (ed.), Harmattan, 2001.
305. Lubenets I., Kulyk O., Kulakova N., Lisnychenko L., Naumova I. The problem of child safety in the digital space. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12 (69). P. 281–290. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.25>.
306. Lubenets I., Kulyk O., Lisnychenko L., Naumova I., Chabaiovskyi T. Influence of the digital space on suicidal behavior of adolescents. *Amazonia Investiga*. 2022. July. Volume 11, Issue 55. P. 8–18. DOI:

<https://doi.org/10.34069/ai/2022.55.07.1>

URL:

<https://amazoniainvestiga.info/check/55/1-8-18.pdf>. (WOS)

307. Moral Stages: A Current Formulation and a Response to Critics : Contributions to Human Development ; Publisher. S Karger Ag ; Publication date. November 22, 1983.

308. Van Hooijdonk E. Children's best interests: a discussion of commonly encountered tensions. In: Council of Europe. *The best interests of the child – a dialogue between theory and practice*. Strasbourg: Council of Europe; 2016. P. 81–85.

309. Wilcock R, Crane L, Hobson Z, Nash G, Kirke-Smith M, Henry LA. Supporting child witnesses during identification lineups: Exploring the effectiveness of registered intermediaries. *Appl Cogn Psychol*. 2018. May–Jun. № 32 (3). P. 367–375. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/acp.3412>.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Семотюк С.Д. Розвиток моральних засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх потерпілих в частині запровадження спеціалізації суддів у справах дітей. *Право і суспільство*. 2024. № 1. С. 234–239.

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.35>

2. Семотюк С.Д., Мельник О.В. До питання визначення моральних засад предмету доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих. *Наукові перспективи*. 2024. № 3 (45). С. 887–897.

DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-887-896](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-887-896)

3. Семотюк С.Д. Взаємодія слідчого з оперативними працівниками на першопочатковому етапі розслідування сексуальних злочинів у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 7. С. 499–509.

DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-7\(25\)-499-509](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-7(25)-499-509)

4. Семотюк С.Д., Мельник О.В. Аксіологічне значення міжнародного гуманітарного права та кримінального права у забезпеченні прав дітей. *Журнал Східноєвропейського права*. 2025. № 131. С. 154–161.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14911470>

Тези доповідей, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Віксич С.Д. Моральні засади доказування під час досудового розслідування за участю неповнолітнього потерпілого в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного*

стану: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., м. Київ, 18 лист. 2022 р. Київ, 2022. С. 159–162.

2. Віксич С.Д. Показання неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні: значення моральних засад під час їх отримання. *Сімдесят треті економіко-правові дискусії*: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наук.-практ. конф., Україна, Тернопіль – Польща, Переворськ, 22–23 бер. 2023 р. Тернопіль–Переворськ. 2023. С. 55–58.

3. Віксич С.Д. Моральна діяльність під час досудового розслідування за участю неповнолітнього потерпілого. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали Міжвідомчої наук.-практ. конф., м. Київ, 28 квіт. 2023 р. Київ, 2023. С. 37–39.

4. Семотюк С.Д. Моральні засади як гарантії забезпечення прав потерпілого у кримінальному провадженні. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., Україна, Тернопіль – Польща, Опале, 16–17 січ. 2024 р. Тернопіль–Опале, 2024. С. 61–64.

5. Семотюк С.Д. Апологетичний погляд на перспективи розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції щодо неповнолітніх потерпілих. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції*: матеріали круглого столу, (Київ, 28 берез. 2024 р.). Київ, 2024. С. 324–327.

6. Семотюк С.Д. Принципи моралі в діяльності слідчого під час розслідування кримінальних правопорушень за участю неповнолітнього потерпілого. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора Ю.І. Азарова, м. Київ, 2 трав. 2024 р. Київ. 2024. С. 257–260.

7. Семотюк С.Д., Мельник О.В. Вибір законного представника дитини як моральний обов'язок уповноваженої особи. *Захист прав дитини в умовах військової агресії*: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., м. Одеса, 31 трав. 2024 р. Одеса, 2024. С. 157–161.

8. Семотюк С.Д. Місце захисту прав дитини в кримінальному провадженні як предтеча формування механізму захисту прав людини. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини: матеріали Всеукраїнського круглого столу, (Кам'янець-Подільський, 25 черв. 2024 р.). Кам'янець-Подільський. 2024. С. 67–70.*

9. Семотюк С.Д., Мельник О.В. До питання визначення віктимної поведінки розумово відсталих малолітніх потерпілих у кримінальному провадженні. *Дев'яносто треті економіко-правові дискусії. Серія : Соціальні та гуманітарні науки : матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції, м. Львів, Україна, м. Ополе, Польща, 28–29 січня 2025 р. / редкол. : О. Патряк та ін. ГО “Наукова спільнота”, WSZIA w Opolu. Львів : Шпак В. Б., 2025. С. 75–77.*

10. Семотюк С., Мельник О. Попередження можливих кримінальних процесуальних конфліктів за участю потерпілої дитини з травмою розвитку, що пов'язана зі зневагою. *Сучасні психотехнології в роботі психолога і правника: матеріали науково-практичного круглого столу, (НАВС, кафедра психології Навчально-наукового інституту права та психології, 14 трав. 2025 р.). Київ, 2025. С. 52–56.*

Акти впровадження

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник начальника Головного управління Національної поліції в Івано-Франківській області - начальник слідчого управління полковник поліції

Ігор МАКСИМІВ

18.07.2024

АКТ

впровадження у практичну діяльність органів досудового розслідування матеріалів дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Семотюк Софії Дмитрівни на тему: «Моральні засади доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого»

Комісія у складі: заступника начальника СУ – начальника відділу розслідування особливо важливих злочинів ГУ НП в Івано-Франківській області, кандидата юридичних наук, майора поліції Митича С.П., заступника начальника СУ – начальника організаційно-методичного відділу ГУ НП в Івано-Франківській області, полковника поліції Яцика І.М., заступника начальника відділу розслідування особливо важливих злочинів СУ ГУ НП в Івано-Франківській області, підполковника поліції Зварича Я.Д., - склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Семотюк Софії Дмитрівни на тему: «Моральні засади доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого» можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

Результати дисертаційного дослідження Семотюк Софії Дмитрівни, що були відображені в наукових статтях і матеріалах науково-практичних конференцій рекомендовано для вивчення практичними співробітниками. Серед тих, що можуть бути використані у діяльності слідчих підрозділів:

1. Семотюк С.Д. Розвиток моральних засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх потерпілих в частині запровадження спеціалізації суддів у справах дітей. *Право і суспільство*. 2024. № 1. С. 234-239.

2. Семотюк С.Д., Мельник О.В. До питання визначення моральних засад предмету доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих. *Наукові перспективи*. 2024. № 3 (45). С. 887-897.

3. Семотюк С.Д. Взаємодія слідчого з оперативними працівниками на першопочатковому етапі розслідування сексуальних злочинів у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 7. С. 499-509/

4. Віксич С.Д. Моральні засади доказування під час досудового розслідування за участю неповнолітнього потерпілого в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану*: матеріали Міжнародної наук. - практ. конф. (Київ, 18 лист. 2022р.). Київ. 2022. С. 159-162.

5. Віксич С.Д. Показання неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні: значення моральних засад під час їх отримання. *Сімдесят треті економіко-правові дискусії*: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наук. - практ. конф. (Україна, Тернопіль – Польща, Переворськ, 22-23 бер. 2023р.). Тернопіль-Переворськ. 2023. С. 55-58.

6. Віксич С.Д. Моральна діяльність під час досудового розслідування за участю неповнолітнього потерпілого. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали Міжвідомчої наук. - практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023р.). Київ. 2023. С. 37-39.

7. Семотюк С.Д. Моральні засади як гарантії забезпечення прав потерпілого у кримінальному провадженні. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*: матеріали Міжнародної наук. - практ. конф. (Україна, Тернопіль – Польща, Опале, 16-17 січ. 2024р.). Тернопіль-Опале. 2024. С. 61-64.

8. Семотюк С.Д. Апологетичний погляд на перспективи розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції щодо неповнолітніх потерпілих. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції*: матеріали круглого столу (Київ, 28 бер. 2024р.). Київ. 2024. С. 324-327.

9. Семотюк С.Д. Принципи моралі в діяльності слідчого під час розслідування кримінальних правопорушень за участю неповнолітнього потерпілого. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали Всеукраїнської наук. - практ. конф., присвяченої пам'яті професора Ю.І. Азарова. (Київ, 2 трав. 2024р.). Київ. 2024. С. 257-260.

**Заступник начальника слідчого управління –
начальник відділу розслідування
особливо важливих злочинів
ГУ НП в Івано – Франківській області
майор поліції, кандидат юридичних наук**

Сергій МИТИЧ

**Заступник начальника слідчого управління –
начальник організаційно-методичного відділу
ГУ НП в Івано – Франківській області
полковник поліції**

Ігор ЯЦИК

**Заступник начальника відділу розслідування
особливо важливих злочинів
ГУ НП в Івано – Франківській області
підполковник поліції**

Ярослав ЗВАРИЧ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор

Національної академії

внутрішніх справ

доктор юридичних наук, професор

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

2024

АКТ

08.07. 2024

м. Київ

№ 113-кр

Впровадження результатів дисертації Семотюк Софії Дмитрівни на тему «Моральні засади доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого» в наукову діяльність НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника В. В. Корольчука;
- т.в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури А. П. Містюка;
- завідувача кафедри кримінального процесу, кандидата юридичних наук, доцента О. Ю. Хабло;
- завідувача наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1, доктора юридичних наук, професора А. А. Вознюка;
- завідувача загальної бібліотеки Л. Г. Гайдар.

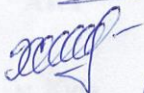
Комісія розглянула матеріали дисертаційного дослідження «Моральні засади доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого» Семотюк С.Д. та на основі проведеного аналізу зробила висновок, що надана робота має практичну направленість, містить низку обґрунтованих теоретичних положень і пропозицій, що спрямовані на захист прав неповнолітніх потерпілих, застосуванні моральних засад в діяльності всіх дотичних до участі неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні, що дає підстави запровадити їх для використання в науковій діяльності Національної академії внутрішніх справ.

Матеріали дисертаційного дослідження Семотюк С.Д. застосовуються під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій до чинних та проєктів нормативно-правових актів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову.

Члени комісії:

 Віктор КОРОЛЬЧУК

 Андрій МІСТЮК

 Оксана ХАБЛО

 Андрій ВОЗНІЮК

 Людмила ГАЙДАР

Вироводження результату дисертації Семотюк Софії Дмитрівни на тему «Моральні засади доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого» в наукову діяльність НАВС

Уклала експертна комісія з визначення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

– начальнича відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника В. В. Корольчука;

– т.в.о. начальнича відділу докторантури та ад'юнктури А. П. Містюка;

– завідувача кафебри кримінального процесу, кандидата юридичних наук, доцента О. Ю. Хабло;

– завідувача наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ІПНІ № 1, доктора юридичних наук, професора А. А. Возніюка;

– завідувача загальної бібліотеки Л. Г. Гайдар.

Комісія розглянула матеріали дисертаційного дослідження «Моральні засади доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого» Семотюк С.Д. та на основі проведеного аналізу зробила висновки, що названа робота має практичну націленість, містить цілий обґрунтованих теоретичних наслідків і пропозицій, що спрямовані на захист прав неповнолітніх потерпілих, застосування моральних засад в діяльності всіх долучених до участі неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні, що має підстави запровадити їх для використання в науковій діяльності Національної академії внутрішніх справ.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Станіслав ГУСАРЄВ

2024

АКТ

08.07. 2024

м. Київ

№ 112-017

Впровадження результатів дисертації Семотюк Софії Дмитрівни на тему «Моральні засади доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого» в освітній процес НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- т.в.о. начальника навчально-методичного відділу, кандидат юридичних наук В.О. Бойчук;
- начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника В. В. Корольчука;
- т.в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури А. П. Містюка;
- завідувача кафедри кримінального процесу, кандидата юридичних наук, доцента О. Ю. Хабло;
- завідувача загальної бібліотеки Л. Г. Гайдар.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» та наукові праці аспіранта кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Семотюк Софії Дмитрівни за темою «Моральні засади доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого».

Проаналізовано основні результати дослідження Семотюк С.Д., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Семотюк С.Д. Розвиток моральних засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх потерпілих в частині запровадження спеціалізації суддів у справах дітей. *Право і суспільство*. 2024. № 1. С. 234-239.
2. Семотюк С.Д., Мельник О.В. До питання визначення моральних засад

предмету доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих. *Наукові перспективи*. 2024. № 3 (45). С. 887-897.

3. Семотюк С.Д. Взаємодія слідчого з оперативними працівниками на першопочатковому етапі розслідування сексуальних злочинів у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 7. С. 499-509/

4. Віксич С.Д. Моральні засади доказування під час досудового розслідування за участю неповнолітнього потерпілого в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану*: матеріали Міжнародної наук. - практ. конф. (Київ, 18 лист. 2022р.). Київ. 2022. С. 159-162.

5. Віксич С.Д. Показання неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні: значення моральних засад під час їх отримання. *Сімдесят треті економіко-правові дискусії*: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наук. - практ. конф. (Україна, Тернопіль – Польща, Переворськ, 22-23 бер. 2023р.). Тернопіль-Переворськ. 2023. С. 55-58.

6. Віксич С.Д. Моральна діяльність під час досудового розслідування за участю неповнолітнього потерпілого. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали Міжвідомчої наук. - практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023р.). Київ. 2023. С. 37-39.

7. Семотюк С.Д. Моральні засади як гарантії забезпечення прав потерпілого у кримінальному провадженні. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*: матеріали Міжнародної наук. - практ. конф. (Україна, Тернопіль – Польща, Ополе, 16-17 січ. 2024р.). Тернопіль-Ополе. 2024. С. 61-64.

8. Семотюк С.Д. Апологетичний погляд на перспективи розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції щодо неповнолітніх потерпілих. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції*: матеріали круглого столу (Київ, 28 бер. 2024р.). Київ. 2024. С. 324-327.

9. Семотюк С.Д. Принципи моралі в діяльності слідчого під час розслідування кримінальних правопорушень за участю неповнолітнього потерпілого. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали Всеукраїнської наук. - практ. конф., присвяченої пам'яті професора Ю.І. Азарова. (Київ, 2 трав. 2024р.). Київ. 2024. С. 257-260.

10. Семотюк С.Д., Мельник О.В. Вибір законного представника дитини як моральний обов'язок уповноваженої особи. *Захист прав дитини в умовах військової агресії*: матеріали Міжнародної наук. - практ. конф. (Одеса, 31 трав. 2024р.). Одеса. 2024. С. 231-234.

11. Семотюк С.Д. Місце захисту прав дитини в кримінальному провадженні як предтеча формування механізму захисту прав людини. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини*: матеріали Всеукраїнського круглого столу . (Кам'янець-Подільський, 25 черв. 2024р.). Кам'янець-Подільський. 2024. С. 178-201.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці Семютюк С.Д. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Складання процесуальних документів на стадії досудового розслідування», «Складання кримінальних процесуальних документів», «Судові та правоохоронні органи України» та під час підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Члени комісії:

Вікторія БОЙЧУК

Віктор КОРОЛЬЧУК

Андрій МІСТЮК

Оксана ХАБЛО

Людмила ГАЙДАР

Проведення результату дисертації Семютюк Софії Дмитрівни за темою «Моральні засади доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого» в освітній процес НАВС

Уважля експертна комісія з визначення, узагальнення та запровадження позитивного досвіду роботи у складі:

– к.в.о. начальника навчально-методичного відділу, кандидат юридичних наук В.О. Бойчук;

– начальника відділу організації наукової діяльності та захвату праці інтелектуальної власності, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника В. Н. Корольчука;

– к.в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури А. П. Містюка;

– завідувача кафедри кримінального процесу, кандидата юридичних наук, доцента О. Ю. Хабло;

– завідувача загальної бібліотеки Л. Г. Гайдар;

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право та наукові праці» аспіранта кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Семютюк Софії Дмитрівни за темою «Моральні засади доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого».

Проаналізовано основні результати дослідження Семютюк С.Д., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації.

1. Семютюк С.Д. Розвиток моральних засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх потерпілих в частині запровадження спеціалізації суддів у справах дітей. *Права і суспільство*. 2024. № 4. С. 234-239.

2. Семютюк С.Д.; Мельник О.В. До питання визначення моральних засад

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Головного слідчого управління Національної поліції України – начальник управління організації роботи та методичного забезпечення, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, полковник поліції

Артем ШЕВЧИШЕН

2024 року

АКТ № 154384-2024

Про впровадження у практичну діяльність Головного слідчого управління Національної поліції України результатів дисертаційного дослідження

Уклала комісія у складі:

Голови:

начальника відділу методичної роботи та правового забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, кандидата юридичних наук, полковника поліції Владислава Бурлаки

членів комісії:

заступника начальника відділу організаційно-аналітичної роботи Головного слідчого управління Національної поліції України, кандидата юридичних наук, підполковника поліції Наталії Карпенко

старшого слідчого в особливо важливих справах відділу методичної роботи та правового забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, майора поліції Аліни Віткалової

Комісія відповідно до доручення Національної поліції України № 34684/24/4/3-2022 від 20.12.2022 «Про впорядкування процедури видання актів впровадження наукових досліджень у діяльність органів досудового розслідування Національної поліції України», склала цей акт, щодо розгляду основних положень та результатів дисертаційного дослідження Семотюк Софії Дмитрівни на тему: «Моральні засади доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого» зі спеціальності 12.00.09 –

кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Установлено, що викладені у висновках пропозиції та рекомендації можуть бути корисними під час досудового розслідування в кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого, чому й приділено значну наукову увагу.

Для практичної діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України важливе значення мають висновки, пропозиції та рекомендації, що відображені за змістом низки наукових робіт Семотюк С.Д., зокрема до основних із них слід віднести:

1. Семотюк С. Д. Розвиток моральних засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх потерпілих в частині запровадження спеціалізації суддів у справах дітей. *Право і суспільство*. 2024. № 1. С. 234-239.

2. Семотюк С. Д., Мельник О. В. До питання визначення моральних засад предмету доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих. *Наукові перспективи*. 2024. № 3 (45). С. 887-896.

3. Семотюк С. Д. Взаємодія слідчого з оперативними працівниками на першопочатковому етапі розслідування сексуальних злочинів у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 7. С. 499-508.

4. Віксич С. Д. Моральні засади доказування під час досудового розслідування за участю неповнолітнього потерпілого в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану: матеріали Міжнародної наук. - практ. конф. (Київ, 18 лист. 2022р.)*. Київ. 2022. С. 159-162.

5. Віксич С. Д. Показання неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні: значення моральних засад під час їх отримання. *Сімдесят треті економіко-правові дискусії: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наук. - практ. конф. (Україна, Тернопіль – Польща, Переворськ, 22-23 бер. 2023 р.)*. Тернопіль-Переворськ. 2023. С. 55-58.

6. Віксич С. Д. Моральна діяльність під час досудового розслідування за участю неповнолітнього потерпілого. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали Міжвідомчої наук. - практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023р.)*. Київ. 2023. С. 37-39.

7. Семотюк С. Д. Моральні засади як гарантії забезпечення прав потерпілого у кримінальному провадженні. *Актуальні дослідження правової та історичної науки: матеріали Міжнародної наук. - практ. конф. (Україна, Тернопіль – Польща, Ополе, 16-17 січ. 2024р.)*. Тернопіль-Ополе. 2024. С. 61-64.

8. Семотюк С. Д. Апологетичний погляд на перспективи розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції щодо неповнолітніх потерпілих. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції: матеріали круглого столу (Київ, 28 бер. 2024р.)*. Київ. 2024. С. 324-326.

9. Семотюк С. Д. Принципи моралі в діяльності слідчого під час розслідування кримінальних правопорушень за участю неповнолітнього потерпілого. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку:*

матеріали Всеукраїнської наук. - практ. конф., присвяченої пам'яті професора Ю.І. Азарова. (Київ, 2 трав. 2024р.). Київ. 2024. С. 257-260.

10. Семотюк С. Д., Мельник О. В. Вибір законного представника дитини як моральний обов'язок уповноваженої особи. Захист прав дитини в умовах військової агресії: матеріали Міжнародної наук. - практ. конф. (31 травня 2024 р.). Одеса. 2024. С. 157-161.

11. Семотюк С. Д. Місце захисту прав дитини у кримінальному провадженні як предтеча формування механізму захисту прав людини. Національні та міжнародні механізми захисту прав людини: матеріали круглого столу (25 черв. 2024 р.). Кам'янець-Подільський. 2024. С. 67-69.

Так, висновки і рекомендації, що містяться в дисертаційному дослідженні, можуть використовуватися в практичній діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України під час проведення занять в системі службової підготовки, а також при проведенні семінарів, нарад.

Матеріали викладені у висновках до дисертаційного дослідження можуть бути використані під час підготовки листів-роз'яснень до слідчих підрозділів Національної поліції України, оскільки мають як необхідний теоретичний та методологічний рівень, так і практичну цінність, що сприятиме вдосконаленню процесуальної діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України.

Голова комісії:

Владислав БУРЛАКА

Члени комісії:

Наталія КАРПЕНКО

Аліна ВІТКАЛОВА

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Начальник відділу ювенальної
превенції управління превентивної
діяльності Головного управління
Національної поліції у м. Києві
підполковник поліції

Яна ЦИМБАЛ

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертаційного дослідження «Моральні засади доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого» Семотюк Софії Дмитрівни в практичну діяльність

айменування пропозиції для впровадження: «Моральні засади доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого».

станова, яка пропонує впровадження, ПІБ авторів: Національна академія внутрішніх справ. **Автор :** здобувач кафедри кримінального процесу Семотюк Софія Дмитрівна.

жерело інформації:

1. Семотюк С.Д. Розвиток моральних засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх потерпілих в частині запровадження спеціалізації суддів у справах дітей. Право і суспільство. 2024. № 1. С. 234-239.
2. Семотюк С.Д., Мельник О.В. До питання визначення моральних засад предмету доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих. Наукові перспективи. 2024. № 3 (45). С. 887-896.
3. Семотюк С.Д. Взаємодія слідчого з оперативними працівниками на першопочатковому етапі розслідування сексуальних злочинів у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих. Актуальні питання у сучасній науці. 2024. № 7. С. 499-508.

Віксич С.Д. Моральні засади доказування під час досудового розслідування за участю неповнолітнього потерпілого в умовах воєнного стану. Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану: матеріали Міжнародної наук. - практ. конф. (Київ, 18 лист. 2022р.). Київ. 2022. С. 159-162.

Віксич С.Д. Показання неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні: значення моральних засад під час їх отримання. Сімдесят треті

економіко-правові дискусії: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наук. - практ. конф. (Україна, Тернопіль – Польща, Переворськ, 22-23 бер. 2023р.). Тернопіль-Переворськ. 2023. С. 55-58.

Віксич С.Д. Моральна діяльність під час досудового розслідування за участю неповнолітнього потерпілого. Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали Міжвідомчої наук. - практ. конф. Київ, 28 квіт. 2023р.). Київ. 2023. С. 37-39.

7. Семотюк С.Д. Моральні засади як гарантії забезпечення прав потерпілого у кримінальному провадженні. Актуальні дослідження правової та історичної науки: матеріали Міжнародної наук. - практ. конф. (Україна, Тернопіль – Польща, Опале, 16-17 січ. 2024р.). Тернопіль-Опале. 2024. С. 61-64.

Семотюк С.Д. Апологетичний погляд на перспективи розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції щодо неповнолітніх потерпілих. Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції: матеріали круглого столу (Київ, 28 бер. 2024р.). Київ. 2024. С. 324-326.

Семотюк С.Д. Принципи моралі в діяльності слідчого під час розслідування кримінальних правопорушень за участю неповнолітнього потерпілого. Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської наук. - практ. конф., присвяченої пам'яті професора Ю.І. Азарова. (Київ, 2 трав. 2024р.). Київ. 2024. С. 257-260.

10. Семотюк С.Д., Мельник О.В. Вибір законного представника дитини як моральний обов'язок уповноваженої особи. Захист прав дитини в умовах військової агресії: матеріали Міжнародної наук. – практ. конф. (31 травня 2024 р.). Одеса. 2024. С. 157-161.

11. Семотюк С.Д. Місце захисту прав дитини у кримінальному провадженні як предтеча формування механізму захисту прав людини. Національні та міжнародні механізми захисту прав людини: матеріали круглого столу (25 черв. 2024 р.). Кам'янець-Подільський. 2024. С. 67-69.

Ким та коли впроваджено: відділом ювенальної превенції управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції у м. Києві при проведенні навчальних занять з поліцейськими ювенальної превенції у жовтні-грудні 2024 року.

Ефективність впровадження: підвищення рівня знань поліцейських з питань моральних засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого.

Мета впровадження: підвищення професійної компетентності поліцейських ювенальної превенції та забезпечення ефективного застосування моральних засад доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих.

Зауваження та пропозиції: рекомендовано продовжити впроваджувати у процес професійного навчання поліцейських відділу ювенальної превенції управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції у м. Києві.

Відповідальний за впровадження:

**Заступник начальника відділу
ювенальної превенції
управління превентивної діяльності
Головного управління
Національної поліції у м. Києві
майор поліції**

Олена КОМПАНЕЦЬ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Дніпровського державного
університету внутрішніх
справ
кандидат технічних наук, доцент

Ігор МАГДАЛІНА

2024

АКТ № 21 / 12 2024

впровадження в освітній процес Дніпровського державного університету внутрішніх справ результатів дисертації Семотюк Софії Дмитрівни на тему: «Моральні засади доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого»

24.12. 2024 року

м. Дніпро

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

голови: т.в.о. начальника відділу організації освітнього процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ Віталія ПРОТОПОПА,

Членів комісії: – завідувача кафедри кримінального процесу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування НП України Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, доцента Дмитра САНАКОСВА,
– т.в.о. завідувача кафедри криміналістики та домедичної підготовки факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування НП України Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, доцента Ганни БІДНЯК,

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» та наукові праці аспіранта кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Семотюк Софії Дмитрівни за темою «Моральні засади доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого».

Проаналізовано основні результати дослідження Семотюк С.Д., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Семотюк С.Д. Розвиток моральних засад доказування у кримінальному

провадженні за участю неповнолітніх потерпілих в частині запровадження спеціалізації суддів у справах дітей. *Право і суспільство*. 2024. № 1. С. 234-239.

2. Семотюк С.Д., Мельник О.В. До питання визначення моральних засад предмету доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих. *Наукові перспективи*. 2024. № 3 (45). С. 887-897.

3. Семотюк С.Д. Взаємодія слідчого з оперативними працівниками на першопочатковому етапі розслідування сексуальних злочинів у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 7. С. 499-509/

4. Віксич С.Д. Моральні засади доказування під час досудового розслідування за участю неповнолітнього потерпілого в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану*: матеріали Міжнародної наук. - практ. конф. (Київ, 18 лист. 2022р.). Київ. 2022. С. 159-162.

5. Віксич С.Д. Показання неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні: значення моральних засад під час їх отримання. *Сімдесят треті економіко-правові дискусії*: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наук. - практ. конф. (Україна, Тернопіль – Польща, Переворськ, 22-23 бер. 2023р.). Тернопіль-Переворськ. 2023. С. 55-58.

6. Віксич С.Д. Моральна діяльність під час досудового розслідування за участю неповнолітнього потерпілого. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали Міжвідомчої наук. - практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023р.). Київ. 2023. С. 37-39.

7. Семотюк С.Д. Моральні засади як гарантії забезпечення прав потерпілого у кримінальному провадженні. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*: матеріали Міжнародної наук. - практ. конф. (Україна, Тернопіль – Польща, Опале, 16-17 січ. 2024р.). Тернопіль-Опале. 2024. С. 61-64.

8. Семотюк С.Д. Апологетичний погляд на перспективи розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції щодо неповнолітніх потерпілих. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції*: матеріали круглого столу (Київ, 28 бер. 2024р.). Київ. 2024. С. 324-327.

9. Семотюк С.Д. Принципи моралі в діяльності слідчого під час розслідування кримінальних правопорушень за участю неповнолітнього потерпілого. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали Всеукраїнської наук. - практ. конф., присвяченої пам'яті професора Ю.І. Азарова. (Київ, 2 трав. 2024р.). Київ. 2024. С. 257-260.

10. Семотюк С.Д., Мельник О.В. Вибір законного представника дитини як моральний обов'язок уповноваженої особи. *Захист прав дитини в умовах військової агресії*: матеріали Міжнародної наук. - практ. конф. (Одеса, 31 трав. 2024р.). Одеса. 2024. С. 231-234.

11. Семотюк С.Д. Місце захисту прав дитини в кримінальному провадженні як предтеча формування механізму захисту прав людини. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини*: матеріали Всеукраїнського круглого столу . (Кам'янець-Подільський, 25 черв. 2024р.). Кам'янець-Подільський. 2024. С. 178-201.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці Семотюк С.Д. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Складання процесуальних документів на стадії досудового розслідування», «Складання кримінальних процесуальних документів», «Судові та правоохоронні органи України» та під час підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Члени комісії:

Віталій ПРОТОПОП

Дмитро САНАКОСОВ

Ганна БІДНЯК

Члени комісії:

– завідувач кафедри кримінального процесу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування НН України Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, доцента Дмитра САНАКОСОВА,
– т.б. завідувач кафедри криміналістики та довідочної підготовки факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування НН України Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, доцента Ганни БІДНЯК.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття другого ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» та наукові праці аспіранта кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Семотюк Софії Дмитрівни за темою «Моральні засади доказування у кримінальному провадженні за участю девіолітного потерпілого».

Прогнозовано основні результати дослідження Семотюк С.Д., зокрема наукові праці, а їхню опубліковані теоретичні положення дисертації.

І Семотюк С.Д. Починає моральних засад доказування у кримінальному

ЗАТВЕРДЖУЮ

Декан факультету правничих наук
Національного університету
«Кієво-Могилянська академія»

Володимир ВЕНГЕР

28 червня 2025 року

АКТ

впровадження результатів дисертації Семотюк Софії Дмитрівни в освітній процес факультету правничих наук Національного університету «Кієво-Могилянська академія»

Комісія кафедри кримінального та кримінального процесуального права у складі: завідувача кафедри, доктора юридичних наук, професора В. І. Галагана; доцента кафедри, доктора юридичних наук, доцента Ж. В. Удовенко; доцента кафедри, кандидата юридичних наук, доцента В. А. Шкелебей, розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» та наукові праці аспірантки кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Семотюк Софії Дмитрівни за темою «Моральні засади доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого».

Комісія констатує, що основні положення дисертації викладені в оприлюднених наукових працях С. Д. Семотюк, які можуть бути рекомендовані студентам для підготовки до занять, а саме:

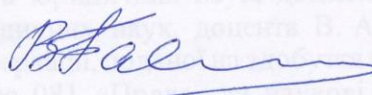
1. Семотюк С. Д. Розвиток моральних засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх потерпілих в частині запровадження спеціалізації суддів у справах дітей. *Право і суспільство*. 2024. № 1. С. 234-239.
2. Семотюк С. Д. Взаємодія слідчого з оперативними працівниками на першопочатковому етапі розслідування сексуальних злочинів у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 7. С. 499-509.
3. Семотюк С. Д. Моральні засади як гарантії забезпечення прав потерпілого у кримінальному провадженні. *Актуальні дослідження правової та історичної науки: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (Україна, Тернопіль – Польща, Ополе, 16-17 січ. 2024 р.)*. Тернопіль-Ополе. 2024. С. 61-64.
4. Семотюк С. Д. Апологетичний погляд на перспективи розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції щодо неповнолітніх потерпілих. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції: матеріали круглого столу (Київ, 28 бер. 2024 р.)*. Київ. 2024. С. 324-327.
5. Семотюк С. Д. Принципи моралі в діяльності слідчого під час

розслідування кримінальних правопорушень за участю неповнолітнього потерпілого. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора Ю. І. Азарова. (Київ, 2 трав. 2024 р.). Київ. 2024. С. 257-260.

6. Семотюк С. Д. Місце захисту прав дитини в кримінальному провадженні як предтеча формування механізму захисту прав людини. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини*: матеріали Всеукраїнського круглого столу. (Кам'янець-Подільський, 25 черв. 2024 р.). Кам'янець-Подільський. 2024. С. 178-201.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці Семотюк С. Д. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що можуть бути використані в освітньому процесі факультету правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія» під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Криміналістика», «Використання криміналістичної техніки в кримінальному провадженні», «Складання процесуальних документів на досудовому розслідуванні», «Процесуальне інтерв'ю» та під час підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів з цих навчальних дисциплін.

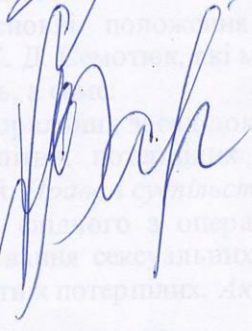
Члени комісії:

Володимир ГАЛАГАН

Жанна УДОВЕНКО

Вікторія ШКЕЛЕБЕЙ

Володимир Галаган, Жанна Удовенко, Вікторія Шкелебей

АНКЕТА**опитування практичних працівників в межах дисертаційного дослідження
«Моральні засади доказування за участю неповнолітнього потерпілого в
досудовому розслідуванні»**

Шановний респонденте! Просимо Вас відповісти на вказані нижче запитання. Результати тестування будуть враховані під час написання дисертаційного дослідження «Моральні засади доказування за участю неповнолітнього потерпілого в досудовому розслідуванні».

Виявляючи позицію по тому чи іншому запитанню, відмітьте відповідь, що співпадає з Вашим внутрішнім переконанням та/або досвідом роботи.

Анкетування є анонімним.

1. Яку посаду Ви обіймаєте?

- а) дізнавач
- б) слідчий
- в) інспектор ювенальної превенції

2. Стаж роботи (професійної діяльності):

- а) до 3-х років
- б) від 3-х до 5-ти років
- в) від 5-ти років;

3. Чи впливають моральні засади на розвиток доказування у кримінальному провадженні?

- а) ні, не впливають
- б) в виключних випадках
- в) так, особливо в умовах воєнного стану
- г) особливо не впливають;

4. Як Ви думаєте, чи публічні інтереси поступаються місцем особистості дитини?

- а) так, інтереси дитини не завжди враховуються, частіше – офіційні цілі
- б) ні
- в) інтереси дитини завжди повинні займати пріоритетне місце
- г) інше;

5. Чи вважаєте Ви доцільним поєднання зусиль всіх відомств в частині захисту прав потерпілих?

- а) захист завжди має відокремлений характер
- б) так, обов'язково
- в) не обов'язково
- г) інше;

6. Чи розмежовуєте Ви категорії «мораль переконання» та «мораль обов'язку» у кримінальних провадженнях за участю потерпілої дитини?

а) так, чітко розмежовую ці категорії та свідомо застосовую їх окремо під час прийняття рішень у провадженнях за участю потерпілої дитини

б) так, розмежовую частково: визнаю різницю між моральними переконаннями та професійним обов'язком, але на практиці вони можуть співпадати

в) переважно керуюся мораллю обов'язку, тому що вважаю, що в кримінальних провадженнях за участю дитини особисті переконання мають бути підпорядковані закону

г) не розмежовую ці категорії, вважаючи, що мораль переконання є складовою моралі професійного обов'язку;

7. Чи доводилося Вам або вашим знайомим уповноваженим особам здійснювати заміну законного представника

а) так, мені відомі такі випадки

б) ні, не доводилося, ані особисто, ані за досвідом моїх знайомих уповноважених осіб

в) мав справу опосередковано (брав участь у кримінальному провадженні, де була здійснена заміна законного представника)

г) не володію інформацією щодо такого досвіду

8. Чи бажали б Ви отримати знання з вікової дитячої психології?

а) немає часу

б) так, оскільки це важливо для моєї професійної діяльності

в) вже маю достатні знання та досвід

г) ні, не вважаю ці знання необхідними, оскільки вони не входять в мої обов'язки

9. Чи прийнятна для Вас ініціатива в кримінальних провадженнях визнавати дитину-очевидця потерпілою?

а) важко сказати, залежить від категорії кримінального провадження

б) скоріше, ні, оскільки вважаю, що статус потерпілої повинен надаватися лише за наявності прямої шкоди

в) так, повністю прийнятна, оскільки дитина може зазнавати моральної шкоди як очевидець

г) потребує додаткового обговорення та роз'яснення на рівні законодавства

10. Чи варто, на вашу думку, з'ясувати умови життя та виховання потерпілої дитини у кримінальному провадженні?

а) для потерпілої дитини не це є обов'язковим

б) так, але в тій мірі, в якій це необхідно для цілей кримінального провадження

в) так, з метою встановлення правильного розуміння події та оцінки шкоди, що була завдана дитині

г) інше

ЗВЕДЕНІ ДАНІ
РЕЗУЛЬТАТІВ АНКЕТУВАННЯ

248 працівників органів досудового розслідування та інспекторів підрозділів Ювенальної превенції в межах дисертаційного дослідження «Моральні засади доказування за участю неповнолітнього потерпілого в досудовому розслідуванні»

1. Яку посаду Ви обіймаєте?

- А) дізнавач- 36, 7%
- Б) слідчий- 45, 3
- В) інспектор ювенальної превенції- 18%

2. Який стаж Вашої роботи?

- а) до 3-х років – 38,2%
- б) від 3-х до 5-ти років – 42%
- в) понад 5-ти років – 19,8%

3. Чи впливають моральні засади на розвиток доказування у кримінальному провадженні?

- а) ні, не впливають – 2%
- б) в виключних випадках – 12%
- в) так, особливо в умовах воєнного стану – 78%
- г) особливо не впливають – 8%;

4. Як Ви думаєте, чи публічні інтереси поступаються місцем особистості дитини?

- а) так, інтереси дитини не завжди враховуються, частіше – офіційні цілі – 27%
- б) ні – 9%
- в) інтереси дитини завжди повинні займати пріоритетне місце – 63%
- г) інше – 1%;

5. Чи вважаєте Ви доцільним поєднання зусиль всіх відомств в частині захисту прав потерпілих?

- а) захист завжди має відокремлений характер – 10%
- б) так, обов'язково – 82%
- в) не обов'язково – 7%
- г) інше – 1%;

6. Чи розмежовуєте Ви категорії «мораль переконання» та «мораль обов'язку» у кримінальних провадженнях за участю потерпілої дитини?

- а) так, чітко розмежовую ці категорії та свідомо застосовую їх окремо під час прийняття рішень у провадженнях за участю потерпілої дитини – 13,5%
- б) так, розмежовую частково: визнаю різницю між моральними переконаннями та професійним обов'язком, але на практиці вони можуть співпадати – 10%
- в) переважно керуюся мораллю обов'язку, тому що вважаю, що в кримінальних провадженнях за участю дитини особисті переконання мають бути підпорядковані закону – 10,5%
- г) не розмежовую ці категорії, вважаючи, що мораль переконання є складовою моралі професійного обов'язку – 66%;

7. Чи доводилося Вам або вашим знайомим уповноваженим особам здійснювати заміну законного представника

- а) так, мені відомі такі випадки – 48%
- б) ні, не доводилося, ані особисто, ані за досвідом моїх знайомих уповноважених осіб – 18%
- в) мав справу опосередковано (брав участь у кримінальному провадженні, де була здійснена заміна законного представника) – 20%
- г) не володію інформацією щодо такого досвіду – 14%;

8. Чи бажали б Ви отримати знання з вікової дитячої психології?

- а) немає часу – 47%
- б) так, оскільки це важливо для моєї професійної діяльності – 43%
- в) вже маю достатні знання та досвід – 8%
- г) ні, не вважаю ці знання необхідними, оскільки вони не входять в мої обов'язки – 2%;

9. Чи прийнятна для Вас ініціатива в кримінальних провадженнях визнавати дитину-очевидця потерпілою?

- а) важко сказати, залежить від категорії кримінального провадження – 28%
- б) скоріше, ні, оскільки вважаю, що статус потерпілої повинен надаватися лише за наявності прямої шкоди – 8%
- в) так, повністю прийнятна, оскільки дитина може зазнавати моральної шкоди як очевидець – 54%
- г) потребує додаткового обговорення та роз'яснення на рівні законодавства – 10%;

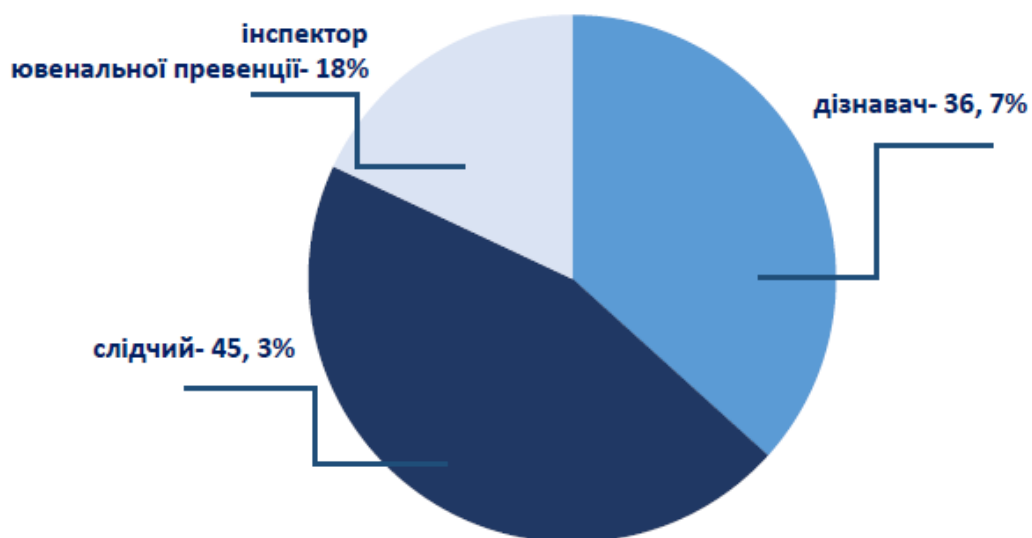
10. Чи варто, на вашу думку, з'ясувати умови життя та виховання потерпілої дитини у кримінальному провадженні?

- а) для потерпілої дитини не це є обов'язковим – 13,5%
- б) так, але в тій мірі, в якій це необхідно для цілей кримінального провадження – 41,5%
- в) так, з метою встановлення правильного розуміння події та оцінки шкоди, що була завдана дитині – 44%
- г) інше – 1%.

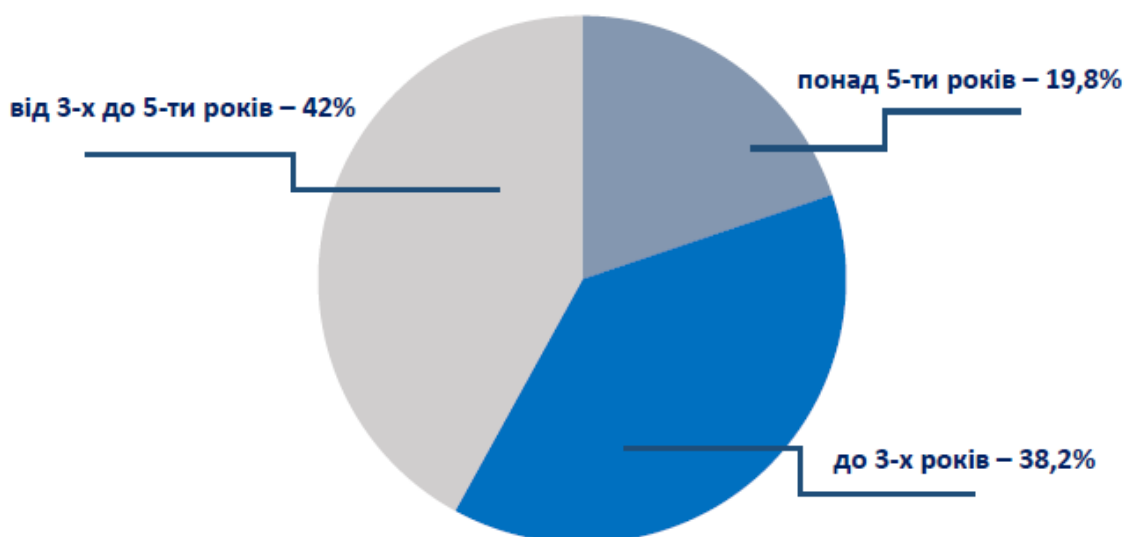
РЕЗУЛЬТАТИ АНКЕТУВАННЯ

248 працівників органів досудового розслідування та інспекторів підрозділів Ювенальної превенції в межах дисертаційного дослідження «Моральні засади доказування за участю неповнолітнього потерпілого в досудовому розслідуванні»

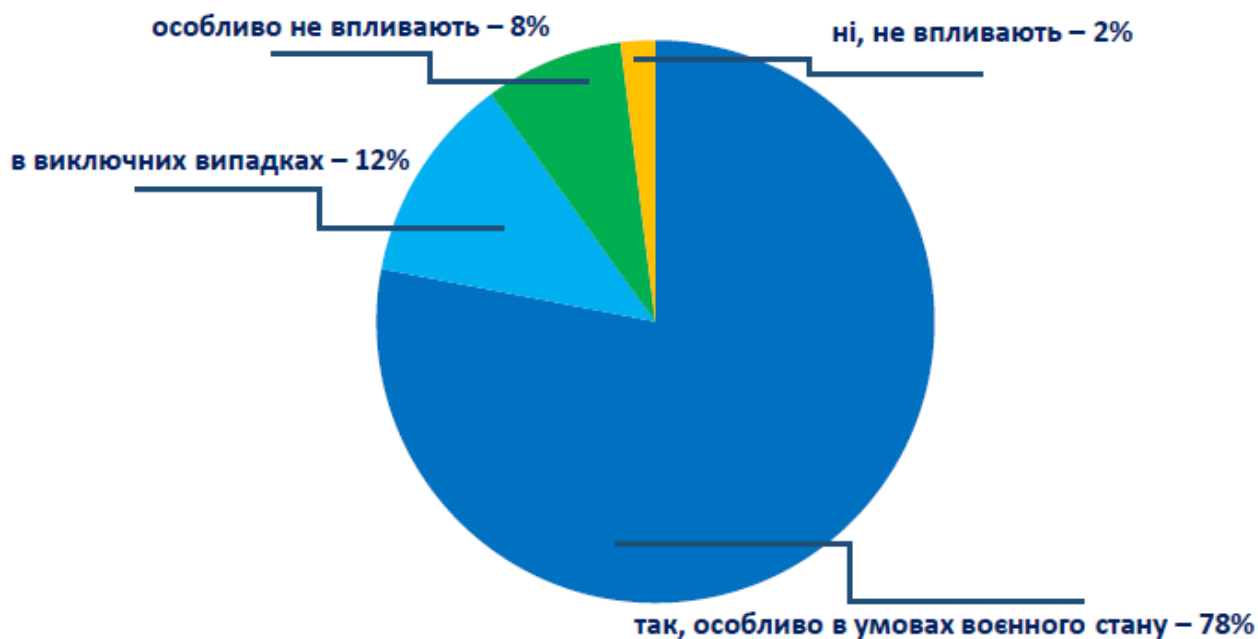
Яку посаду Ви обіймаєте?

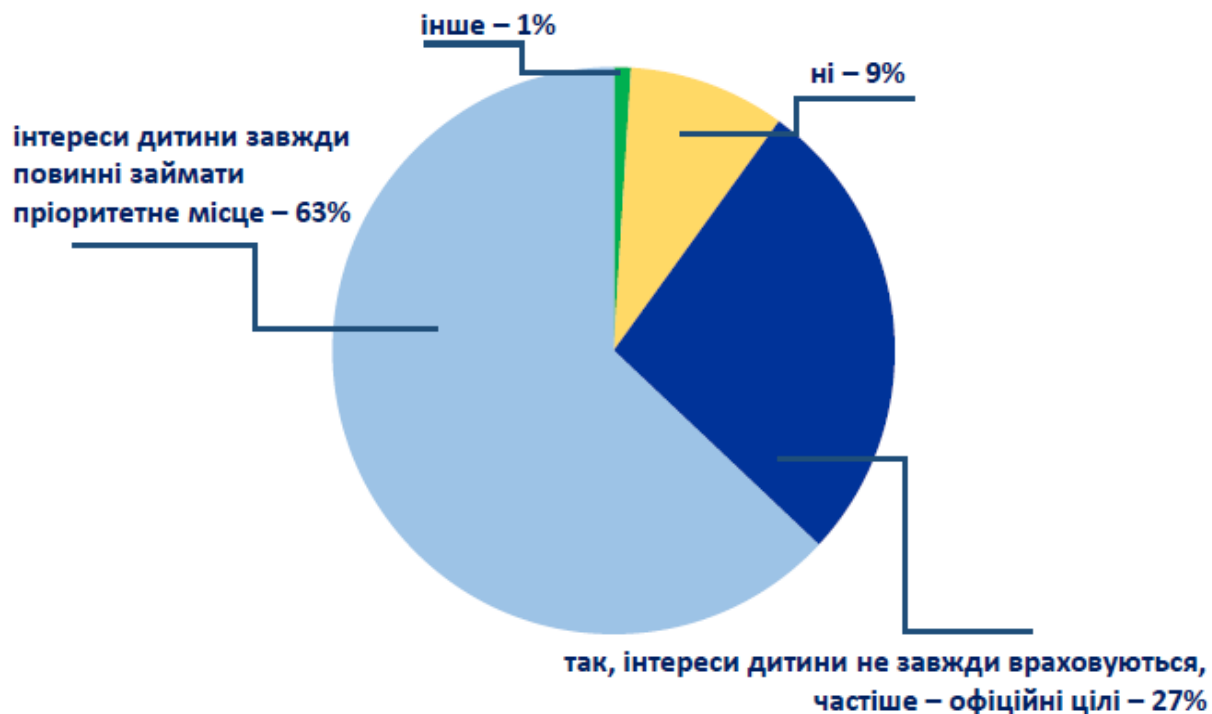
Який стаж Вашої роботи?

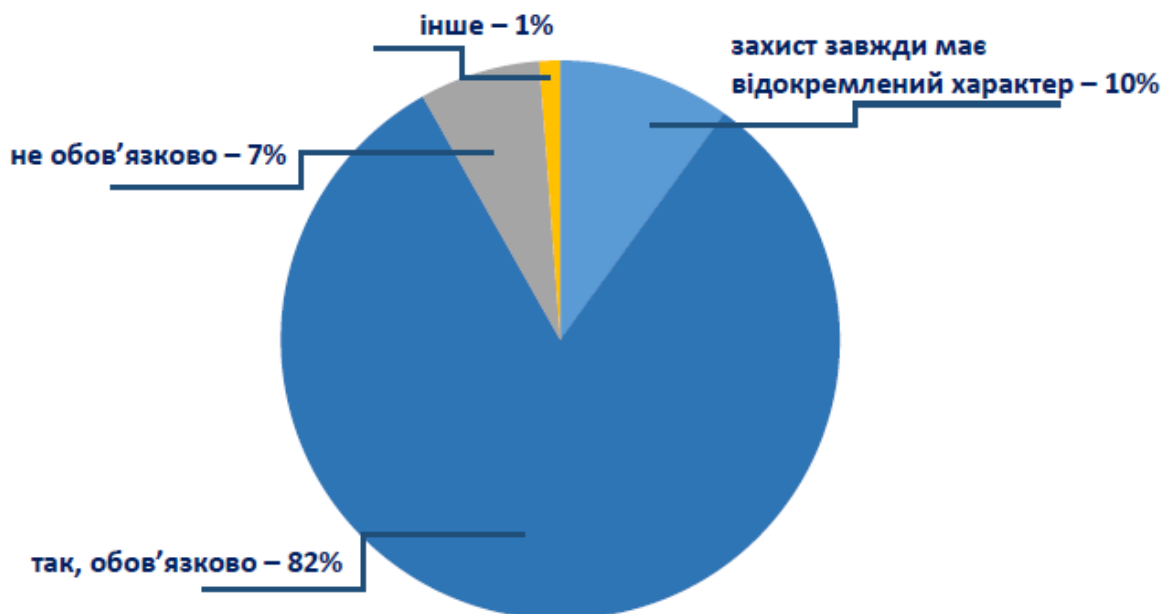
Чи впливають моральні засади на розвиток доказування у кримінальному провадженні?

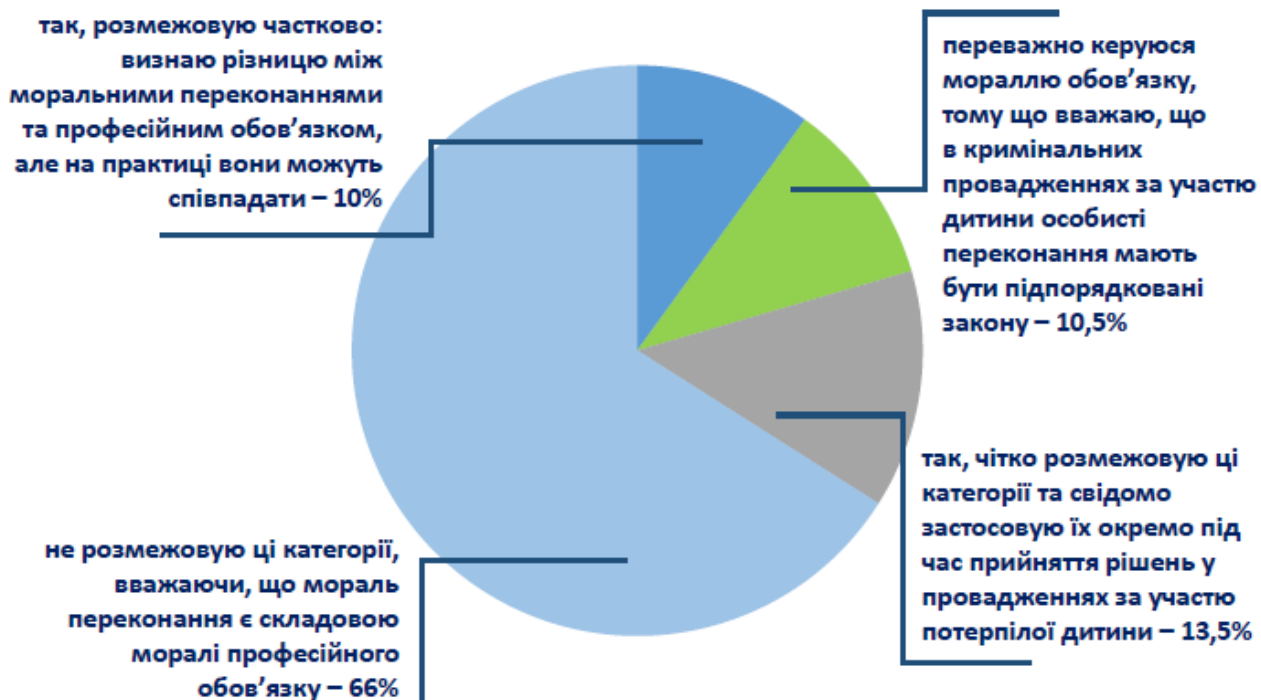
Як Ви думаєте, чи публічні інтереси поступаються місцем особистості дитини?

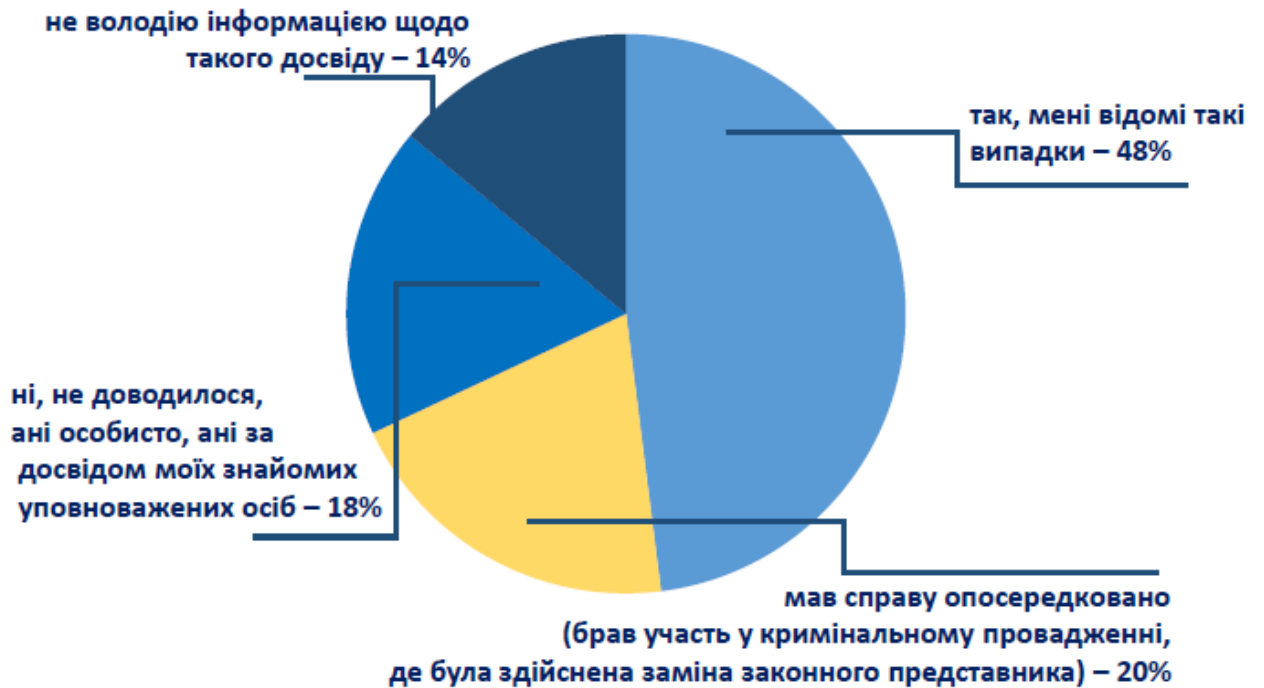
Чи вважаєте Ви доцільним поєднання зусиль всіх відомств в частині захисту прав потерпілих?

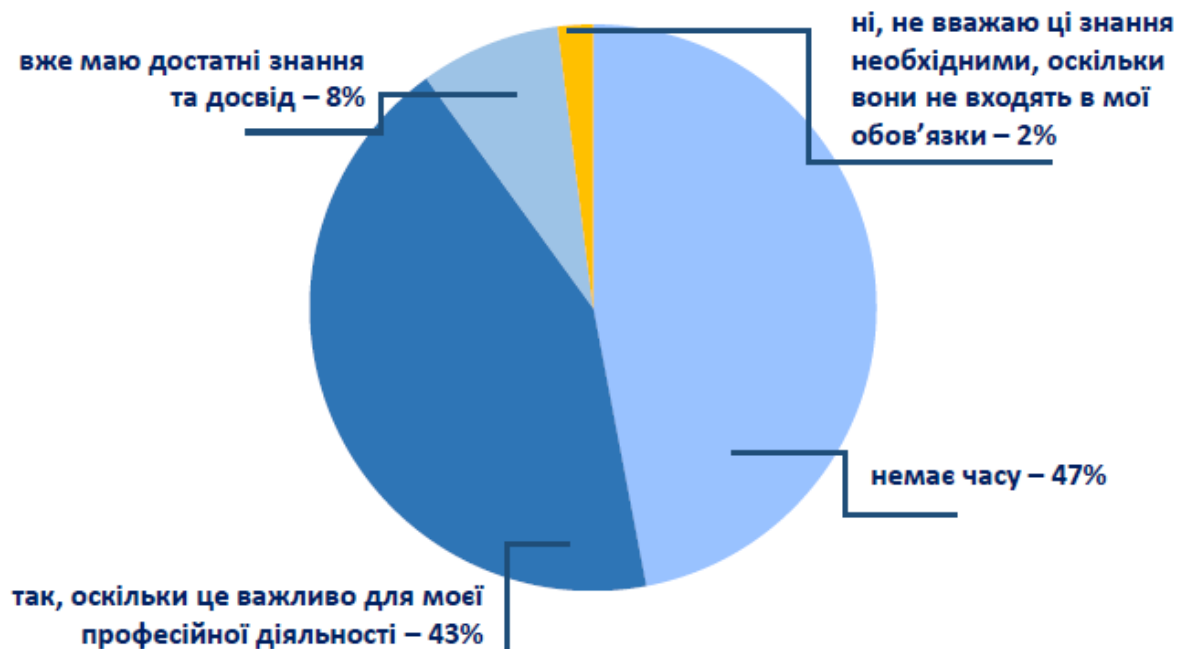
Чи розмежовуєте Ви категорії «мораль переконання» та «мораль обов'язку» у кримінальних провадженнях за участю потерпілої дитини?

Чи доводилося Вам або вашим знайомим уповноваженим особам здійснювати заміну законного представника?

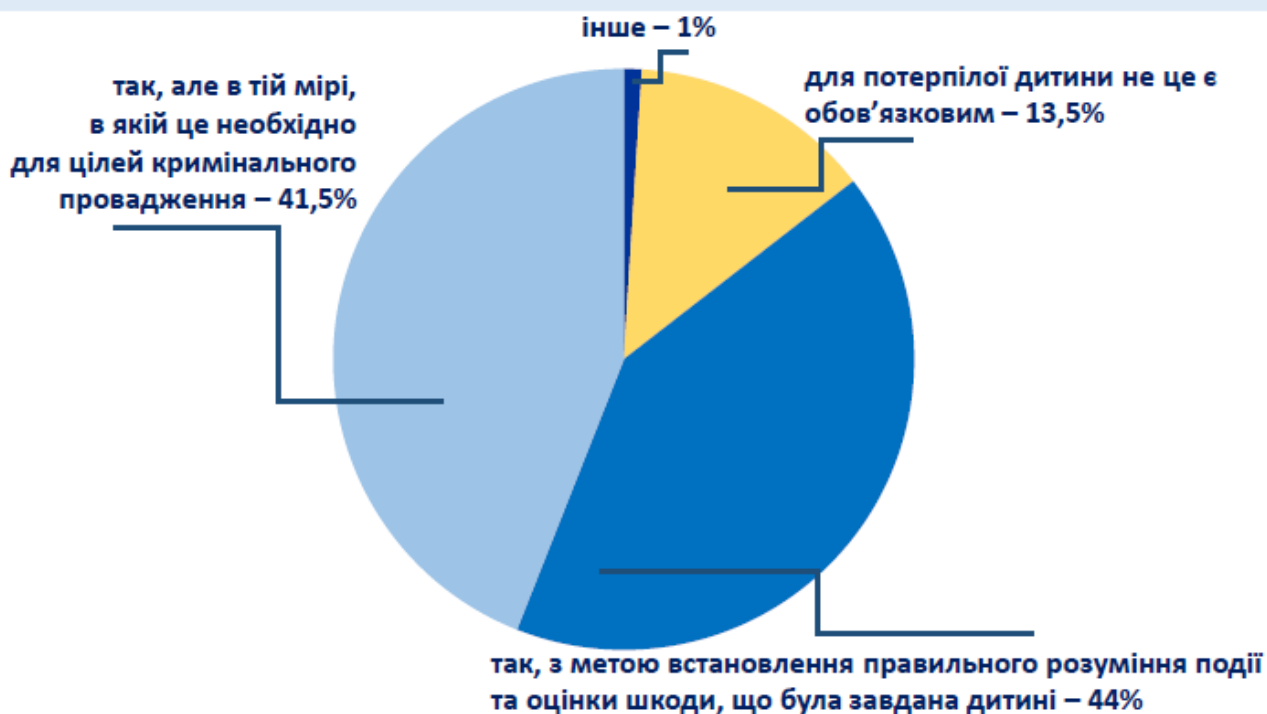
Чи бажали б Ви отримати знання з вікової дитячої психології?

Чи прийнятна для Вас ініціатива в кримінальних провадженнях визнавати дитину-очевидця потерпілою?

Чи варто, на вашу думку, з'ясувати умови життя та виховання потерпілої дитини у кримінальному провадженні?

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ*Статті у наукових фахових виданнях України*

1. Семотюк С.Д. Розвиток моральних засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх потерпілих в частині запровадження спеціалізації суддів у справах дітей. *Право і суспільство*. 2024. № 1. С. 234–239. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.35>
2. Семотюк С.Д., Мельник О.В. До питання визначення моральних засад предмету доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих. *Наукові перспективи*. 2024. № 3 (45). С. 887–897. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-887-896](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-887-896)
3. Семотюк С.Д. Взаємодія слідчого з оперативними працівниками на першопочатковому етапі розслідування сексуальних злочинів у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 7. С. 499–509. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-7\(25\)-499-509](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-7(25)-499-509).
4. Семотюк С.Д., Мельник О.В. Аксіологічне значення міжнародного гуманітарного права та кримінального права у забезпеченні прав дітей. *Журнал Східноєвропейського права*. 2025. № 131. С. 154–161. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14911470>

Тези доповідей, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Віксич С.Д. Моральні засади доказування під час досудового розслідування за участю неповнолітнього потерпілого в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану*: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., м. Київ, 18 лист. 2022 р. Київ, 2022. С. 159–162.

2. Віксич С.Д. Показання неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні: значення моральних засад під час їх отримання. *Сімдесят треті економіко-правові дискусії: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наук.-практ. конф., Україна, Тернопіль – Польща, Переворськ, 22–23 бер. 2023 р. Тернопіль–Переворськ. 2023. С. 55–58.*

3. Віксич С.Д. Моральна діяльність під час досудового розслідування за участю неповнолітнього потерпілого. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали Міжвідомчої наук.-практ. конф., м. Київ, 28 квіт. 2023 р. Київ, 2023. С. 37–39.*

4. Семотюк С.Д. Моральні засади як гарантії забезпечення прав потерпілого у кримінальному провадженні. *Актуальні дослідження правової та історичної науки: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., Україна, Тернопіль – Польща, Ополе, 16–17 січ. 2024 р. Тернопіль–Ополе, 2024. С. 61–64.*

5. Семотюк С.Д. Апологетичний погляд на перспективи розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції щодо неповнолітніх потерпілих. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції: матеріали круглого столу, (Київ, 28 берез. 2024 р.). Київ, 2024. С. 324–327.*

6. Семотюк С.Д. Принципи моралі в діяльності слідчого під час розслідування кримінальних правопорушень за участю неповнолітнього потерпілого. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора Ю.І. Азарова, м. Київ, 2 трав. 2024 р. Київ. 2024. С. 257–260.*

7. Семотюк С.Д., Мельник О.В. Вибір законного представника дитини як моральний обов'язок уповноваженої особи. *Захист прав дитини в умовах військової агресії: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., м. Одеса, 31 трав. 2024 р. Одеса, 2024. С. 157–161.*

8. Семотюк С.Д. Місце захисту прав дитини в кримінальному провадженні як предтеча формування механізму захисту прав людини.

Національні та міжнародні механізми захисту прав людини: матеріали Всеукраїнського круглого столу, (Кам'янець-Подільський, 25 черв. 2024 р.). Кам'янець-Подільський. 2024. С. 67–70.

9. Семотюк С.Д., Мельник О.В. До питання визначення віктимної поведінки розумово відсталих малолітніх потерпілих у кримінальному провадженні. *Дев'яносто треті економіко-правові дискусії. Серія : Соціальні та гуманітарні науки : матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції, м. Львів, Україна, м. Ополе, Польща, 28–29 січня 2025 р. / редкол. : О. Патряк та ін. ГО “Наукова спільнота”, WSZIA w Opolu. Львів : Шпак В. Б., 2025. С. 75–77.*

10. Семотюк С., Мельник О. Попередження можливих кримінальних процесуальних конфліктів за участю потерпілої дитини з травмою розвитку, що пов'язана зі зневагою. *Сучасні психотехнології в роботі психолога і правника: матеріали науково-практичного круглого столу, (НАВС, кафедра психології Навчально-наукового інституту права та психології, 14 трав. 2025 р.). Київ, 2025. С. 52–56.*